

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ»

Σουν Τσου – Βυζάντιο – Κλαούζεβιτς:
Συγκριτική ανάλυση τριών σχολών σκέψης

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Χαράλαμπος Ψαρόπουλος

Αθήνα, 2019

Τριμελής Επιτροπή

Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Κωνσταντίνος Υφαντής, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Χαράλαμπος Ψαρόπουλος, 2019

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

*Στη μνήμη
του πατέρα μου, Στέργιου Ψαρόπουλου*

Σελίδα σκόπιμα κενή

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, για την αμέριστη συμπαράσταση, την υπομονή και την κατανόησή τους, όλα αυτά τα χρόνια υπό τις συνεχείς απαιτήσεις των επαγγελματικών μου υποχρεώσεων.

Επιπλέον, όλους τους καθηγητές μου στο ΠΜΣ του Παντείου Πανεπιστημίου για τις πολύτιμες γνώσεις και εμπειρίες τους στην επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων και ιδιαίτερα τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Χαράλαμπο Παπασωτηρίου, για την υποστήριξη που μου παρείχε, στη συγγραφή της εργασίας.

Σελίδα σκόπιμα κενή

Περιεχόμενα

Περίληψη	11
Εισαγωγή	15
Σκοπός	16
Προϋποθέσεις	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
Σουν Τσου	
1.1 Γενικά	18
1.2 Βιογραφικό	18
1.3 Στρατηγική σκέψη του Sun Tzu	19
1.3.1 Ανάλυση Στρατηγικού Περιβάλλοντος	20
1.3.2 Εσωτερική Νομιμοποίηση	21
1.3.3 Ο Ρόλος της οικονομίας στον Πόλεμο	22
1.3.4 Σχεδιασμός στρατιωτικής Στρατηγικής	22
1.3.5 Έμμεση Προσέγγιση	22
1.3.6 Αιφνιδιασμός-Παραπλάνηση	23
1.3.7 Ο Ρόλος του Στρατιωτικού Ηγέτη	24
1.3.8 Δίοδος Διαφυγής	24
1.3.9 Τα Δέκα Αποφθέγματα Νίκης του Sun Tzu	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
Βυζάντιο	
2.1 Γενικά	26
2.2 Διεθνές περιβάλλον ασφαλείας.....	26
2.2.1 Υπερκαυκασία.....	27
2.2.2 Ευρασιατική Στέπα	27
2.2.3 Αίγυπτος	27
2.2.4 Μέση Ανατολή	28
2.2.5 Βαλκάνια και Περιοχές της Κεντρικής Ευρώπης	28
2.2.6 Περιοχές της Δυτικής Μεσογείου	28
2.3 Η Αμυντική Οργάνωση της Αυτοκρατορίας	29

2.4 Στρατηγική σκέψη του Βυζαντίου	32
2.4.1 Στρατηγική της Ανάσχεσης-Επέκτασης	33
2.4.2 Στρατηγική των Συμμαχιών	34
2.4.3 Στρατηγική των Εξισορροπήσεων	34
2.4.4 Στρατηγική του Κατευνασμού	35
2.4.5 Στρατηγική της Διπλωματίας	35
2.4.6 Επιχειρησιακός Κώδικας	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	
Καρλ Φον Κλαούζεβιτς	
3.1 Γενικά	39
3.2 Βιογραφικό	39
3.3 Στρατηγική σκέψη του Clausewitz	42
3.3.1 Στρατηγικός Σχεδιασμός	43
3.3.2 Η φύση του Πολέμου	44
3.3.3 Η έννοια της τριβής	44
3.3.4 Η τριαδικότητα του Πολέμου	45
3.3.5 Η Αποφασιστική μάχη	45
3.3.6 Άμεση Προσέγγιση-Κέντρο βάρους	45
3.3.7 Ο Απόλυτος πόλεμος	46
3.3.8 Επιθετικός και Αμυντικός Πόλεμος	47
3.3.9 Ο Ρόλος του Στρατιωτικού Ηγέτη	47
3.3.10 Στρατηγική και Τακτική	48
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	
Συγκριτική ανάλυση των τριών σχολών σκέψης	
4.1 Πόλεμος και υψηλή Στρατηγική	49
4.1.1 Η σημασία του Πολέμου για τις τρεις σχολές σκέψης.....	49
4.1.2 Εσωτερική νομιμοποίηση	52
4.1.3 Οικονομία	54
4.1.4 Διπλωματία	55
4.2 Πόλεμος και στρατιωτική Στρατηγική.....	57
4.2.1 Η σημασία της στρατηγικής για τις τρεις σχολές σκέψης	57

4.2.2 Επιμελητεία και Πόλεμος	58
4.2.3 Νίκη χωρίς μάχη	60
4.2.4 Άμεση προσέγγιση	62
4.2.5 Η αξία της πληροφορίας	63
4.2.6 Αιφνιδιασμός - Παραπλάνηση - Εξαπάτηση	65
4.3 Πόλεμος και Τακτική	66
4.3.1 Προσωπικότητα και Χαρίσματα του Ηγέτη	67
4.3.2 Άμυνα και επίθεση	69
4.3.3 Πολεμικές δομές της κάθε εποχής	71
4.3.4 Δίοδος διαφυγής	73
4.3.5 Τριβή του πολέμου	73
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ	
Συμπεράσματα	
Συμπεράσματα	75
Βιβλιογραφία	79

Σελίδα σκόπιμα κενή

Περίληψη

Στην διαδρομή της ιστορίας, πολλοί φιλόσοφοι, στρατηγοί και άνθρωποι του πνεύματος, προσπάθησαν να προσεγγίσουν, να αναλύσουν και να ερμηνεύσουν αυτόν τον τόσο πολύπλοκο, περιζήτητο αλλά και επαχθή όρο της στρατηγικής. Ανάμεσα σε όλους αυτούς τους στρατηγικούς μελετητές, αναμφισβήτητα, περίοπτη θέση ανήκει σε δυο μεγάλους «στρατηγιστές», τον Sun Tzu και τον Clausewitz οι οποίοι έζησαν κάτω από διαφορετικές συνθήκες, σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και σε διαφορετικές χώρες με εντελώς διαφορετικές παραδόσεις, ήθη, έθιμα και κουλτούρα. Από την άλλη, το Βυζάντιο ως σχολή σκέψης, εκ φύσεως δεν βασίζεται σε ένα και μοναδικό άνθρωπο όπως οι ανωτέρω στρατηγιστές και συνεπώς είναι πιο δύσκολο να το αντιληφθούμε ως μια ολότητα. Η δυσκολία αυτή σε καμία περίπτωση δεν μειώνει τη σημασία αυτής της οντότητας, αντιθέτως, δημιουργεί το εγγενές θεωρητικό ενδιαφέρον που προκαλεί η ασυνήθιστη μακροβιότητα της βυζαντινής ισχύος και επιρροής. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία συνεχώς είχε να διαχειριστεί πολλές κρίσεις σε πολλά μέτωπα. Το Βυζάντιο είχε πάντα μαζί του και τους εχθρούς του σε όλη του την περιφέρεια. Κατά συνέπεια, λειτουργούσε περισσότερο με ελιγμούς, παρά με συνδυασμούς και πρόσεχε ιδιαίτερα τις γεωστρατηγικές θέσεις.

Η μελέτη αυτή, αφού αναλύει την κάθε μια στρατηγική σκέψη προβαίνει στη μεταξύ τους σύγκριση προσπαθώντας να εντοπίσει τα σημεία σύγκλισης ή απόκλισης και την τυχόν διαχρονικότητα τους. Στα τρία πρώτα κεφάλαια παρουσιάζεται αναλυτικά η κάθε σχολή σκέψης, Sun Tzu, Βυζάντιο και Clausewitz αντίστοιχα, όπως αποτυπώνεται στα έργα των δύο θεωρητικών του πολέμου και στα εγχειρίδια στρατιωτικής πραγματείας των Βυζαντινών συγγραφέων. Στο τέταρτο κεφάλαιο η σύγκριση που ακολουθεί, βασίζεται στην έννοια του πολέμου, όπως αυτή προσεγγίζεται από τις τρεις σχολές σκέψης στα διάφορα επίπεδα στρατηγικής (υψηλής, στρατιωτικής και τακτικής), χωρίς να αγνοείται το ιστορικό πλαίσιο που τις διαμόρφωσε. Εντοπίζονται πολλά σημεία στα οποία οι υπό εξέταση σχολές σκέψης αποδεικνύονται διαχρονικές. Εντοπίζονται βέβαια και άλλα, όπου οι σύγχρονες συνθήκες τις καθιστούν ξεπερασμένες. Σταθμίζοντας όλες τις περιπτώσεις, η παρούσα διπλωματική εργασία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, μέσα από τη σπουδή των συγγραμμάτων των τριών σχολών σκέψης ο σύγχρονος μελετητής μόνο οφέλη έχει να αποκομίσει, αρκεί να συνειδητοποιήσει ότι ο πόλεμος πρέπει να μελετάται σε σχέση με τις γεωπολιτικές και γεωστρατηγικές συνιστώσες που κατά περίπτωση τον

περιβάλλον, και όχι υιοθετώντας αβασάνιστα θεωρίες και ιδεολογίες που διατυπώθηκαν κάτω από διαφορετικές συνθήκες.

Λέξεις -κλειδιά: Πόλεμος, Υψηλή στρατηγική,
Στρατιωτική στρατηγική, Τακτική, Διπλωματία

Sun Tzu - Byzantium - Clausewitz: Comparative analysis of the three schools of thought

Charalampos Psaropoulos

Abstract

In the course of history, many philosophers, generals and intellectuals have tried to approach, analyze and interpret this so complicated, sought-after but also burdensome term of strategy. Among all these strategic scholars, undoubtedly a prominent position belongs to two great "strategists", Sun Tzu and Clausewitz, who have lived under different conditions, at different times and in different countries, under entirely different traditions, customs and culture. On the other hand, Byzantium as a school of thought is by nature based not on one and unique person as the above-mentioned strategists, and therefore is more difficult a holistic approach of it. This kind of difficulty does not diminish the significance of its entity, on the contrary, it creates the inherent theoretical interest that this unusual longevity of Byzantine power and influence causes. The Byzantine Empire had to deal constantly with many crises on many fronts. Byzantium was always encircled by enemies, throughout its borders. As a result, it used to operate with maneuvers, rather than combinations, and paid particular attention to the geostrategic point of view. This study, analyzes each strategic thought, makes comparisons among them trying to identify the points of convergence or divergence and their possible durability throughout time. In each of the first three chapters respectively, Sun Tzu, Byzantium and Clausewitz schools of thought are presented, as they are depicted in their life work of the two war theorists and the Byzantine writers' military treatises. In the fourth chapter, the following comparison is based on the concept of war as it is approached by the three schools of thought at the various levels of strategy (high, military and tactical) without ignoring the historical context that they were developed in. There are many points where the schools of thought in question prove to be timeless. Certainly there are identified many points, where modern conditions make them obsolete. By weighing all the cases, this dissertation concludes that, through the study of the three schools of thought, a modern scholar only has benefits to absorb, as long as he realizes that war must be studied in relation to the existing geopolitical and geostrategic condition rather than adopting theories and ideologies formulated under different circumstances.

Key words: War, High Strategy, Military strategy, tactical, Diplomacy

Εισαγωγή

Ο όρος «στρατηγική» έχει μπει πλέον καλά στην ζωή μας και έχει γίνει ένα με την καθημερινότητα μας. Δεν αποτελεί πλέον ορολογία καθαρά στρατιωτικών επιχειρήσεων και δεν είναι προνόμιο των στρατιωτικών, αλλά έχει επεκταθεί και χρησιμοποιείται και σε εντελώς διαφορετικά πεδία της κοινωνικής δραστηριότητας των ανθρώπων, όπως το πολιτικό, διπλωματικό, οικονομικό, εμπορικό, επιχειρηματικό κλπ. Παλαιότερα, η στρατηγική αποτελούσε την κύρια απασχόληση των πολιτικών και στρατιωτικών αρχηγών ενός κράτους, οι οποίοι πίστευαν ότι η προετοιμασία, η διεξαγωγή και ο τερματισμός του πολέμου άνηκε στη δική τους σφαίρα επιρροής και ήταν αποκλειστικό τους καθήκον. Έτσι ενώ αρχικά η στρατηγική οριζόταν ως «η τέχνη του να κάνεις πόλεμο πάνω στον χάρτη» ή ως «η χρήση των συμπλοκών για την επίτευξη του σκοπού του πολέμου», στην σύγχρονη εποχή έχει διευρυνθεί και πλέον μπορεί να θεωρηθεί ότι «στρατηγική είναι η τέχνη της διαλεκτικής δυο αντιτιθεμένων θελήσεων που χρησιμοποιούν βία για να επιλύσουν την διαφορά τους».

Η ύπαρξη αντιπάλου είναι ένα από τα απαραίτητα συστατικά της στρατηγικής, και μόνο όταν υπάρχει αντίπαλος μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε αυτόν τον όρο. Τα υπόλοιπα συστατικά της στοιχεία είναι οι σκοποί και τα μέσα που θα χρησιμοποιήσουμε για την αντιμετώπιση του συγκεκριμένου αντιπάλου. Η στρατηγική δηλαδή, συνιστάται στη σύζευξη μέσων και σκοπών υπό το πρίσμα του ανταγωνισμού, τόσο σε περίοδο ειρήνης, όσο και στον πόλεμο¹.

Στην διαδρομή της ιστορίας, πολλοί φιλόσοφοι, στρατηγοί και άνθρωποι του πνεύματος, προσπάθησαν να προσεγγίσουν, να αναλύσουν και να ερμηνεύσουν αυτόν τον τόσο πολύπλοκο, περιζήτητο αλλά και επαχθή όρο της στρατηγικής. Ανάμεσα σε όλους αυτούς τους στρατηγικούς μελετητές, αναμφισβήτητα, περίοπτη θέση ανήκει σε δυο μεγάλους «στρατηγιστές», οι οποίοι έζησαν κάτω από διαφορετικές συνθήκες, σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και σε διαφορετικές χώρες με εντελώς διαφορετικές παραδόσεις, ήθη, έθιμα και κουλτούρα.

Τα συγγραφικά τους έργα αναγνωρίστηκαν από όλους τους μετέπειτα ερευνητές και αποτέλεσαν βοήθημα για τον τρόπο διοίκησης πολλών ηγετών μέχρι τις μέρες μας, χωρίς ο χρόνος και οι τεχνολογικές εξελίξεις να φθείρουν την αξία τους.

---

¹ Κων/νος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Αθήνα, Ποιότητα, 2008, σ. 44

Διδάχθηκαν σε όλες τις στρατιωτικές καθώς και πανεπιστημιακές οικονομικές σχολές σε όλον τον κόσμο. Θα μπορούσε ίσως να θεωρηθεί ότι αποτελούν ότι σημαντικότερο έχει γραφεί ποτέ περί πολέμου. Πρόκειται για τον Κινέζο Στρατηγό Sun Tzu που έζησε τον 5^ο π.Χ αιώνα και τον κατά πολύ νεώτερο του, Πρώσο Στρατηγό Carl von Clausewitz, ο οποίος έζησε τον 18^ο αιώνα μ.Χ.

Από την άλλη, το Βυζάντιο ως σχολή σκέψης, εκ φύσεως δεν βασίζεται σε ένα και μοναδικό άνθρωπο όπως οι ανωτέρω στρατηγιστές, και συνεπώς είναι πιο δύσκολο να το αντιληφθούμε ως μια ολότητα. Η δυσκολία αυτή σε καμία περίπτωση δεν μειώνει τη σημασία αυτής της οντότητας, αντιθέτως, δημιουργεί το εγγενές θεωρητικό ενδιαφέρον που προκαλεί η ασυνήθιστη μακροβιότητα της βυζαντινής ισχύος και επιρροής². Έντεκα αιώνες συνεχούς παρουσίας στον ίδιο χώρο σημαίνει ότι πρέπει να υπήρχε μια αλληλουχία, μια συνοχή και μια συνέχεια. Οι Βυζαντινοί μέσω της υψηλής στρατηγικής που εφάρμοσαν, επιμήκυναν περισσότερο από κάθε άλλη ηγετική δύναμη³ στην ιστορία του δυτικού πολιτισμού τον νομοτελειακό κύκλο της ανόδου και πτώσης των μεγάλων δυνάμεων.

Η στρατηγική επιτυχία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ήταν γεγονός διαφορετικής κλίμακας, με το οποίο δεν μπορεί να συγκριθεί καμία σειρά από τακτικές νίκες ή ήττες. Η ουσία της έγκειται στην αέναη ικανότητα να γεννά στο πέρασμα των αιώνων δυσανάλογα μεγαλύτερη ισχύ σε σχέση με τον αριθμό στρατευμάτων που μπορούσε να συγκεντρώσει, καθώς συνδύαζε τη δύναμη αυτή με την τέχνη της πειθούς υπό την καθοδήγηση ενός υπέρτερου συστήματος πληροφοριών⁴.

Σκοπός

Στην παρούσα εργασία θα επιχειρηθεί η παρουσίαση της στρατηγικής σκέψης των δύο κύριων θεωρητικών του πολέμου Sun Tzu & Clausewitz και αυτής του Βυζαντίου όπως διαμορφώθηκε στη μακραίωνη ιστορία του και στη συνέχεια η μεταξύ τους σύγκριση προκειμένου να διαπιστωθούν τα σημεία σύγκλισης ή απόκλισης και η τυχόν διαχρονικότητά τους.

---

² Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, Βυζαντινή υψηλή στρατηγική (Αθήνα, Ποιότητα, 2000), σ. 35

³ Μακριά από τα γεωγραφικά όρια του δυτικού πολιτισμού, βρίσκει κανείς μόνο ένα κέντρο διεθνούς ισχύος και επιρροής μακροβιότερο του Βυζαντίου, αυτό της Κίνας.

⁴ Edward D. Luttwak, Η Υψηλή Στρατηγική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (Αθήνα, Τουρίκη, 2009), σ. 25

Προϋποθέσεις

Η κάλυψη του θέματος της διπλωματικής εργασίας, θα εξετασθεί υπό το πρίσμα των παρακάτω προϋποθέσεων - παραδοχών:

Τα στοιχεία που θα χρησιμοποιηθούν για την ανάλυση και εν συνεχεία σύγκριση των τριών σχολών σκέψης θα αντληθούν για τον Sun Tzu και τον Clausewitz, κυρίως, από τα έργα τους, η «Τέχνη του Πολέμου» και το «Περί του Πολέμου», αντίστοιχα, ενώ για το Βυζάντιο θα χρησιμοποιηθούν τα παρακάτω εγχειρίδια στρατιωτικής πραγματείας τα οποία κατά τον γράφων αποτελούν εν πολλοίς, το απαύγασμα της Βυζαντινής σκέψης & στρατηγικής:

- α. Το «Στρατηγικόν» του Μαυρικού (6ος μ.χ αιώνας).
- β. Τα «τακτικά» του Λέοντα ΣΤ' του σοφού (9ος μ.χ αιώνας).
- γ. Το «Στρατηγικόν» του Κεκαυμένου (11ος μ.χ αιώνας)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Σουν Τσου

1.1 Γενικά

Εάν η αξία ενός έργου κρίνεται από τη διαχρονικότητα του -και κρίνεται!- ο Κινέζος Sun Tzu θα πρέπει να καταταγεί ανάμεσα στους σπουδαιότερους συγγραφείς που ανέδειξε η ανθρωπότητα. Γιατί η «Τέχνη του Πολέμου» -η αρχαιότερη γνωστή πραγματεία⁵ με παρόμοιο θέμα, δεν ξεπεράστηκε ποτέ. Ακόμη και το έργο του Clausewitz, «Περί Πολέμου», γραμμένο δυο χιλιάδες χρόνια αργότερα, δεν διαθέτει την ίδια καθαρότητα, διεισδυτικότητα και φρεσκάδα.

Μολονότι η φυσική υπόσταση του συγγραφέα της «Τέχνης του πολέμου» και ο χρόνος συγγραφής έχει επιστημονικά αμφισβητηθεί⁶, αυτό ουδόλως μειώνει την αξία του έργου, καθώς η ανομοιογένεια του κειμένου υπεραντισταθμίζεται από το γεγονός ότι συμπυκνώνει ένα μεγάλο σώμα κινέζικης σοφίας για τον πόλεμο και τη στρατηγική. Το απάνθισμα αυτής της σοφίας εντάχθηκε στην Τέχνη του πολέμου και αποδόθηκε στο μυθικό Sun Tzu.

Ο τρόπος με τον οποίο γράφτηκε «Η Τέχνη του Πολέμου» παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον. Σχεδόν ολόκληρη είναι γραμμένη σε αποφθεγματική μορφή⁷. Τα παραδείγματα που παραθέτει για να κάνει πιο κατανοητά τα αποφθέγματα του είναι ελάχιστα και παρμένα κυρίως από τη φύση. Αυτός ο τρόπος γραφής δίνει τη δυνατότητα στον συγγραφέα να πραγματευτεί ένα τεράστιο αριθμό ζητημάτων, κρατώντας ταυτόχρονα περιορισμένο τον όγκο του έργου και επιπλέον κάνει ιδιαίτερα ευχάριστη την ανάγνωσή του.

1.2 Βιογραφικό

Σύμφωνα με την παράδοση, ο Sun Tzu καταγόταν από την περιοχή του Τσι και φέρεται ότι έζησε στα τέλη του 6ου και στις αρχές του 5ου αιώνα π.χ. Οι πληροφορίες για τη ζωή και τη δράση του είναι ελάχιστες και αμφιλεγόμενες. Η εποχή που εικάζεται ότι έζησε ήταν πολυτάραχη με συνεχείς πολέμους για κυριαρχία μεταξύ των διαφόρων βασιλείων της Κίνας. Ο Sun Tzu ήταν στρατηγός και στρατιωτικός σύμβουλος, ένα επάγγελμα που γνώρισε άνθηση στην εποχή του.

⁵ <https://national-pride.org/2010/05/25/sun-tzu-h-techne-tou-poleμου> (Πρόσβαση 7/2/2018)

⁶ Αθ. Πλατιάς - Κων. Κολιόπουλος, Η τέχνη του πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Δίαυλος, 2015), σ. 14-18

⁷ Στο ίδιο, σ. 18

Όταν εγκατέλειψε τον τόπο καταγωγής του, εγκαταστάθηκε στο βασίλειο Βου. Στο γεγονός αυτό μάλλον οφείλεται και το όνομα Σουν Βου, που φέρεται να είναι και το πραγματικό του. Στο βασίλειο Βου, ο βασιλιάς Χου Λου εκτιμώντας το βιβλίο του Sun Tzu, τον διόρισε αρχηγό των στρατευμάτων του και αναδείχθηκε σε ηρωική μορφή, συμμετέχοντας και νικώντας σε πολλές μάχες. Το βιβλίο του «Η τέχνη του πολέμου» αποτελεί το απαύγασμα της εμπειρίας του σε αυτές τις μάχες.

Η επίδραση του συγκεκριμένου έργου στη στρατιωτική σκέψη των ανατολικών χωρών (κυρίως της Κίνας και της Ιαπωνίας) είναι εντυπωσιακή. Η πρώτη και αμφιβόλου ποιότητας μετάφραση σε ευρωπαϊκή γλώσσα έγινε το 1772 στα γαλλικά από τον Ιησουίτη μοναχό Amiot, ενώ το 1910 παρουσιάζεται η πρώτη αξιόπιστη ευρωπαϊκή μετάφραση στα Αγγλικά από τον Lionel Giles⁸ οπότε και η Δύση γίνεται κοινωνός των ιδεών του Sun Tzu.

Την οριστική του, ωστόσο, δικαίωση, ο Sun Tzu δεν οφείλει ούτε στους θρύλους που συνοδεύουν το όνομα του, ούτε στις πολυάριθμες επιστημονικές εργασίες Κινέζων μελετητών, αλλά σ' ένα διάταγμα του αυτοκράτορα Σενγκ-τσουνγκ (1068-1085), το οποίο απαριθμούσε επτά «πολεμικούς κλασικούς» και όριζε ως υποχρεωτική τη μελέτη τους, από όσους φιλοδοξούσαν να αναδειχθούν στη στρατιωτική ιεραρχία. Στον κατάλογο αυτό, η πραγματεία του Sun Tzu κατείχε την πρώτη θέση⁹.

1.3 Η Στρατηγική σκέψη του Σουν Τσου

Η στρατηγική σκέψη του Sun Tzu είναι έντονα επηρεασμένη από τη φιλοσοφία του Κομφούκιου, ενώ ο αποφθεγματικός τρόπος γραφής της την καθιστά ευκολονόητη και ευανάγνωστη. Ο Sun Tzu θεωρεί τη μελέτη του φαινομένου του πολέμου ως απολύτως απαραίτητη για την επιβίωση κάθε πολιτικής οντότητας, χωρίς να φθάνει όμως στη αποθέωση του πολέμου¹⁰. Αντίθετα υποστηρίζει την ορθολογική χρήση του στοχεύοντας στην αποφυγή της άσκοπης αιματοχυσίας και της μεγάλης διάρκειας

---

⁸ Αθ. Πλατιάς - Κων. Κολιόπουλος, Η τέχνη του πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Δίαυλος, 2015), σ. 21

⁹ <https://national-pride.org/2010/05/25/sun-tzu-h-techne-tou-poleμου> (Πρόσβαση 7/2/2018)

¹⁰ Γ. Κουκουδάκης, Ο πόλεμος στη θεωρία των διεθνών σχέσεων & της στρατηγικής (Αθήνα, Τουρίκη, 2016), σ. 99

των εχθροπραξιών. Πόλεμος, για τον Sun Tzu, γίνεται μόνο όταν διακυβεύονται ζωτικά συμφέροντα του κράτους¹¹ και όταν τα οφέλη υπερβαίνουν το κόστος.

Στο έργο του «Η Τέχνη του Πολέμου», ο Sun Tzu διατυπώνει αρχές, θεμελιώνει απόψεις και ασχολείται με την επίδραση της πολιτικής και της ανθρώπινης φύσης πάνω στον πόλεμο. Στο έργο αυτό ο Sun Tzu δεν ασχολείται μόνο με τις τεχνικές που πρέπει να ακολουθήσει ο στρατηγός για να κατακτήσει την νίκη, αλλά καταπιάνεται και με ευρύτερα του πολέμου θέματα όπως η στρατηγική. Ο κεντρικός πυρήνας των ιδεών του συνοψίζεται στο ότι, πρέπει να αποφεύγεται ο πόλεμος και να επιδιώκεται η επιτυχία του σκοπού του πολέμου χωρίς σύγκρουση.

Ο Sun Tzu παρότι στρατηγός και όχι ηγεμόνας, διαβλέπει στην εφαρμογή της στρατηγικής και του πολέμου παράγοντες που πρέπει να εξετάζονται με προσοχή, όπως αυτό που η σύγχρονη στρατηγική ονομάζει «Διεθνές και Εγγύς Περιβάλλον», τους συμμάχους και τους γείτονες όπως τους ονομάζει ο ίδιος και ακόμα καθορίζει πολιτική με ποιο τρόπο θα πεισθούν να συμμαχήσουν με τη χώρα του ή να μην συμμαχήσουν με τον εχθρό. Ακόμα εξετάζει τον παράγοντα «λαός» αυτό που η σύγχρονη στρατηγική ονομάζει «κοινή γνώμη» και συμπεραίνει ότι απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχία του πολέμου είναι η εσωτερική νομιμοποίηση αυτού. Προχωρεί στο μεγάλο θέμα της οικονομίας του πολέμου και διαπιστώνει ότι η μακροχρόνιες επιχειρήσεις «γωνατίζουν» οικονομικά το κράτος και εξαθλιώνουν τον λαό λέγοντας ότι δεν υπάρχει παράδειγμα χώρας που να έχει επωφεληθεί από έναν μακροχρόνιο πόλεμο. Αναφέρθηκε στον σκοπό του πολέμου, της επιχείρησης, της μάχης και εντόπισε την αναγκαιότητα τροποποίησης των σχεδίων εάν απαιτείται, ποτέ όμως του σκοπού που παραμένει ο ίδιος, δηλαδή η επιβολή της θελήσεως μας επί του αντιπάλου.

1.3.1 Ανάλυση Στρατηγικού Περιβάλλοντος. Αναφέρθηκε στη αναγκαιότητα προσεκτικής και σε βάθος μελέτης του πολέμου, αυτό που σήμερα καλούμε «Εκτίμηση Καταστάσεως». Μέσα σε αυτή ο Sun Tzu περιλαμβάνει την ανάλυση της φύσης των αντιμαχομένων και της φύσης του πολέμου. Έτσι πρέπει να εξετάσει κανείς τον εαυτό του, τον αντίπαλο και το περιβάλλον ώστε να ανακαλύψει τις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις, για να μπορέσει έπειτα να επηρεάσει τόσο τον

---

¹¹ Αθ. Πλατιάς-Κων. Κολιόπουλος, Η τέχνη του πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Διάλογος, 2015), σ. 244

αντίπαλο όσο και το αποτέλεσμα του πολέμου¹². [κανείς δεν μπορεί να σχεδιάσει και να υλοποιήσει στρατηγική εάν πρωτίστως δεν γνωρίζει καλά τόσο τις δικές του δυνάμεις και αδυναμίες όσο και αυτές του αντιπάλου]. Το κλειδί της επιτυχίας για τον Sun Tzu είναι η διάγνωση των προθέσεων και των τρωτών σημείων του αντιπάλου και αυτό θα γίνει από τους ανθρώπους που κατέχουν τη συγκεκριμένη τέχνη, τους «κατασκόπους».

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο για τη χάραξη στρατηγικής είναι για τον Sun Tzu η γνώση του στρατηγικού περιβάλλοντος¹³, όπως αυτό αναλύεται στις τρεις διαστάσεις του, δηλαδή το γεωπολιτικό συσχετισμό ισχύος που διαμορφώνεται από τους γειτονικούς ηγεμόνες, το χαρακτήρα του πολέμου που από τη φύση του είναι αβέβαιος και απρόβλεπτος και το φυσικό περιβάλλον του πολέμου που έχει να κάνει με τη μορφολογία του εδάφους και τις καιρικές συνθήκες. Οι τρεις διαστάσεις του στρατηγικού περιβάλλοντος δημιουργούν «ευκαιρίες» και «απειλές». Το ζητούμενο λοιπόν πρέπει να είναι στο πως οι όποιες ευκαιρίες που δημιουργούνται μπορούν να μετατραπούν σε εργαλείο τρωτότητας του αντιπάλου.

1.3.2 Εσωτερική Νομιμοποίηση. Για τον Sun Tzu ο πόλεμος είναι ένα από τα πολλά εργαλεία που έχει στα χέρια της η πολιτική ηγεσία για την επίτευξη των πολιτικών της σκοπών. Αυτό προϋποθέτει, η κυβέρνηση να βρίσκεται σε πλήρη αρμονία με το λαό: όταν ο λαός πιστεύει ότι η πολιτική του ηγεσία είναι χρηστή, εξασφαλίζεται η κινητοποίηση του για την επίτευξη των στόχων της υψηλής στρατηγικής¹⁴. [Η χρηστή πολιτική ηγεσία είναι αυτό που κάνει το λαό να βρίσκεται σε αρμονία με τον ηγεμόνα του και να τον ακολουθεί σε κάθε κίνδυνο, δίνοντας και τη ζωή του¹⁵]. Με άλλα λόγια ο Sun Tzu επισημαίνει τη σημασία που έχει η νομιμοποίηση μιας υψηλής στρατηγικής στο εσωτερικό της χώρας.

---

¹² Αθ. Πλατιάς-Κων. Κολιόπουλος, Η τέχνη του πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Δίαυλος, 2015), σ. 180

¹³ Στο ίδιο, σ. 38

¹⁴ Στο ίδιο, σ. 66

¹⁵ Ένας στρατιώτης του υπέφερε από απόστημα και ο ίδιος ο Βου το καθάρισε, η μάνα του στρατιώτη όταν το έμαθε, άρχισε να κλαίει και να θρηνεί, και όταν ρωτήθηκε γιατί θρηνεί είπε: «Πολλά χρόνια πριν ο αφέντης Βου έκανε το ίδιο στον άντρα μου και έκτοτε αυτός δεν έφυγε ποτέ από κοντά του, μέχρι που σκοτώθηκε στην μάχη. Και τώρα έκανε το ίδιο στον γιο μου, θα σκοτωθεί και αυτός στην μάχη, ποιος ξέρει που».

1.3.3 Ο ρόλος της οικονομίας στον πόλεμο. Εκτός από την νομιμοποίηση, ο Sun Tzu έδωσε έμφαση και στην οικονομική διάσταση μιας υψηλής στρατηγικής¹⁶. Στην τέχνη του πολέμου εκτός από την προφανή επισήμανση του οικονομικού κόστους του πολέμου -όχι μόνο του κόστους των επιχειρήσεων αυτών καθαυτών αλλά και του κόστους που προκαλείται από τη διατάραξη της ομαλής οικονομικής ζωής στο εσωτερικό της χώρας¹⁷, τονίζονται και οι πληθωριστικές πιέσεις που επιφέρει ο πόλεμος ως εκ τούτου, η άνοδος του τιμάριθμου γρήγορα θα καταστήσει παρωχημένους τους αρχικούς οικονομικούς υπολογισμούς.

1.3.4 Σχεδιασμός στρατιωτικής στρατηγικής. Αυτές οι πεποιθήσεις του Sun Tzu αποτυπώνονται και στις απόψεις του γύρω από τον σχεδιασμό και την εφαρμογή της στρατιωτικής στρατηγικής. Στο πλαίσιο αυτό, ο Sun Tzu προσφεύγει σε μία ιεράρχηση στρατηγικών επιλογών¹⁸: Έτσι, η ανώτερη μορφή στρατηγικής είναι να ματαιώνεις τα σχέδια του εχθρού. Η αμέσως επόμενη επιλογή είναι να αποτρέπεις τη συνένωση των εχθρικών δυνάμεων (συμμαχίες με άλλα κράτη, δηλαδή με ποιο τρόπο θα πεισθούν οι γείτονες να συμμαχήσουν με τη χώρα του ή να μην συμμαχήσουν με τον εχθρό). Η Τρίτη ιεραρχική επιλογή είναι να επιτεθείς εναντίον του εχθρικού στρατεύματος στο πεδίο της μάχης και η τελευταία επιλογή να επιτεθείς σε οχυρωμένες πόλεις. Εάν παρακαμφθεί η δεύτερη επιλογή γίνεται καταφανώς αντιληπτή η προτίμηση του Sun Tzu στην έμμεση προσέγγιση.

1.3.5 Έμμεση Προσέγγιση. Ο Sun Tzu δικαίως θεωρείται ο «πατέρας» της έμμεσης προσέγγισης¹⁹, δηλαδή της παράκαμψης των ισχυρών εχθρικών σημείων και την αποφυγή της κατατριβής των φίλιων δυνάμεων – με άλλα λόγια, η επιλογή της γραμμής της ήσσοнос αντιστάσεως. Σε μια απευθείας και άμεση σύγκρουση, ποτέ δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι έχουμε την δυνατότητα να καταβάλουμε τον αντίπαλο, αλλά και αν ακόμα γίνει αυτό η νίκη μας θα είναι ιδιαίτερα δαπανηρή. Η κύρια ιδέα της θεωρίας της έμμεσης προσέγγισης είναι να ανατραπεί η σχέση των αντιπάλων δυνάμεων με κάποιο ελιγμό, τόσο στο στρατηγικό, όσο και στο τακτικό

---

¹⁶ Κων/νος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Αθήνα, Ποιότητα, 2008, σ. 78

¹⁷ Αθ. Πλατιάς-Κων. Κολιόπουλος, Η τέχνη του πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Διάλογος, 2015), σ. 171

¹⁸ Γ. Κουκουδάκης, Ο πόλεμος στη θεωρία των διεθνών σχέσεων & της στρατηγικής (Αθήνα, Τουρίκη, 2016), σ. 102

¹⁹ Κων/νος Κολιόπουλος, όπ. παρ, σ. 87

επίπεδο, πριν τη δοκιμασία της μάχης και όχι με αυτή την ίδια την μάχη και αφού προηγουμένως ο εχθρός έχει αιφνιδιασθεί και γενικότερα αποσταθεροποιηθεί με απρόβλεπτη προσέγγιση από παρακαμπτήριο ή δευτερεύουσα κατεύθυνση. Η τεθλασμένη οδός, αν και μακρύτερη είναι συνήθως ο συντομότερος δρόμος προς το επιδιωκόμενο σκοπό. «Η τέχνη του Πολέμου» δεν είναι τίποτε άλλο παρά η αποθέωση των έμμεσης προσέγγισης στην στρατιωτική στρατηγική.

Πέραν αυτού, ο Sun Tzu εφαρμόζει αυτό που η σύγχρονη στρατηγική θέτει σαν στόχο, δηλαδή να ελέγχει ψυχολογικά το αντίπαλο²⁰ και να τον καταβάλλει με το μικρότερο δυνατό κόστος. Η έμμεση ενέργεια αν και είναι συνήθως υλικής μορφής, ασκεί πάντα ψυχολογική πίεση στον αντίπαλο. Προσδιόρισε από την εποχή εκείνη ότι η τελική επιδίωξη σε ένα πόλεμο είναι η επιβολή της θελήσεως μας επί του αντιπάλου, δηλαδή μπορεί ο πόλεμος να χρησιμοποιεί υλικά και μέσα για την διεξαγωγή του όμως το αποτέλεσμα του είναι καθαρά ψυχολογικό. Κύριος στόχος είναι η αποδιάρθρωση της σκέψης και των προθέσεων του αντιπάλου και ο κλονισμός του ηθικού του.

1.3.6 Αιφνιδιασμός-παραπλάνηση. Ο Sun Tzu δίνει έμφαση στον αιφνιδιασμό και την παραπλάνηση του εχθρού και θεωρεί τεράστια την συμβολή τους στην επιτυχία της νίκης. Όπως έχει ειπωθεί χαρακτηριστικά, [αν ο αιφνιδιασμός είναι το κλειδί για τη νίκη, η παραπλάνηση είναι το κλειδί για το αιφνιδιασμό]. Ο αιφνιδιασμός πρέπει να ενυπάρχει σε κάθε ελιγμό και μπορεί να επιτευχθεί με πολλούς τρόπους όπως με την ταχύτητα, την εξαπάτηση και μυστικότητα, τις ακριβείς πληροφορίες, την ενέργεια από απίθανες κατευθύνσεις²¹ που δεν περιμένει ο εχθρός. Η σχέση του αιφνιδιασμού με την αρχή του ελιγμού είναι ότι ένας σωστός ελιγμός, ορθά εκτελεσμένος, προκαλεί συνήθως τον αιφνιδιασμό του αντιπάλου και όταν ο αιφνιδιασμός πετυχαίνει, σπέρνει την σύγχυση και κάμπτει το ηθικό του εχθρού.

Η παραπλάνηση, προϋποθέτει μια υποκριτική πρόθεση και επομένως αντιτίθεται στην απλή, καθαρή και ευθεία στάση απέναντι στον αντίπαλο. Αυτός που προσπαθεί να παραπλανήσει κάποιον, τον αφήνει να κάνει μόνος του τα συλλογιστικά σφάλματα που θα τον οδηγήσουν στη διαφοροποίηση της αντίληψης της φύσης των πραγμάτων. Ο στρατηγός, για να πετύχει τη νίκη, πρέπει να γνωρίζει

---

²⁰ Αθ. Πλατιάς-Κων. Κολιόπουλος, Η τέχνη του πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Δίαυλος, 2015), σ. 50

²¹ Στο ίδιο, σ. 232

καλά τους παράγοντες που επηρεάζουν την κατάσταση και κάθε φορά να κάνει σωστή εκτίμηση χωρίς να επηρεάζεται από διαμορφωμένες προηγούμενες απόψεις, αλλά κάθε φορά να ενεργεί σύμφωνα με τους συνδυασμούς που επιβάλλει η συγκεκριμένη συγκυρία²² των περιστάσεων που βρίσκεται μπροστά του.

1.3.7 Ο Ρόλος του Στρατιωτικού Ηγέτη. Σε ολόκληρη την «Τέχνη του πολέμου» υπάρχουν διάσπαρτα χωρία που αναφέρονται στη διοίκηση των στρατευμάτων. Σύμφωνα με τον Sun Tzu, η ηγεσία είναι υψίστης σημασίας και ο στρατιωτικός ηγέτης θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από τις αρετές της σοφίας, της ειλικρίνειας, της φιλανθρωπίας, του θάρρους και της αυστηρότητας. Ο στρατιωτικός ηγέτης ταυτίζεται με τη μοίρα του λαού και του έθνους²³. [Ο στρατηγός είναι η κολώνα στην οποία στηρίζεται το κράτος. Εάν η κολώνα είναι δυνατή, το κράτος με τη σειρά του θα είναι ισχυρό. Εάν η κολώνα παρουσιάζει ρωγμές, το κράτος θα είναι αδύναμο].

1.3.8 Δίοδος Διαφυγής. Εξίσου σημαντική είναι η παρότρυνση του Κινέζου στρατηγιστή να δίνεται διέξοδος σ' ένα απελπισμένο εχθρό που προσπαθεί να διαφύγει. Ίσως ο Sun Tzu όπως και πολλοί σύγχρονοι του, θεωρεί τον υπαρξιακό πόλεμο τη χειρότερη μορφή πολέμου²⁴, με δεδομένο ότι «ο απελπισμένος εχθρός» θα παλέψει για τη ζωή του και αυτό θα μας προκαλέσει μεγαλύτερες απώλειες. Βάση αυτού του σκεπτικού, η εν λόγω παρότρυνση του Sun Tzu είναι σύμφωνη με τη γενικότερη προτίμησή του στην έμμεση προσέγγιση.

1.3.9 Τα Δέκα Αποφθέγματα Νίκης του Sun Tzu. Συνοψίζοντας, η στρατηγική σκέψη του Sun Tzu περιλαμβάνεται στα εξής δέκα αποφθέγματα²⁵ :

- Γνώρισε τον εαυτό σου και τον αντίπαλο -επένδυσε στις πληροφορίες.
- Σχεδίασε προσεκτικά τη στρατηγική σου.
- Απέφυγε την ισχύ και αξιοποίησε την αδυναμία του αντιπάλου.
- Πέτυχε το σκοπό σου χωρίς πόλεμο (μάχη).
- Χρησιμοποίησε την παραπλάνηση και τον αιφνιδιασμό.
- Αποδυνάμωσε τις συμμαχίες του αντιπάλου σου.

²² Αθ. Πλατιάς-Κων. Κολιόπουλος, Η τέχνη του πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Δίαυλος, 2015), σ. 55

²³ Γ. Κουκουδάκης, Ο πόλεμος στη θεωρία των διεθνών σχέσεων & της στρατηγικής (Αθήνα, Τουρίκη, 2016), σ. 101

²⁴ Στο ίδιο, σ. 104

²⁵ Αθ. Πλατιάς-Κων. Κολιόπουλος, *όπ. παρ.*, σ. 55

- Απέφυγε τον πόλεμο φθοράς.
- Επίλεξε τον τόπο και τον χρόνο της σύγκρουσης.
- Κινήσου γρήγορα
- Διάλεξε προσεκτικά την ηγεσία σου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Βυζάντιο

2.1 Γενικά

Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (από τον Αύγουστο Καίσαρα έως και το Κωνσταντίνο ΙΑ΄ Παλαιολόγο), από νομική υπόσταση, κάλυπτε χρονική περίοδο δεκαπέντε αιώνων. Στο υπόψη χρονικό διάστημα πραγματοποιούνται σταδιακά αλλαγές στη γλώσσα, στη κουλτούρα, στη θρησκεία, στη πρωτεύουσα καθώς και στα γεωπολιτικά της ενδιαφέροντα²⁶. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία ή Βυζάντιο ή Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ήταν το διάδοχο κράτος του γεωγραφικού χώρου της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, με χρονικά όρια από το 330 μ.χ. ως την τελική πτώση της Κωνσταντινούπολης την 29 Μαΐου του 1453.

Μετά την πτώση της δυτικής αυτοκρατορίας το 476 μ.Χ. το κέντρο βάρους μετατοπίζεται πλέον στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου και η βυζαντινή αυτοκρατορία λαμβάνει έναν τελείως διαφορετικό γεωπολιτικό προσανατολισμό από αυτόν της Ρωμαϊκής. Ο κρατικός μηχανισμός της αυτοκρατορίας λειτουργούσε οργανωμένα με την φορολογία να παρέχει τους πόρους για την άμυνα καθώς και τα σημαντικά δημόσια έργα που συντελέστηκαν.

2.2 Διεθνές Περιβάλλον Ασφαλείας

Η ανάλυση του διεθνούς περιβάλλοντος²⁷ της βυζαντινής αυτοκρατορίας όπως αυτό διαμορφώθηκε μετά την πτώση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (476 π.Χ) και σε συνδυασμό με τις απειλές που αναφύονταν διαχρονικά, κρίνεται αναγκαία, προκειμένου να κατανοήσουμε τους λόγους που οδήγησαν στην ανάπτυξη από τους βυζαντινούς, της συγκεκριμένης στρατηγικής κουλτούρας και σκέψης. Η γεωγραφία της ανατολικής αυτοκρατορίας ήταν πολύ διαφορετική από τη δυτική: με εξαίρεση την Αίγυπτο και την ανατολική Λιβύη, οι περισσότερες επαρχίες της βρίσκονταν πολύ κοντά σε κάποιο επαπειλούμενο σύνορο και γι' αυτό τους έλλειπε το στρατηγικό βάθος²⁸.

Η Βυζαντινή αυτοκρατορία στην εκτενέστερη μορφή της, περιελάμβανε όλες τις περιοχές γύρω από την ανατολική λεκάνη της Μεσογείου (Αίγυπτο, Παλαιστίνη,

²⁶ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, Βυζαντινή υψηλή στρατηγική (Αθήνα, Ποιότητα, 2000), σ. 37

²⁷ Στο ίδιο, σ. 57-69

²⁸ Edward N. Luttwak, Η Υψηλή Στρατηγική της Βυζαντινής αυτοκρατορίας (Αθήνα, Τουρική, 2009), σ. 23

Συρία, Μικρά Ασία και Βαλκάνια) με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη, η οποία παρά την γεωγραφικά κομβική και στρατηγική της θέση -στο σταυροδρόμι της Ευρασίας και Μεσογείου-Ευξείνου Πόντου, βρισκόταν απόκεντρα από το πληθυσμιακό και οικονομικό κέντρο βάρους της αυτοκρατορίας. Επιπλέον ήταν τόσο εκτεθειμένη σε επιθέσεις, ώστε να χρειάζεται την εντυπωσιακότερη οχύρωση της εποχής για την ασφάλεια της. Η Κωνσταντινούπολη ήταν η πρωτεύουσα μιας κατεξοχήν ασιατικής και αιγυπτιακής αυτοκρατορίας αλλά ταυτόχρονα λόγω της τοποθεσίας της, βρισκόταν σε άμεση επαφή με τους χώρους της νοτιοανατολικής Ευρώπης και του Εύξεινου Πόντου.

2.2.1 Υπερκαυκασία. Λόγω της στρατηγικής της σημασίας αποτέλεσε το κεντρικό θέατρο για τη βυζαντινή στρατηγική. Στην υπόψη περιοχή λόγω της μορφολογίας του εδάφους της (δεσπόζοντες ορεινοί όγκοι έναντι τριών γειτονικών περιοχών), ο τυχόν έλεγχος από μια δύναμη θα απειλούσε τις σημαντικότερες επαρχίες του αντιπάλου της. Ο έλεγχος της όμως είναι εξαιρετικά δύσκολος, λόγω του δυσμενούς κλίματος και του δύσβατου εδάφους της. Η Υπερκαυκασία που κατοικούνταν κατά βάση από Αρμένιους και άλλες ομάδες (λαοί του Καυκάσου Αλβανοί), ήταν χώρος σημαντικής στρατηγικής σημασίας για το Βυζάντιο, όπου βρισκόταν σε συνεχή αντιπαράθεση με τη Περσία για τον έλεγχο της, χωρίς ωστόσο όμως καμία από τις παραπάνω να επιτυγχάνει τον μόνιμο έλεγχο αυτής.

2.2.2 Ευρασιατική Στέπα. Η Ευρασιατική Στέπα κατοικούνταν από πρωτόγονες φυλές με χαμηλό οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό επίπεδο, όμως οι κάτοικοι της ως μαχητές ήταν πρωτοπόροι στη χρησιμοποίηση τεχνικών που αποσκοπούσαν στην δημιουργία πανικού και άτακτης υποχώρησης των εχθρικών στρατευμάτων. Στη μάχη προχωρούσαν χωρίς παράταξη με ορμή, υποχωρούσαν όμως ενώπιον σθεναρής αντίστασης, αλλά ξαναγύριζαν απότομα στην επίθεση, εάν ο εχθρός έδειχνε σημάδια αποδιοργάνωσης στην προσπάθεια του να τους καταδιώξει. Όπως και η Υπερκαυκασία έτσι και η Ευρασιατική στέπα ήταν σημαντικής γεωπολιτικής σημασίας για το Βυζάντιο, ειδικότερα οι περιοχές του Ευξείνου Πόντου και του Καυκάσου. Οι δε ελληνικές πόλεις της Κριμαίας, όπου βρίσκονταν στην υπόψη περιοχή, αποτελούσαν σημείο αναφοράς και επικοινωνίας για το Βυζάντιο.

2.2.3 Αίγυπτος. Η Αίγυπτος ήταν η πλουσιότερη και ασφαλέστερη επαρχία της βυζαντινής αυτοκρατορίας, Το βυζάντιο ανέπτυξε μακροπρόθεσμες σχέσεις με τις

φυλές (Βλεμύες, Ναβάτες) που κατοικούσαν στις όχθες του Νείλου νότια της ελεφαντίνης. Οι φυλές αυτές εξαγόραζαν την ουδετερότητα τους, προκειμένου να μην επιτίθενται στην Αίγυπτο. Παρά ταύτα παρενοχλούσαν κατά καιρούς τις νότιες περιοχές της Αιγύπτου χωρίς όμως να αποτελούν στρατηγική απειλή κατά της βυζαντινής κυριαρχίας. Συμμαχικές σχέσεις το βυζάντιο είχε αναπτύξει και με τους Αιθίοπες οι οποίοι εκχριστιανίστηκαν τον 6ο αιώνα.

2.2.4 Μέση Ανατολή. Αντίθετα στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, βρισκόταν η σημαντικότερη απειλή για το Βυζάντιο, η Περσία, μια δύναμη όχι μόνο με κρατική οργάνωση αλλά και με στρατιωτική ισχύ συγκρίσιμη με αυτή του Βυζαντίου. Οι σχέσεις μεταξύ των πέρασαν από πολλές διακυμάνσεις έχοντας ως κύριο χαρακτηριστικό την ασυμμετρία στους στόχους που έθεταν. Το βυζάντιο ήταν ικανοποιημένο με το «status quo» που είχε ως στόχο να υπερασπισθεί τις πλούσιες ανατολικές του επαρχίες. Η Περσία σε αντιδιαστολή, ήταν αναθεωρητική δύναμη, καθώς επεδίωκε μακροπρόθεσμα να παλινορθώσει την αρχαία περσική αυτοκρατορία, που συμπεριελάμβανε τις ανατολικές επαρχίες του βυζαντίου.

2.2.5 Βαλκάνια και περιοχές της Κεντρικής Ευρώπης. Η γεωμορφολογία του εδάφους (οροσειρές και μικρές πεδιάδες) των παραπάνω περιοχών είχε διπλή σημασία για το βυζάντιο. Αφενός διευκόλυνε την άμυνα της αυτοκρατορίας έναντι των εξωτερικών απειλών, που ήταν κυρίως τα σλαβικά φύλα της Κεντρικής Ευρώπης και τα νομαδικά φύλα της Ουκρανικής Στέπας, αφετέρου δυσχέραινε σε μεγάλο βαθμό την κυριαρχία του Βυζαντίου στους τοπικούς πληθυσμούς. Στο βορειοανατολικό τμήμα των Βαλκανίων η γεωμορφολογία ευνοούσε την εύκολη πρόσβαση από τον κάτω Δούναβη μέχρι την Κωνσταντινούπολη.

2.2.6 Περιοχές της Δυτικής Μεσογείου. Για το βυζάντιο η λεκάνη της δυτικής μεσογείου είχε κατεξοχήν ιδεολογική σημασία. Ωστόσο έχοντας ως γνώμονα ότι τα ζωτικά του συμφέροντα εστιάζονταν κατά βάση στην Ανατολή και στο Βορρά, η Δυτική Μεσόγειος ήταν δευτερεύουσας σημασίας γι' αυτή, τουλάχιστον μέχρι την εποχή των σταυροφοριών. Επιπρόσθετα η υπόψη περιοχή ήταν αρκετά μακριά από τα σημαντικά κέντρα του Βυζαντίου και επηρέαζε ελάχιστα την ασφάλεια του.

2.3 Η Αμυντική Οργάνωση της Αυτοκρατορίας

Σε όλη την μακραίωνη ιστορία της, από τον 5ο μ.Χ. αιώνα μέχρι τον θάνατο του τελευταίου αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου (1448-1453) στις επάλξεις της Βασιλεύουσας, η αυτοκρατορία, που καταλάμβανε μία από τις στρατηγικότερες θέσεις στον κόσμο, ήταν σχεδόν συνεχώς σε εμπόλεμη κατάσταση. Έτσι, η διοίκηση της Αυτοκρατορίας ήταν στενά συνδεδεμένη με τις στρατιωτικές της δυνάμεις. Η Αυτοκρατορία περιστοιχιζόταν από εχθρούς. Ποτέ -ούτε για μια στιγμή, δεν μπορούσε η κυβέρνηση να αισθανθεί ότι δεν κινδυνεύει από μια ξένη εισβολή, από μια επιδρομή που θα ήταν δυνατόν να απειλήσει ακόμα και την πρωτεύουσα. Η ίδια η ύπαρξη της αυτοκρατορίας εξαρτιόταν απ' τον τρόπο που θα κατόρθωνε να επιβληθεί στα γύρω έθνη, -από ένα δραστήριο και πάντα έτοιμο στρατό και στόλο και από μια συνεχή διπλωματία.

Είχε να αντιμετωπίσει έναν αριθμό από αντιπάλους με εντελώς διαφορετική προέλευση, οργάνωση και τρόπο πολέμου: τους Πέρσες και τα διάφορα ισλαμικά κράτη της ανατολής στην αρχή, τους Σλάβους και τους Αβάρους τον 6ο & 7ο αιώνα, τους Βούλγαρους (7ο - 11ο αι.), τους Νορμανδούς και τους Λατίνους Σταυροφόρους, καθώς και τους Σέρβους και τους Ούγγρους (11ο - 13ο αι.), και τέλος τους Οθωμανούς²⁹. Επιβίωσε δε από όλες αυτές τις αδιάκοπες επιβουλές, χάρη στην εξαιρετική εσωτερική της οργάνωση, το αποτελεσματικό στρατιωτικό και οικονομικό της σύστημα, τους ικανότατους διπλωμάτες της και το δίκτυο κατασκόπων, που εκτείνονταν σε δύση και ανατολή και υποστήριζε τις πολεμικές και διπλωματικές προσπάθειες του αυτοκράτορα με ακριβείς πληροφορίες.

Η κρατική και στρατιωτική εσωτερική οργάνωση της Αυτοκρατορίας δεν είχε καμία σχέση με αυτήν της φεουδαρχικής Δύσης. Για την ακρίβεια, ήταν ακριβώς το αντίθετο³⁰. Η κύρια πηγή των κρατικών εσόδων και -από στρατιωτικής πλευράς -το σπουδαιότερο τμήμα των αυτοκρατορικών στρατιών προέρχονταν από τον αγροτικό πληθυσμό. Γι' αυτό ο αυτοκράτορας είχε βάσιμους λόγους να υπερασπίζεται διαρκώς τους χωρικούς του από τις αυθαιρέσιες των "δυνατών" τοπικών αρχόντων και ευγενών, από τις απαλλοτριώσεις και από τα χρέη.

---

²⁹ Πως πολέμουσε το Βυζάντιο - Η αμυντική οργάνωση της μεσαιωνικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, 23.11.2013 <http://www.comic-n-play.gr/paixnidia/arxeia-paixnidia/80-byzantio-amyntiki-organwsh.html> (έγινε πρόσβαση στις 15 Οκτωβρίου 2018)

³⁰ Ο ακρογωνιαίος λίθος του βυζαντινού οικοδομήματος δεν ήταν ο υποτελής φεουδάρχης με τους δουλοπάροικους που του ανήκαν, αλλά η ελευθερία και ο δυναμισμός της μικρής αγροτικής παραγωγής.

Περί τα μέσα του 7ου αιώνα, πιθανότατα από τον αυτοκράτορα Ηράκλειο, είχε θεσπισθεί το σύστημα των «Θεμάτων», με το οποίο η χώρα είχε διαιρεθεί σε διοικητικές περιφέρειες, κάθε μία από τις οποίες επιστράτευε ένα συγκεκριμένο αριθμό μονάδων. Κάθε Θέμα διοικούνταν από έναν στρατηγό³¹, με πολιτική και στρατιωτική εξουσία, ο οποίος ήταν υπεύθυνος έναντι του αυτοκράτορα για την συγκέντρωση, εκπαίδευση και εξοπλισμό των ανδρών.

Το κάθε Θέμα δεν ήταν τίποτε άλλο από ένα σύνολο μικρομεσαίων εκτάσεων κρατικής γης που χορηγούνταν στους στρατιώτες από το κράτος σαν αντιμισθία. Οι στρατιώτες αυτοί αποτελούσαν τεχνικά μία στρατιωτική μονάδα υπό την διοίκηση του Στρατηγού, και μπορούσαν να κληρονομήσουν την γή τους στους απογόνους τους, υπό την προϋπόθεση ότι και αυτοί θα υπηρετούσαν στον στρατό. Έτσι υπήρχε πάντα διαθέσιμο ανθρώπινο δυναμικό για στράτευση χωρίς να απαιτούνται μεγάλα έξοδα, ενώ δεν υπήρχε μεγάλη ανάγκη για υποχρεωτική στράτευση.

Παραδείγματα Θεμάτων είναι το Θέμα των Θρακησίων, το Θέμα της Θεσσαλονίκης, το Θέμα των Οπτιμάτων (Χαλκηδών), το Θέμα της Χαλδαίας (Πόντος), και τα ναυτικά Θέματα των Κιβυρραιωτών (νησιά του Ν. Αιγαίου και παράλια της Μ. Ασίας), της Κρήτης και του Αιγαίου Πελάγους (Β. Αιγαίο). Τα ονόματα και τα όρια των θεμάτων άλλαζαν κατά περιόδους ανάλογα με τις ανάγκες, αλλά το Θεματικό σύστημα διατηρήθηκε και έφθασε σε πλήρη ακμή από το 780 μέχρι το 1070 μ.Χ., μέχρι την οριστική παρακμή του τον 12ο αιώνα.

Εκτός από τον προαναφερθέντα Θεματικό στρατό, η αυτοκρατορία διέθετε και τον Αυτοκρατορικό στρατό, που υπαγόταν απ' ευθείας στον Αυτοκράτορα και οποίος απαρτιζόταν από τα λεγόμενα Τάγματα, που ήταν πέντε επίλεκτα στρατιωτικά τμήματα, οι Σχολές, οι Εξκουβίτορες, οι Ικανάτους, η Βίγλα ή Αριθμός και από το 970 μ.Χ. οι Αθάνατοι. Ήταν ο μόνιμος, ολιγάριθμος, αλλά υψηλότατου επιπέδου επαγγελματικός στρατός που έδρευε είτε στην Κωνσταντινούπολη είτε κοντά σε αυτήν. Η φροντίδα για την διοικητική τους μέριμνα ήταν ευθύνη του Λογοθέτη των Στρατιωτικών³².

Η περίφημη Βαράγγειος Φρουρά εμφανίζεται για πρώτη φορά επίσημα το 988 μ.Χ. όταν ενσωματώθηκαν στα Τάγματα Ρώσοι στρατιώτες του Βλαδίμηρου του

---

³¹ Επί δυναστείας των Κομνηνών, οι τοπικοί αυτοί διοικητές καταργήθηκαν και η διοίκηση των Θεμάτων ανατέθηκε σε δύο ανώτατους αξιωματούχους, τους Δομέστιχους των Σχολών της Ανατολής και της Δύσης, για τα ανατολικά και τα δυτικά θέματα αντίστοιχα.

³² Ο Λογοθέτης ήταν αξίωμα στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Σημαίνει αυτός που παίρνει αποφάσεις στην κυβέρνηση. Το αξίωμα του Λογοθέτη, είχε διάφορους βαθμούς, και επιστασίες.

Κιέβου, από τον Βασίλειο Β' Μακεδόνα ή "Βουλγαροκτόνο". Επί Αλεξίου Α' Κομνηνού την αποτελούσαν ξένοι κάθε προέλευσης - Ρώσοι, Τούρκοι, Αλανοί, Άγγλοι, Γάλλοι, Γερμανοί και Βούλγαροι - και μαζί με τα υπολείμματα των παλαιών ταγμάτων, τα οποία συγκεντρώθηκαν μετά το Μαντζικέρτ, αποτελούσε τον πυρήνα όλου του στρατού. Δεν ήταν απλή σωματοφυλακή του Αυτοκράτορα, αλλά στρατιωτική μονάδα με υψηλότερου επιπέδου εκπαίδευση σε όλα τα όπλα, η οποία τον συνόδευε σε εκστρατείες και παρατάσσονταν μαζί με τα άλλα στρατεύματα. Καθώς ήταν επιλεγμένοι να είναι σωματώδεις και πανύψηλοι, η εμφάνισή τους ήταν τόσο εντυπωσιακή, όσο και η κατανάλωση του αλκοόλ³³. Το κύριο όπλο τους ήταν ο βαρύς αμφίχειρος πέλεκυς στον οποίο όφειλαν την ονομασία τους ως πελεκυφόρος φρουρά.

Στις δύο αυτές κατηγορίες πρέπει να προσθέσουμε τούς Συμμάχους, δηλαδή τα ξένα επικουρικά στρατεύματα, τα οποία πολλές φορές καλούνται και Άτακτα. Οι σύμμαχοι καλούνται κατά τις εκστρατείες του Βυζαντίου, αλλά δεν ενσωματώνονται στις μονάδες του Βυζαντινού Στρατού. Ήταν στρατιωτικά τμήματα, από τα οποία άλλα μεν έστελναν υποτελείς ή και ανεξάρτητοι ηγεμόνες, είτε βάσει συνθήκης είτε ως δείγμα φιλίας, άλλοι δε στρατολογούνταν σε ανεξάρτητα έθνη με αδρή αμοιβή. Πάντως, όλοι οι σύμμαχοι ελάμβαναν μισθό και άλλα ανταλλάγματα, είχαν δε τους δικούς τους διοικητές και διατηρούσαν τον οπλισμό και τα έθιμά τους.

Άλλοι ήταν οι μισθοφόροι. Προσέρχονταν κατ' ομάδες ή κατατάσσονταν ατομικώς στον Βυζαντινό Στρατό, πάντοτε με μισθό, και ή εντάσσονταν στις διάφορες μονάδες ή αποτελούσαν ιδιαίτερα τμήματα, με Βυζαντινούς όμως διοικητές. Αυτοί λέγονταν Φοιδεράτοι.

Υπήρχαν ακόμη και οι αιχμάλωτοι ή αυτόμολοι, που δέχονταν να υπηρετήσουν στον Βυζαντινό Στρατό, είτε διότι επεδίωκαν ολικά οφέλη, είτε για ν' αποφύγουν τα δεινά της αιχμαλωσίας. Κατά τα άλλα, οι στρατιώτες του Βυζαντίου έπρεπε να είναι «Ρωμαίοι πολίτες», δηλ. υπήκοοι του Βασιλέως και Χριστιανοί Ορθόδοξοι. Οι αιρετικοί αποκλείονταν. Αποκλείονταν επίσης και οι τιμωρημένοι με βαριές ποινές, καθώς και οι υπόδικοι που είχαν διαπράξει σοβαρά παραπτώματα. Οι σκλάβοι, αλλά και οι ελεύθεροι, αλλά όχι Ρωμαίοι πολίτες, μπορούσαν να υπηρετούν στον στρατό ως υπηρέτες.

---

³³ Ο λαός της βασιλεύουσας τους αποκαλούσε σκωπτικά «τα βασιλικά κρασοσάκουλα».

Στα λεγόμενα πρωτοβυζαντινά χρόνια (4ο με 6ο μ.Χ. αιώνα), υπήρχε ο θεσμός των μεθοριακών στρατευμάτων, των περίφημων Ακριτών. Σύμφωνα με αυτόν, η γραμμή των συνόρων ήταν χωρισμένη σε περιοχές ή τομείς, υπό την διοίκηση ενός αξιωματούχου του Δούκα ή Κατεπάνω, ο οποίος και στρατολογούσε τους Ακρίτες από τους ντόπιους πληθυσμούς. Οι Ακρίτες είχαν αποστολή να αμύνονται σε περίπτωση εισβολής και να καθυστερούν τα εχθρικά στρατεύματα μέχρις ότου συγκεντρωθεί ο αυτοκρατορικός στρατός για να τους αντιμετωπίσει σε μάχη. Από τον 6ο αιώνα και αργότερα, τα συνοριακά στρατεύματα χάνουν το χαρακτήρα τους. Οι άνδρες τους πλέον, παρείχαν τις υπηρεσίες τους στους παλιούς ηγέτες τους (δούκες, χιλίαρχους και μεγάλους γαιοκτήμονες).

2.4 Στρατηγική σκέψη του Βυζαντίου

Οι Βυζαντινοί ασχολήθηκαν συστηματικά με τη θεωρητική πλευρά της στρατιωτικής τέχνης³⁴. Τη στρατηγική και την τακτική τους τη στήριζαν στην ανάλυση: ανάλυση των δικών τους δυνάμεων, ανάλυση των δυνάμεων του εχθρού και ανάλυση του γεωγραφικού χώρου όπου γίνονται οι πόλεμοι και γνώριζαν να εκμεταλλεύονται κάθε δυνατότητα που τους έδινε αυτή η ανάλυση. Ήταν το μόνο οργανωμένο κράτος της εποχής του όπου μελετούσαν με προσοχή και ηρεμία την τακτική του πολέμου, την οργάνωση του στρατού και γενικά την στρατηγική τέχνη και ο μεσαιωνικός Ρωμαϊκός στρατός ήταν ο μόνος στην εποχή του που διέθετε επίσημα στρατιωτικά εγχειρίδια - Στρατιωτικούς Κανονισμούς θα λέγαμε σήμερα - που μελετούσαν υποχρεωτικά οι αξιωματικοί.

Η ανάλυση της στρατηγικής σκέψης του Βυζαντίου, θα επικεντρωθεί κατά βάση από τις αρχές του 6ου αιώνα έως και τον 11ο αιώνα, καθόσον πριν το 6ο αιώνα αποτελεί μέρος της « ρωμαϊκής κουλτούρας», ενώ μετά τον 11ο αιώνα ακολουθεί η κατάρρευση της βυζαντινής ισχύος με την αλλαγή των διεθνών παραμέτρων εξαιτίας της ανόδου της δυτικής Ευρώπης.

Η ιδιαιτερότητα της Βυζαντινής περίπτωσης πηγάζει από τον συνδυασμό τριών στοιχείων. Πρώτον, το Βυζάντιο αντιμετώπιζε κατά το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας του τουλάχιστον μία δύναμη στρατιωτικά ισχυρότερή του, και ενίοτε περισσότερες από μία. Δεύτερον, το Βυζάντιο υπήρξε παρά ταύτα η μακροβιότερη

---

³⁴ Πως πολεμούσε το Βυζάντιο - Η αμυντική οργάνωση της μεσαιωνικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, 23.11.2013 <http://www.comic-n-play.gr/paixnidia/arxeia-paixnidia/80-byzantio-amyntiki-organwsh.html> (έγινε πρόσβαση στις 15 Οκτωβρίου 2018)

πρωταγωνιστική δύναμη στην ιστορία του δυτικού πολιτισμού³⁵ και τρίτον, κατόρθωσε να εξαπλώσει τον πολιτισμό του σε μεγάλες απολίτιστες ή ημιβάρβαρες περιοχές του ευρύτερου περιβάλλοντός του με συνέπειες που συνεχίζουν σήμερα να επηρεάζουν τις πολιτισμικές παραδόσεις ενός σημαντικού μέρους της ευρασιατικής ηπειρωτικής μάζας.

Οι Βυζαντινοί συνδύαζαν την μακροπρόθεσμη προσήλωση στην οικουμενική τους ιδεολογία με την βραχυπρόθεσμη πολιτική ευελιξία. Το Βυζάντιο κυριαρχούσε στον κόσμο όχι τόσο με τα όπλα, αλλά με την ανάπτυξη και διάδοση του πολιτισμού του. Το μακροβιότερο επίτευγμα της βυζαντινής υψηλής στρατηγικής ήταν η προώθηση μιας διεθνούς τάξης, βασισμένης στον βυζαντινό πολιτισμό, που εξέφραζε τον αταλάντευτο ιδεολογικό οικουμενισμό του Βυζαντίου³⁶. Και το εκπληκτικότερο είναι ότι το Βυζάντιο άφησε μια μεγάλη πολιτιστική κληρονομιά, που επεκτάθηκε σε μεγαλύτερες γεωγραφικές περιοχές από την επικράτειά του, ακόμη και μετά την πτώση του Βυζαντίου παραμένει αυτή η πολιτιστική κληρονομιά και αλλοιώνει σήμερα και την κοινωνική και πολιτική ζωή του Δυτικού κόσμου.

Το Βυζάντιο ευρισκόμενο σε ένα άναρχο και ανασφαλές περιβάλλον με συνεχείς απειλές, διαχρονικά και διαμέσου της ιστορίας, εφάρμοσε για την επιβίωση του τα τέσσερα αρχέτυπα συμπεριφοράς³⁷, που είναι η στρατηγική της στρατιωτικής ανάσχεσης-επέκτασης, των συμμαχιών, των εξισορροπήσεων και του κατευνασμού σε διάφορες χρονικές περιόδους της μακραίωνης ύπαρξής της, συνδυάζοντας και τα τέσσερα είδη στρατηγικής κυρίως όμως επέμενε στην στρατηγική των εξισορροπήσεων, των συμμαχιών και της στρατιωτικής ανάσχεσης ενώ αυτή του κατευνασμού αποτέλεσε δευτερεύων μέσο.

2.4.1 Στρατηγική της ανάσχεσης-επέκτασης. Η στρατηγική της ανάσχεσης που αποτελεί στρατηγική διατήρησης των κεκτημένων με δυνατότητα εμπλοκής με το αντίπαλο είτε θετικά (συνεργασία) είτε αρνητικά (ένοπλη αντιπαράθεση) υλοποιήθηκε με την αμυντική της μορφή βασιζόμενη στον τακτικό στρατό και στις οχυρώσεις. Στα παραπάνω συνέτεινε σε μεγάλο βαθμό η ταχύτητα αλλά και η ευκινησία του τακτικού στρατού για γρήγορη μεταφορά στην περιοχή των επιχειρήσεων που στηρίζονταν αφενός στο πλούσιο οδικό δίκτυο και αφετέρου στην

³⁵ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική* (Αθήνα, Ποιότητα, 2000), σ. 292

³⁶ http://www.parembasis.gr/2003/03_09_14.htm (Εργασίες 10ης Διακοινοβουλευτικής Συνέλευσης Ορθοδοξίας στο Βίλνιους της Λιθουανίας)

³⁷ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *όπ. παρ.*, σ. 22

ναυτική υπεροχή που είχε το Βυζάντιο, που του επέτρεπε τη θαλάσσια μεταφορά των δυνάμεων του³⁸.

Υπήρχαν όμως και περίοδοι που υπήρχε αλλαγή της μορφής, από κατεξοχήν άμυνα σε σθεναρή επίθεση. Η στρατηγική της υπερεπέκτασης και της εκκαθάρισης των βαρβαρικών λαών, ήταν το κέντρο βάρους της υψηλής στρατηγικής στην πρώτη περίοδο του Βυζαντίου, που επιτεύχθηκε με μετατροπές της βυζαντινών πρακτικών στο επίπεδο της στρατιωτικής στρατηγικής, καθόσον αρκετές φορές οι αντίπαλοι της αυτοκρατορίας ήταν στρατιωτικά υπέρτεροι.

2.4.2 Στρατηγική των Συμμαχιών. Πάγια τακτική των βυζαντινών ήταν η δημιουργία διαδοχικών ζωνών από φίλιες δυνάμεις γύρω από όλη τη βυζαντινή επικράτεια με σκοπό την αποτροπή και απορρόφηση από αυτούς απειλών³⁹. Η επιλογή των συμμάχων διάφερε χρονικά ανάλογα με τη γεωπολιτική σημασία της περιοχής που κατείχαν οι σύμμαχοι, καθώς και τα συμφέροντα του Βυζαντίου την δεδομένη χρονική στιγμή. Η εξασφάλιση των συμμαχιών επιτυγχανόταν με τη χρήση στρατιωτικών και διπλωματικών μεθόδων αλλά και με οικονομικές χορηγίες, προσφιλή μέθοδος της βυζαντινής ηγεσίας. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι βυζαντινοί πέραν των συμφερόντων που επιδίωκαν να πετύχουν, επέλεγαν στο μέτρο του δυνατού οι συμμαχικές χώρες να έχουν παραπλήσια ιδεολογία- κουλτούρα καθώς και θρησκεία.

2.4.3 Στρατηγική των εξισορροπήσεων. Η βυζαντινή διπλωματία ήταν το βασικό μέσο για την υλοποίηση της υπόψη στρατηγικής. Μέσω αυτής κατάφερνε να διεισδύει στις πολιτικές σκηνές των αντιπάλων, να επηρεάζει και να διαμορφώνει εξελίξεις, να εκτρέπει εισβολές και να αποδυναμώνει τελικά τους αντιπάλους του⁴⁰. Οι εξισορροπητικοί ελιγμοί είχαν σκοπό να δημιουργήσουν δυνατούς αντιπερισπασμούς για να απορροφήσουν τις στρατιωτικές προσπάθειες του αντιπάλου ώστε να μη μπορούν να συγκεντρώνουν δυνάμεις κατά της αυτοκρατορίας.

Τη στρατηγική των εξισορροπήσεων την εφάρμοζαν κατά βάση εναντίον δευτερευουσών απειλών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα της παραπάνω στρατηγικής ήταν: στις νομαδικές φυλές της ευρασιατικής στέπας που επηρέαζαν το ρευστό

---

³⁸ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, Βυζαντινή υψηλή στρατηγική, (Αθήνα, Ποιότητα, 2000), σ. 80

³⁹ Στο ίδιο, σ. 295

⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 105

πολιτικό σκηνικό αυτών, και κατά των Αβάρων που στόχευαν σε εξεγέρσεις των υποδούλων φυλών της περιοχής εναντίον της αβαρικής ηγεμονίας.

2.4.4 Στρατηγική του κατευνασμού. Ο κατευνασμός, που αποτελεί στρατηγική παραχωρήσεων προς αποφυγή σύγκρουσης για κέρδος χρόνου, υλοποιήθηκε από τη βυζαντινή ηγεσία με δύο τρόπους. Μέσω παραχωρήσεων κατά βάση χρηματικών και λιγότερο εδαφικών, καθώς και άλλων μεθόδων επιδιώκοντας μακροπρόθεσμη βελτίωση των σχέσεων με τον αντίπαλο. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ήταν: η καταβολή λίτρων χρυσού στην Περσία για εξασφάλιση της ειρήνης με αυτή, οι συχνές ανακωχές με το Χαλιφάτο για ανταλλαγή αιχμαλώτων, καθώς και οι γάμοι μεταξύ βυζαντινών και αντιπάλων. Μέσω κατάλληλων βραχυπρόθεσμων ελιγμών για την μείωση της απειλής όσο οι βυζαντινές δυνάμεις βρισκόντουσαν σε ανάσχεση σοβαρότερης απειλής⁴¹. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, που όμως δεν είχε ικανοποιητικό αποτέλεσμα, αποτελεί η κίνηση των βυζαντινών κατά των Αβάρων που ενώ τους δόθηκε χρηματική χορηγία αναγκάστηκαν να επέμβουν στρατιωτικά για την εκδίωξή τους από τα Βαλκάνια.

2.4.5 Η Στρατηγική της Διπλωματίας. Εκτός από τα τέσσερα αρχέτυπα στρατηγικής που αναφέρθηκαν παραπάνω, οι Ρωμαίοι της Κωνσταντινούπολης επινόησαν μια νέα στρατηγική, το απόλυτο δόγμα της οποίας ήταν ότι οι απειλές αντιμετωπίζονται με τη διπλωματία. Αυτό μεταφράζεται σε κάτι το εξαιρετικά απλό: αν ο εχθρός σου επιτίθεται ή σε απειλεί, τότε πρέπει να ψάξεις για κάποιον άλλον εχθρό, ο οποίος θα είναι σε θέση να απειλήσει ή και να επιτεθεί στον πρώτο. Οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν τις ένοπλες δυνάμεις τους μόνο για να χειριστούν την απειλή, να καθυστερήσουν τους εισβολείς, να ανακόψουν την προέλασή τους ή για να ενισχύσουν τους νέους συμμάχους⁴². Επιπλέον, η βυζαντινή διπλωματία δεν ήταν μόνο περίπλοκη, ήταν πολύπλοκη, αλλά και αποτελεσματική, όπως έδειξε η χιλιόχρονη παρουσία. Λειτουργούσε με επιφύλαξη, τεχνάσματα, οικονομία, εκπλήξεις, αλλαγές, μελέτες του αντιπάλου και προσαρμογές στο στρατηγικό επίπεδο.

---

⁴¹ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική* Αθήνα, Ποιότητα, 2000, σ. 110

⁴² Συνέντευξη Edward Luttwak στον Δημήτρη Δεληολάνη ΑΡΧΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ 28.03.2010, <http://www.kathimerini.gr/389081/article/politismos/arxeio-politismoy/h-strathgikh-toy-vyzantioy-ma8hma-gia-tis-hpa> (έγινε πρόσβαση στις 19 Μαρ. 2018)

Σε αντίθεση με τους Ρωμαίους της Δύσης, δεν έριχναν τον στρατό τους στην αποφασιστική μάχη, εκείνη που ενδεχομένως να έκρινε την έκβαση του πολέμου. Οι Βυζαντινοί απέφευγαν συστηματικά τις κατά μέτωπο συγκρούσεις. Προτιμούσαν πάντα να μάχονται μέσω τρίτων και μόνον όταν αυτό δεν ήταν δυνατόν, εφαρμόζαν μια τακτική ανταρτοπολέμου, για να φθείρουν και να εξαντλήσουν τους εισβολείς. Πάντα, όμως, έριχναν το κύριο βάρος στη διπλωματική προσπάθεια, που ήταν διαρκής: αναζητούσαν πιθανούς συμμάχους, ακόμη και σε εξαιρετικά απομακρυσμένες περιοχές, και τους έπειθαν να πολεμήσουν για λογαριασμό της Κωνσταντινούπολης.

Η σπουδαία αυτή στρατηγική, βασιζόταν στη μεγάλη ικανότητα που επέδειξαν οι Βυζαντινοί στη δημιουργία, τη συντήρηση και την αξιοποίηση ενός πολύ αποτελεσματικού δικτύου πληροφοριών⁴³ -σήμερα θα λέγαμε intelligence. Η λειτουργία ενός τέτοιου δικτύου απαιτούσε την ύπαρξη μιας ιθύνουσας ελίτ με βαθιά παιδεία, που ήταν σε θέση να χειριστεί, να αξιολογήσει και να αξιοποιήσει τις πληροφορίες κατά τη διπλωματική δραστηριότητά της.

Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας είχε στη διάθεσή του μια μορφωμένη ελίτ που μπορούσε να κάνει μακρινά ταξίδια, να επισκεφθεί ξένες χώρες, να καταλάβει ποια είναι η πολιτική κατάσταση εκεί και να αναλύσει ενδεχόμενους κινδύνους⁴⁴. Και, βεβαίως, να συντάξει σωστές και ακριβείς αναφορές. Με αυτόν τον τρόπο, επί παραδείγματι, το έτος 550 οι κυβερνώντες στην Κωνσταντινούπολη ήταν οι μόνοι που γνώριζαν πολύ καλά τι συνέβαινε στην κεντρική Ασία.

Όλα αυτά δεν θα ήταν εφικτά, αν δεν υπήρχε ως υπόβαθρο η ελληνική και ελληνιστική παιδεία, την οποία η άρχουσα τάξη στο Βυζάντιο διαφύλαξε και καλλιέργησε με μεγάλη αγάπη⁴⁵. Αυτή η ελληνική παιδεία προσέφερε ένα ευρύ πολιτιστικό πλαίσιο, το οποίο επέτρεπε τη δημιουργία δικτύου πληροφοριών, το οποίο, με τη σειρά του, επέτρεπε τη διπλωματική δραστηριότητα. Επέτρεπε, δηλαδή, να εντοπιστούν οι πιθανοί νέοι σύμμαχοι και να βρεθούν τα κατάλληλα επιχειρήματα ώστε να πειστούν να πολεμήσουν για χάρη της Κωνσταντινούπολης.

---

⁴³ Συνέντευξη Edward Luttwak στον Δημήτρη Δεληολάνη ΑΡΧΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ 28.03.2010, <http://www.kathimerini.gr/389081/article/politismos/arxeio-politismoy/h-strathgikh-toy-vyzantioy-ma8hma-gia-tis-hpa> (έγινε πρόσβαση στις 19 Μαρ. 2018)

⁴⁴ Edward Luttwak, *Η Υψηλή Στρατηγική της Βυζαντινής αυτοκρατορίας* (Αθήνα, Τουρική, 2009), σ. 438

⁴⁵ <http://www.kathimerini.gr/389081/article/politismos/arxeio-politismoy/h-strathgikh-toy-vyzantioy-ma8hma-gia-tis-hpa>, όπ. παρ.

2.4.6 Επιχειρησιακός Κώδικας. Μια ελκυστική συνήθεια των βυζαντινών για να καθορίσουν την στρατιωτική στρατηγική και τακτική στον πόλεμο, ήταν να την αποδίδουν με αυτό που θα ονομάζαμε σήμερα «μεθοδολογία», δηλαδή κοφτές διαταγές ή πατρικές συμβουλές σε ευθύ λόγο, του τύπου «κάνε αυτό, μη κάνεις το άλλο», συνήθεια που απαιτούσε λιγότερες τον αριθμό και λιγότερο άβολες φράσεις από το προτρεπτικό ύφος σε τρίτο πρόσωπο.

Αυτή η στρατηγική κουλτούρα που δημιουργήθηκε σε όλη την πορεία της βυζαντινής αυτοκρατορίας, εμπνευσμένη από τους βυζαντινούς και μη συγγραφείς στρατιωτικών εγχειριδίων (π.χ Βεγέτιος, Μαυρίκιος, Λέων ΣΤ', Κεκαυμένος, κλπ) ονομάστηκε πολύ εύστοχα από τον E. Luttwak «επιχειρησιακός κώδικας»⁴⁶. Συμπληρωμένος με τις εξελίξεις και τις συνθήκες της κάθε εποχής και με ικανοποιητική όμως συνέχεια, ώστε να θεωρείτε σήμερα το απαύγασμα της στρατιωτικής στρατηγικής και τακτικής των βυζαντινών.

Ενδεικτικά θα αναφερθούν ορισμένες από αυτές τις οδηγίες⁴⁷, οι οποίες θα αναλυθούν στο μεθεπόμενο κεφάλαιο στο πλαίσιο της σύγκρισης με άλλες σχολές σκέψης: Εντατική εκπαίδευση νεοσυλλέκτων σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο. Επίδειξη σθένους στις εκστρατείες τόσο επιθετικά όσο και αμυντικά. Έμφαση στις περιπολίες, στις καταδρομές και στους ακροβολισμούς παρά σε ολομέτωπες επιθέσεις. Αποφυγή μάχης και ιδιαίτερα της μεγάλης κλίμακας σύγκρουση, παρά μόνο σε εξαιρετικά ευοίωνες συνθήκες. Αντικατάσταση της μάχης φθοράς με τη «μη μάχη» των ελιγμών. Αποφυγή αντιμετώπισης αμυντικά υπέρτερων δυνάμεων. Επιδίωξη διατήρησης των τμημάτων όσο το δυνατόν εγγύτερα στα στρατεύματα εισβολής ώστε την κατάλληλη στιγμή να προσβληθούν τα ολιγομελή αποσπάσματα, οι φάλαγγες και οι ομάδες ληλασίας του εχθρού. Ετοιμασία ενεδρών επί του εχθρικού δρομολογίου για εφελκυσμό σ' αυτές, των εχθρικών τμημάτων με προσποητές υποχωρήσεις. Πραγματοποίηση καταδρομών κατά την επίθεση με ετοιμότητα υποχώρησης σε περίπτωση σθεναρής αντίστασης. Παράκαμψη των σημαντικών πλεονεκτημάτων του εχθρού με «σχεσιακές» μεθόδους και τακτικές και εκμετάλλευση των αδυναμιών του.

Εξίσου σημαντική, στο ευρύτερο πλαίσιο της βυζαντινής στρατηγικής, είναι και η περιγραφή στα κείμενα στρατιωτικής πραγματείας της εξέτασης των τρόπων με

---

⁴⁶ Edward Luttwak, Η Υψηλή Στρατηγική της Βυζαντινής αυτοκρατορίας (Αθήνα, Τουρική, 2009), σ. 624

⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 624-627

τους οποίους πολεμούν τα διάφορα έθνη και η διατύπωση των αντιστοίχων συμβουλών προς τους βυζαντινούς διοικητές για τον τρόπο αντιμετώπισης κατά περίπτωση⁴⁸.

---

⁴⁸ Κων/νος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Αθήνα, Ποιότητα, 2008), σ.110

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Καρλ Φον Κλαούζεβιτς

3.1 Γενικά

Το έργο του «Περί του πολέμου» αποσκοπεί ουσιαστικά να απαντήσει σε δύο βασικά ερωτήματα⁴⁹. Το πρώτο αφορά τη διερεύνηση της φύσης του φαινομένου του πολέμου και το δεύτερο την παρουσίαση του τρόπου με τον οποίο μπορεί αυτό το φαινόμενο να μελετηθεί. Σημείο αναφοράς αποτελούν οι ναπολεόντειοι πόλεμοι από τους οποίους ο πρώτος στοχαστής, είχε άμεση εμπειρία. Ως αποτέλεσμα η ανάλυση του Clausewitz έχει πιο περιορισμένο εύρος από το αντίστοιχο του Sun Tzu, καθώς καλύπτει το τακτικό, το επιχειρησιακό και το στρατηγικό επίπεδο του πολέμου, χωρίς να υπεισέρχεται στο επίπεδο της υψηλής στρατηγικής. Επομένως γίνεται αντιληπτό ότι σε αντίθεση με τους άλλους μεγάλους θεωρητικούς του πολέμου ο Clausewitz επεδίωκε να αναλύσει το φαινόμενο του πολέμου και όχι να γράψει οδηγίες στρατηγικής.

Ο Clausewitz παρέχει στον αναγνώστη όλη τη νοητική διαδικασία -η οποία συχνότατα είναι εξαιρετικά επίπονη και από την οποία τα παραδείγματα δεν απουσιάζουν- μέσω της οποίας οικοδομήθηκαν οι ιδέες του⁵⁰. Τα λογικά οικοδομήματα του Clausewitz είναι τις περισσότερες φορές περίτεχνα και κομψά και θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι ακριβώς η διαδικασία οικοδόμησης των ιδεών του είναι τελικά πιο σημαντική και από τις ίδιες τις ιδέες. Από την άλλη πλευρά όμως, το τίμημα είναι βαρύ: το «Περί του Πολέμου» έγινε ογκώδες και ενίοτε δυσνόητο, με αποτέλεσμα να είναι πολύ εύκολη -και πολύ συχνή- η παρανόηση του. Ωστόσο το βάθος της ανάλυσης του παραμένει μέχρι σήμερα ανυπέρβλητο⁵¹, ενώ είναι ενδιαφέρον, ότι χρήσιμα στοιχεία συναντά κανείς ακόμη και στα σημεία του έργου του που οι εξελίξεις τα έχουν καταστήσει ξεπερασμένα.

3.2 Βιογραφικό

Ο Carl Philipp Gottfried von Clausewitz, γεννήθηκε την 1η Ιουλίου του 1780 στην

---

⁴⁹ Γ. Κουκουδάκης, Ο πόλεμος στη θεωρία των διεθνών σχέσεων & της στρατηγικής (Αθήνα, Τουρική, 2016), σ. 111

⁵⁰ Αθ. Πλατιάς-Κων. Κολιόπουλος, Η τέχνη του πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Διάυλος, 2015), σ. 19

⁵¹ Κων/νος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Αθήνα, Ποιότητα, 2008), σ. 140

πόλη Μπεργκ της Δυτικής Πρωσίας⁵², περιοχής που σήμερα ανήκει στη Γερμανία. Ήταν το τέταρτο παιδί μιας μεσοαστικής οικογένειας με φιλοδοξίες ένταξης στην ευγενή τάξη τις οποίες ο Clausewitz υιοθέτησε πλήρως. Την εποχή εκείνη η Πρωσία ήταν μία από τις ισχυρότερες στρατιωτικά χώρες της Ευρώπης. Γιος απόστρατου με τον βαθμό του υπολοχαγού αξιωματικού, εντάχθηκε και ο ίδιος πρώιμα στη στρατιωτική ζωή. Η στρατιωτική του εκπαίδευση ξεκίνησε επίσημα μόλις το 1792 όταν με πρωτοβουλία του πατέρα του εντάχθηκε στο 34ο σύνταγμα πεζικού με βοηθητικά καθήκοντα, πρακτική που δεν ήταν καθόλου ασυνήθιστη για τα δεδομένα της εποχής⁵³.

Ο Clausewitz μετά την ενηλικίωση του συνέχισε σαν αξιωματικός στις τάξεις του πρωσικού στρατού και έγινε δεκτός στη «Γενική Σχολή Πολέμου» στο Βερολίνο το 1801, από όπου αποφοίτησε πρώτος με άριστα. Διοικητής της σχολής ήταν ο Γκέρχαρτ φον Σάρνχορστ, στον οποίο αποδίδεται η κατοπινή αναδιοργάνωση και εκσυγχρονισμός του πρωσικού στρατού. Μεταξύ των δύο ανδρών αναπτύχθηκαν σχέσεις εμπιστοσύνης και αλληλοεκτίμησης. Ο ανερχόμενος νεαρός αξιωματικός, επηρεάστηκε και υιοθέτησε, σε μεγάλο μέρος τις ιδέες του διοικητή του. Ο Σάρνχορστ από τη μεριά του, εκτίμησε τις ικανότητες και τον χαρακτήρα του μαθητή του και τον συμπεριέλαβε λίγα χρόνια μετά, στην τριμελή ομάδα που εργάστηκε για τον εκσυγχρονισμό του πρωσικού στρατού. Η σχολή πολέμου δίνει την ευκαιρία στον Clausewitz, να διευρύνει τους πνευματικούς του ορίζοντες και εκτός των αυστηρά στρατιωτικών πλαισίων, αφού κατά τη φοίτηση του έρχεται σε επαφή με το έργο του Emmanuel Kant, ενός από τους μεγαλύτερους ευρωπαίους στοχαστές και φιλοσόφους όλων των εποχών.

Η Πρωσία το 1806 ενεπλάκη στους ναπολεόντειους πολέμους με την πλευρά του αντιγαλλικού συνασπισμού. Ο Ναπολέων αντέδρασε στην κίνηση αυτή αστραπιαία και αποφασιστικά. Εισβάλλει στην Πρωσία και κατατροπώνει τα στρατεύματα της χώρας στις μάχες του Auerstedt και της Ιένας. Ο Clausewitz, μαζί με τον πρίγκιπα Αύγουστο, συλλαμβάνονται αιχμάλωτοι⁵⁴ και κρατούνται για εννέα μήνες μαζί με άλλους 25000 Πρώσους στρατιώτες. Η αιχμαλωσία τους λήγει το 1807,

---

⁵² <https://www.sansimera.gr/biographies/19>

⁵³ Αθανάσιος Κωνσταντίνου, *Απανθίσματα από το Έργο του Carl Von Clausewitz* 2008, σ. 12

⁵⁴ Εκείνη την εποχή η αιχμαλωσία των αξιωματικών δεν είχε καταπιεστικό χαρακτήρα. Οι αιχμάλωτοι Αξιοί παρέδιδαν τα χαρακτηριστικά τους, ορκίζονταν ότι δεν θα αναλάμβαναν πολεμική δράση ενάντια στο κράτος που τους αιχμαλώτισε και έπαιρναν συνήθως την άδεια να περιφέρονται ελεύθερα.

όταν ο Πρώσος βασιλιάς Φρειδερίκος Γουλιέλμος συνθηκολόγησε με τον Ναπολέοντα παραχωρώντας στη Γαλλία μια τεράστια έκταση πρωσικού εδάφους⁵⁵.

Το 1810 ο Clausewitz, με τον βαθμό του ταγματάρχη ορίζεται εκπαιδευτής των Πρώσων πριγκίπων⁵⁶ και παράλληλα είναι διευθυντής στο γραφείο του Σαρνχορστ και εκπαιδευτής στη «Γενική Σχολή Πολέμου» του Βερολίνου. Το γεγονός όμως που σημαδεύει τη ζωή και την καριέρα του είναι ο γάμος, με την ευγενικής καταγωγής, Μαρία φον Μπρουλ, μετά από εξαετή περίοδο μνηστείας λόγω των αμφιβολιών της οικογένειας Μπρουλ τόσο για την καταγωγή, όσο και για τις προοπτικές εξέλιξης του Clausewitz.

Η υπηρετηση του στον πρωσικό στρατό διακόπτεται το 1812 μετά την παραίτηση που υποβάλει ο Clausewitz ως ένδειξη κάθετης διαφωνίας στην απόφαση του βασιλιά να παραχωρήσει 20.000 άνδρες στη Γαλλία, προκειμένου να υποστηρίξουν τις γαλλικές επιχειρήσεις στο μέτωπο της Ρωσίας. Μετά την παραίτηση του προσχωρεί στις δυνάμεις που υποστήριζαν τη Ρωσία και υπηρετεί ως επιτελάρχης σε ένα ρωσικό σώμα στρατού. Πριν την αποχώρηση του ο Clausewitz αφήνει στον πρίγκιπα Φρειδερίκο Γουλιέλμο, του οποίου ήταν προγυμναστής, το πρώτο γραπτό δείγμα της στρατιωτικής του διορατικότητας και σπουδής. Πρόκειται για το δοκίμιο με τίτλο «Οι σημαντικότερες αρχές της διεξαγωγής του πολέμου για τη συμπλήρωση του μαθήματος μου για την αυτού βασιλική υψηλότητα τον διάδοχο του θρόνου⁵⁷».

Παρόλη την αρχικά επιτυχημένη προέλαση στην ενδοχώρα της Ρωσίας, ο γαλλικός στρατός τελικά αποδεκατίζεται, ο Ναπολέοντας εξορίζεται και ο Clausewitz επανέρχεται στον πρωσικό στρατό την άνοιξη του 1814 με το βαθμό του συνταγματάρχη. Υπηρετεί, πάλι ως επιτελάρχης, στο πρωσικό σώμα στρατού το οποίο συνέδραμε τις αντιγαλλικές δυνάμεις κατά την τελευταία φάση των ναπολεόντειων πολέμων. Ο πρωσικός στρατός αρχικά ηττάται από τις δυνάμεις του μεγάλου κορσικανού. Η αποτυχία όμως των Γάλλων να τον καταστρέψουν εντελώς, συνέβαλε αποφασιστικά στην τελική έκβαση του πολέμου. Οι Πρώσοι μετά την πρώτη ήττα, ανασυγκροτήθηκαν και έπληξαν καίρια το στρατό του Ναπολέοντα στη δεξιά του πλευρά, όταν οι Άγγλοι και οι Ολλανδοί επιτίθονταν κατά μέτωπο στην αποφασιστική μάχη του Βατερλό. Οι ναπολεόντειοι πόλεμοι μονοπωλούν σχεδόν την

---

⁵⁵ Αθανάσιος Κωνσταντίνου, *Απανθίσματα από το Έργο του Carl Von Clausewitz* 2008, σ. 14

⁵⁶ Μεταξύ των οποίων βρίσκεται και ο μετέπειτα Γερμανός βασιλιάς, Γουλιέλμος ο Α΄.

⁵⁷ Αθανάσιος Κωνσταντίνου, *όπ. παρ.*, σ. 19

ενεργό πολεμική εμπειρία του Clausewitz και γι αυτό επηρέασαν δραματικά τη σκέψη και το έργο του.

Στη συνέχεια της καριέρας του ο Clausewitz, στελέχωσε διάφορες διοικητικές και επιτελικές θέσεις και παρόλο που ποτέ δεν του ανατέθηκε η διοίκηση μεγάλου στρατιωτικού σχηματισμού, έφτασε στο βαθμό του υποστράτηγου και του αναγνωρίστηκε η ευγενική καταγωγή που τόσο επιθυμούσε. Μετά τους ναπολεόντειους πολέμους αφιέρωσε το μεγαλύτερο μέρος του δυναμικού του στη συγγραφή. Εξακολούθησε να υπηρετεί τον πρωσικό στρατό ως το θάνατο του τον Νοέμβριο του 1831, κατά τη διάρκεια μιας αποστολής στα σύνορα της χώρας του με την Πολωνία. Το κυριότερο έργο του φέρει τον τίτλο «Περί του Πολέμου» και εκδόθηκε, ημιτελές, ένα χρόνο μετά το θάνατο του από τη γυναίκα του Μαρία φον Μπρουλ.

3.3 Η Στρατηγική σκέψη του Carl von Clausewitz

Το «Περί του Πολέμου» φαίνεται να έχει δεχθεί μεγάλη επιρροή από τον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό⁵⁸, καθώς ο ίδιος ο συγγραφέας έζησε σε μια εποχή όπου «όλες οι σφαίρες του ανθρώπινου πολιτισμού και όλα τα φυσικά φαινόμενα υποδουλώθηκαν από τη διανοητική κατάκτηση, και ο πόλεμος δεν αποτέλεσε εξαίρεση». Βάσει αυτής της λογικής, ο μεγάλος αυτός θεωρητικός του πολέμου θα πρέπει να εκληφθεί «ως ένα παιδί του Διαφωτισμού⁵⁹», αλλά όχι απαραίτητα ως ένας υπόδουλος της τάσης να υπαχθούν όλα, ακόμα και ο πόλεμος, στο επίπεδο της ανακάλυψης των αρχών και των νόμων που διέπουν τη λειτουργία του και την απόλυτη κυριαρχία της ορθολογικής σκέψης, όπως συνέβη με το Jomini⁶⁰.

Ο πόλεμος για τον Clausewitz στο «Περί του Πολέμου⁶¹» ορίζεται ως μια πράξη βίας προορισμένη στο να καταναγκάσει τον αντίπαλο να εκτελέσει τη θέληση μας⁶² και ταυτόχρονα τον εκλαμβάνει διαχρονικά ως ένα όργανο άσκησης πολιτικής και επίτευξης πολιτικών στόχων. «Πόλεμος είναι η συνέχεια της πολιτικής με άλλα

---

⁵⁸ Γ. Κουκουδάκης, Ο πόλεμος στη θεωρία των διεθνών σχέσεων & της στρατηγικής (Αθήνα, Τουρίκη, 2016), σ. 112

⁵⁹ John Keegan, A History of Warfare (London, Pimlico, 2004), σ. 12

⁶⁰ Ο απέρριψε τις ιδέες του Jomini επειδή αγνοούσαν τη ζωντανή πραγματικότητα του πολέμου..... και τις μοναδικές συνθήκες κάθε περίπτωσης

⁶¹ Σύμφωνα με τον B. Brodie το έργο του Clausewitz δεν είναι μόνο το σπουδαιότερο, αλλά και το μόνο αληθινό βιβλίο για τον πόλεμο.

⁶² Karl Von Clausewitz, Περί του Πολέμου (Θεσσαλονίκη, BANIAS, 1999), σ. 31

μέσα⁶³». Η βία δηλαδή αποτελεί το μέσο με το οποίο θα προσπαθήσουμε να πετύχουμε τον σκοπό μας, που είναι η επιβολή της θέλησης μας στον εχθρό και ο μόνος σίγουρος τρόπος για να επιτευχθεί αυτό είναι ο αφοπλισμός του. Κατά συνέπεια για τον Clausewitz, ο αφοπλισμός αποτελεί τον αντικειμενικό στόχο των πολεμικών επιχειρήσεων. Συνακόλουθα ο πολιτικός αντικειμενικός στόχος του πολέμου αποτελεί πλέον βασικό σημείο, όχι μόνο για το στρατηγικό σχεδιασμό αλλά και για τη στρατηγική ανάλυση.

Ο πολιτικός αντικειμενικός στόχος σαν αρχικό κίνητρο του πολέμου, πρέπει να είναι σαφώς προσδιορισμένος, διότι μόνο έτσι μπορεί να καθορισθεί το μέτρο της στρατιωτικής δράσης, αλλά και το μέγεθος των αναγκαίων προσπαθειών, που θα απαιτηθούν για τη επίτευξη αυτού του στόχου. Στον πόλεμο δεν επιτρέπεται να υπάρχουν διαφορετικές αρχές για τη δράση, δηλαδή μια πολιτική και μια στρατιωτική. Απαντώντας στο ερώτημα ποία από τις δύο αρχές θα πρέπει να προεξάρχει στη πολεμική σύγκρουση, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι ο πόλεμος είναι όργανο της πολιτικής. Η πολιτική δημιούργησε τον πόλεμο. Η πολιτική είναι ο ιθύνων νους ενώ ο πόλεμος το όργανό της. Στον πόλεμο θα νικήσει αυτός που θα μπορέσει να κινητοποιήσει μέσα ανώτερα του αντιπάλου του είτε πρόκειται για στρατεύματα, είτε οπλικά συστήματα, είτε για τεχνικές, οικονομικές και επιστημονικές ικανότητες όπως η στρατηγική, η τόλμη και η προπαγάνδα. Πέρα όμως από τα μέσα στην επιτυχή έκβαση ενός πολέμου υπεισέρχονται και άλλοι παράγοντες, κυριότεροι από τους οποίους είναι η λαϊκή συναίνεση και συμμετοχή καθώς και οι υφιστάμενες συμμαχίες άλλων χωρών, συμμαχίες που πρέπει να βασίζονται πάνω σε κοινά συμφέροντα.

3.3.1 Στρατηγικός σχεδιασμός. Για το λόγο αυτό ο Clausewitz υποστηρίζει ότι οποιοσδήποτε στρατηγικός σχεδιασμός θα πρέπει να γίνεται με όσο το δυνατόν πιο ορθολογικό τρόπο και βάσει της αναμενόμενης αντίστασης του αντιπάλου, η οποία δεν καθορίζεται μόνο από τα μέσα που διαθέτει, αλλά και από τη θέληση του για αντίσταση και αγώνα. *[Αν θέλει κανείς να νικήσει τον αντίπαλο, πρέπει να ρυθμίσει την προσπάθεια του ανάλογα με τη δύναμη για αντίσταση που εκείνος διαθέτει. Αυτή είναι προϊόν δύο αδιάσπαστων παραγόντων: της έκτασης των μέσων που κατέχει και της δύναμης της θέλησης⁶⁴].* Για τους παραπάνω λόγους θεωρεί ο συγγραφέας ότι

---

⁶³ Karl Von Clausewitz, Περί του Πολέμου (Θεσσαλονίκη, ΒΑΝΙΑΣ, 1999), σ. 53

⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 35

είναι απολύτως απαραίτητη για τον αρχηγό του κράτους και των ενόπλων δυνάμεων, η κατανόηση της φύσης του πολέμου που πρόκειται να εμπλακεί μία χώρα.

3.3.2 Η φύση του πολέμου. Για τον Clausewitz επηρεάζεται πρώτα απ' όλα από τις κοινωνίες των εμπολέμων. Η κοινωνική κατάσταση των εμπολέμων είναι αυτή που επηρεάζει τον πόλεμο, τον περιορίζει, τον μετριάξει ή τον ωθεί στα άκρα⁶⁵. Η φύση κάθε πολέμου είναι μοναδική και αυτή η μοναδικότητα έγκειται στη διαφορετικότητα των εμπόλεμων χωρών (έκταση, πληθυσμός, κουλτούρα, κοινωνία, οικονομία, γεωγραφία κ.α). Συνεπώς απαιτείται η μελέτη του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου εντός του οποίου διεξάγεται ένας πόλεμος χωρίς αυτή να περιορίζεται μόνο, στην στρατιωτική της διάσταση.

Επιπλέον, σύμφωνα με τον Clausewitz, δύο είναι τα βασικά στοιχεία από τα οποία εξαρτάται η σύγκρουση μεταξύ των ανθρώπων: το εχθρικό συναίσθημα και η εχθρική πρόθεση χωρίς αυτά τα δύο να ταυτίζονται απαραίτητα⁶⁶. Η εχθρική πρόθεση αφορά την πολιτική και στρατιωτική ηγεσία ενώ το εχθρικό συναίσθημα εμφανίζεται κυρίως στο λαό. Συνεπώς ο πόλεμος επειδή εμπεριέχει την αναπόσπαστη έννοια του συναισθήματος, δεν μπορεί να υπακούσει απόλυτα σε κανένα αλγεβρικό τύπο και σε καμία θεωρητική διατύπωση⁶⁷.

Σύμφωνα με τον Michael Handel, ο Clausewitz είναι ο πρώτος από τους μεγάλους στρατηγιστές που αποδέχθηκε την επιρροή μη ορθολογικών στοιχείων στη διεξαγωγή του πολέμου⁶⁸. Σε οποιοδήποτε πόλεμο, κανείς από τους εμπολέμους δεν μπορεί να γνωρίζει με ακρίβεια την κατάσταση, τις προθέσεις και τις κινήσεις του αντιπάλου γεγονός που οδηγεί σε εσφαλμένες αποφάσεις. Η αβεβαιότητα και η τύχη είναι στοιχεία που χαρακτηρίζουν και διαμορφώνουν έντονα τη φύση του πολέμου και τα οποία κατέχουν σημαντική θέση στη στρατηγική σκέψη του Clausewitz. Όπως ο ίδιος σημειώνει *[καμία ανθρώπινη δραστηριότητα δεν εξαρτάται τόσο απόλυτα και τόσο καθολικά από το τυχαίο όσο ο πόλεμος⁶⁹]*.

3.3.3 Η έννοια της τριβής. Η διεξαγωγή του πολέμου γίνεται εξαιρετικά δύσκολη εξαιτίας αναρίθμητων παραγόντων οι οποίοι επιδρούν επ' αυτού. Ο

---

⁶⁵ Γ. Κουκουδάκης, Ο πόλεμος στη θεωρία των διεθνών σχέσεων & της στρατηγικής (Αθήνα, Τουρίκη, 2016), σελ. 114

⁶⁶ Κων/νος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Αθήνα, Ποιότητα, 2008), σελ. 141

⁶⁷ Karl Von Clausewitz, Περί του Πολέμου, (Θεσσαλονίκη, BANIAS, 1999), σ. 33

⁶⁸ Michael Handel, War, Strategy and Intelligence (London, Routledge, 1989), σ. 15

⁶⁹ Karl Von Clausewitz, όπ. παρ., σ. 49

Clausewitz –ο οποίος πρώτος χρησιμοποίησε τον όρο «τριβή» και έκτοτε καθιερώθηκε στο στρατιωτικό λεξιλόγιο, σημειώνει ότι η τριβή είναι η μόνη έννοια που ανταποκρίνεται στους παράγοντες που διακρίνουν τον πραγματικό πόλεμο από τον πόλεμο στα χαρτιά⁷⁰. Η τριβή, όπως αναφέρει ο ίδιος, είναι η δύναμη που κάνει τα απλούστερα πράγματα, δύσκολα και κανείς δεν την αντιλαμβάνεται σωστά, αν δεν έχει δει πόλεμο⁷¹. Η τριβή μπορεί να είναι διανοητική (όπως η αδυναμία λήψης μιας απόφασης), φυσική (όπως τα εχθρικά πυρά ή ένα φυσικό εμπόδιο), εξωτερική (όταν επιβάλλεται από κάποια εχθρική ενέργεια, το έδαφος ή τον καιρό) ή εγγενής (όταν προκαλείται από παράγοντες όπως, έλλειψη ενός σαφώς καθορισμένου σκοπού ή συντονισμού, ασαφή ή πολύπλοκα σχέδια, πολύπλοκη οργάνωση, κ.α.).

3.3.4 Η τριαδικότητα του πολέμου. Συνοψίζοντας την ανάλυση για τη φύση του πολέμου, ο Clausewitz παρουσιάζει την περίφημη «τριάδα» του⁷². Σύμφωνα με αυτή, τα συστατικά στοιχεία του πολέμου είναι τρία:

- Η βία, τα πάθη και το εχθρικό συναίσθημα και αφορά κυρίως στο λαό.
- Η τύχη και το απρόβλεπτο και αφορά στο διοικητή και το στράτευμα.
- Η πολιτική καθοδήγηση και αφορά στην κυβέρνηση.

3.3.5 Η αποφασιστική μάχη. Για τον Clausewitz, στόχος κάθε πολέμου είναι ο αποπλισμός του αντιπάλου, γιατί μόνο έτσι ο εχθρός θα υποκύψει στη θέληση μας. Ο αποπλισμός του εχθρού εμπεριέχει τρία στοιχεία: την καταστροφή των ενόπλων δυνάμεων, την κατάκτηση των εδαφών του αντιπάλου και την κατάπνιξη της θέλησης της κυβέρνησης, του λαού και των συμμάχων του αντιπάλου για συνέχιση του πολέμου⁷³. Το μόνο μέσο για την επίτευξη του αποπλισμού του εχθρού είναι οι διάφορες συμπλοκές που λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο της πολεμικής αναμέτρησης. Μέσα από τη συμπλοκή και την αποφασιστική μάχη, επιτυγχάνεται ο στόχος μας που είναι η καταστροφή των αντιτιθεμένων σε μας δυνάμεων.

3.3.6 Άμεση προσέγγιση-κέντρο βάρους. Ο Clausewitz αποτέλεσε τον πιο ένθερμο οπαδό της «άμεσης προσέγγισης» δηλαδή την κατεύθυνση της πολεμικής

---

⁷⁰ Παναγιώτης Μαυρόπουλος, Εισαγωγή στη θεωρία του πολέμου και της στρατηγικής (Αθήνα, 2η Έκδοση), σ. 32

⁷¹ Karl Von Clausewitz, Περί του Πολέμου (Θεσσαλονίκη, BANIAS, 1999), σ. 109

⁷² Κων/νος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Αθήνα, Ποιότητα, 2008), σ. 154

⁷³ Γ. Κουκουδάκης, Ο πόλεμος στη θεωρία των διεθνών σχέσεων & της στρατηγικής (Αθήνα, Τουρίκη, 2016), σ 119

προσπάθειας πρωτίστως εναντίον του κέντρου βάρους (ισχυρότερο σημείο) της αντίπαλης πολεμικής προσπάθειας⁷⁴. Για τον Πρώσο θεωρητικό που έχει στο μυαλό του τον ιδεατό τύπο πολέμου, η ιδανική λύση για τον αφοπλισμό του εχθρού είναι η αιματοχυσία μέσω της αποφασιστικής μάχης. Ωστόσο δεν διστάζει να υποστηρίξει, με τις ανάλογες επιφυλάξεις, και την αναίμακτη ειρήνευση όταν οι πολιτικοί στόχοι είναι μικρής σημασίας⁷⁵.

Εξίσου σημαντικό ρόλο για τον Clausewitz παίζει η αναγωγή της εχθρικής δύναμης σ' ένα «κέντρο βάρους»⁷⁶. Δηλαδή ο εντοπισμός του σημαντικότερου στρατηγικού σημείου του εχθρού και η καταστροφή του μέσω της αποφασιστικής μάχης. Αυτό θα επιτευχθεί με τη μέγιστη δυνατή συγκέντρωση των δυνάμεων και την χωρίς χρονοτριβή ταχύτερη δράση⁷⁷. Με βάση αυτό το σκεπτικό, η καταστροφή του κέντρου βάρους του αντιπάλου αυξάνει τις πιθανότητες αφοπλισμού του που, όπως σημειώθηκε παραπάνω, είναι και ο σκοπός της σύρραξης.

3.3.7 Απόλυτος πόλεμος. Η έννοια του απόλυτου πολέμου είναι μια διανοητική σύλληψη του Clausewitz στην προσπάθεια του να καταδείξει την επίδραση του πολιτικού ελέγχου πάνω στον πόλεμο⁷⁸. Ο πόλεμος είναι μια πράξη βίας χωρίς όριο στην εφαρμογή της που η κάθε πλευρά προκαλεί την αντίδραση του αντιπάλου και αυτή η αλληλουχία οδηγεί θεωρητικά τη βία στα άκρα. Έτσι, ο απόλυτος ή αμιγής πόλεμος είναι μία ιδεατή μορφή πολέμου χωρίς περιορισμούς, η οποία μπορεί να παρατηρηθεί στην απίθανη περίπτωση του πολέμου που διεξάγεται ως αυτοσκοπός, ήτοι χωρίς πολιτικό έλεγχο. Στη μορφή αυτή του πολέμου κυριαρχεί η απόλυτη και ακραία μορφή ατομικής βίας -η οποία δεν περιορίζεται ακόμη και όταν επιτευχθεί η ήττα του αντιπάλου, μέχρι την ολική καταστροφή της μιας πλευράς από την άλλη⁷⁹. Ο απόλυτος πόλεμος είναι αδύνατος επειδή ο πόλεμος υπόκειται πάντοτε στον έλεγχο της πολιτικής που δρα σαν τροχοπέδη με επιδίωξη να ρυθμίσει την χρήση βίας, ενώ η σύγκρουση εξελίσσεται σε μια δεδομένη κοινωνική κατάσταση

---

⁷⁴ Κων/νος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Αθήνα, Ποιότητα, 2008), σ. 19

⁷⁵ Γ. Κουκουδάκης, Ο πόλεμος στη θεωρία των διεθνών σχέσεων & της στρατηγικής (Αθήνα, Τουρίκη, 2016), σ. 120

⁷⁶ Ο Clausewitz δανείστηκε τον όρο από τη φυσική προκειμένου να γίνει ευκολότερα κατανοητή η σημασία αυτής της έννοιας, μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της θεωρίας πολέμου.

⁷⁷ Karl Von Clausewitz, Περί του Πολέμου (Θεσσαλονίκη, BANIAS, 1999), σ. 386

⁷⁸ Παναγιώτης Μαυρόπουλος, Εισαγωγή στη θεωρία του πολέμου και της στρατηγικής (Αθήνα, 2η Έκδοση), σ. 67

⁷⁹ Karl Von Clausewitz, όπ. παρ., σ. 324

που περιβάλλει τη στρατιωτική δραστηριότητα. Για τον Clausewitz κάθε άλλη μορφή, πλην του απόλυτου πολέμου χαρακτηρίζεται ως πραγματικός.

3.3.8 Επιθετικός & αμυντικός πόλεμος. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι επίσης, η άποψη του Clausewitz για την αμυντική και επιθετική μορφή του πολέμου. Θεωρεί την άμυνα ως την ισχυρότερη μορφή πολέμου γιατί ο σκοπός της είναι η διατήρηση, κάτι που θεωρεί ευκολότερο από την απόκτηση που είναι ο σκοπός της επίθεσης⁸⁰. Ειδικότερα ως χαρακτηριστικά της επίθεσης καταγράφει το πρώτο πλήγμα, την κατάληψη εδάφους, την κατάκτηση κάποιου αντικειμένου και την καταστροφή των εχθρικών ενόπλων δυνάμεων. Αντίστοιχα για την άμυνα καταγράφει την απόκρουση του πρώτου πλήγματος, τη διατήρηση εδάφους, τη διατήρηση κάποιου αντικειμένου και την καταστροφή των εχθρικών ενόπλων δυνάμεων⁸¹. Για ισάξιους αντιπάλους η άμυνα είναι ευκολότερη από την επίθεση διότι ο χρόνος κυλά υπέρ του αμυνόμενου και από οργανωμένη θέση. Συνεπώς η επίθεση προϋποθέτει περίσσεια δύναμης ενώ την άμυνα επιλέγει η ασθενέστερη πλευρά.

Το σημείο που η υπεροχή του επιτιθέμενου αρχίζει να εξαντλείται, ο Clausewitz το ονομάζει «κορυφαίο σημείο της επίθεσης»⁸². Επομένως ο επιτιθέμενος πρέπει να κρίνει απολύτως σωστά πότε και αν βρίσκεται στο κορυφαίο σημείο της ενέργειας του και, αν συμβαίνει αυτό, επιβάλλεται η αναστολή της επίθεσης διότι όπως αναφέρει ο ίδιος από εκείνη τη στιγμή και μετά η «παλίρροια» αντιστρέφεται. Αυτό το σημείο θα το κρίνει ενστικτωδώς ο στρατιωτικός ηγέτης⁸³ του οποίου η κρίση για όλο το εγχείρημα της πολεμικής αναμέτρησης είναι καθοριστική.

3.3.9 Ο ρόλος του στρατιωτικού ηγέτη. Για τον Clausewitz κάθε ιδιαίτερη δραστηριότητα για να διεξαχθεί, απαιτεί δεξιοτεχνία και ιδιαίτερες διανοητικές και συναισθηματικές διαθέσεις. Την εξέχουσα αυτή πνευματική ικανότητα για ορισμένες δραστηριότητες, ο πρώτος στρατηγιστής αποκαλεί ιδιοφυία ενώ η στρατιωτική ιδιοφυία προϋποθέτει ένα αρμονικό συνδυασμό δυνάμεων όπου ενδέχεται να κυριαρχεί η μία, καμία ωστόσο δεν πρέπει να αντιτίθεται στην άλλη⁸⁴. Για το λόγο αυτό ο Clausewitz παρουσιάζει μια σειρά ψυχικών δυνάμεων, τις οποίες θα πρέπει να

⁸⁰ Karl Von Clausewitz, Περί του Πολέμου (Θεσσαλονίκη, BANIAS, 1999), σ. 272

⁸¹ Κων/νος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Αθήνα, Ποιότητα, 2008), σελ. 162

⁸² Karl Von Clausewitz, όπ. παρ., σ. 317

⁸³ Γ. Κουκουδάκης, Ο πόλεμος στη θεωρία των διεθνών σχέσεων & της στρατηγικής (Αθήνα, Τουρική, 2016), σ. 122

⁸⁴ Karl Von Clausewitz, όπ. παρ., σ. 76

διαθέτει ο στρατιωτικός ηγέτης. Μεταξύ άλλων αναφέρει τη φιλοδοξία για τιμή και δόξα, τη δυνατή ψυχή ώστε να μένει κύριος του εαυτού του κάτω από τα πλήγματα και των ισχυρότερων συγκινήσεων και να μένει ανεπηρέαστη η ικανότητα της κρίσης του. Επίσης, δυνατό χαρακτήρα που θα διατηρεί τις πεποιθήσεις του σταθερές, ταχύτητα στη λήψη αποφάσεων υπό αντίξοες συνθήκες και αποφασιστικότητα στην εκτέλεση τους. Τέλος να διαθέτει την απαιτούμενη διάνοια ώστε να μπορεί να συνδυάζει όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά και πράξεις⁸⁵. Ένας τέτοιος ηγέτης παρουσιάζεται από τον Clausewitz ως μία «στρατιωτική ιδιοφυία».

3.3.10 Στρατηγική και Τακτική. Στα θέματα στρατηγικής και τακτικής ο Clausewitz προβαίνει σε μια σειρά από επισημάνσεις για τη μεταξύ τους σχέση και τον ενδεικνυόμενο τρόπο δράσης για καθένα από αυτά τα επίπεδα. Αρχικά τονίζει ότι στη στρατηγική δεν υφίσταται νίκη παρά μόνο εκμετάλλευση της τακτικής νίκης. Καταδεικνύει τη σημασία της αριθμητικής υπεροχής και στα δύο επίπεδα και πως αυτή συμβάλλει στην επίτευξη της νίκης. Σημαντικό επίσης παράγοντα για την θετική έκβαση του αγώνα θεωρεί την ύπαρξη εφεδρείας στο τακτικό επίπεδο και σπατάλη πόρων στο στρατηγικό επίπεδο. Επισημαίνει τη σημασία του αιφνιδιασμού και την επίδραση του στο ηθικό ενώ αμφιβάλλει για την επίτευξη αιφνιδιασμού σε στρατηγικό επίπεδο. Για την χρησιμότητα της παραπλάνησης είναι επιφυλακτικός τουλάχιστον στο στρατηγικό επίπεδο ενώ παραδέχεται ότι αποτελεί τη μόνη ελπίδα για την ασθενέστερη πλευρά. Καταλήγει με τη διαπίστωση ότι οποιαδήποτε αλλαγή στη φύση της τακτικής είναι μοιραίο να επηρεάσει και τη στρατηγική⁸⁶.

---

⁸⁵ Γ. Κουκουδάκης, Ο πόλεμος στη θεωρία των διεθνών σχέσεων & της στρατηγικής (Αθήνα, Τουρίκη, 2016), σ. 124

⁸⁶ Κων/νος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Αθήνα, Ποιότητα, 2008), σ. 166

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Συγκριτική ανάλυση των τριών σχολών σκέψης με βάση τα επίπεδα Στρατηγικής

Στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρηθεί μια συγκριτική ανάλυση των τριών σχολών σκέψης προκειμένου να διαπιστώσουμε τα σημεία σύγκλισης ή απόκλισης και την τυχόν διαχρονικότητα τους. Η ανάλυση που ακολουθεί βασίζεται στην έννοια του πολέμου, όπως αυτή προσεγγίζεται από τις τρεις σχολές σκέψης στα διάφορα επίπεδα στρατηγικής χωρίς να αγνοείται το ιστορικό πλαίσιο που τις διαμόρφωσε.

4.1 Πόλεμος και Υψηλή Στρατηγική

Η μελέτη της υψηλής στρατηγικής δεν περιορίζεται μόνο στις πολεμικές αναμετρήσεις αλλά διεξάγεται και σε περίοδο ειρήνης. Για τη διαμόρφωση της υψηλής στρατηγικής τα κράτη χρησιμοποιούν πέραν των στρατιωτικών μέσων και μια πληθώρα από άλλα μέσα (οικονομικά, διπλωματικά κλπ) για την επίτευξη των πολιτικών τους σκοπών ενόψει μιας πραγματικής ή ενδεχόμενης σύγκρουσης⁸⁷.

4.1.1 Η σημασία του πολέμου για τις τρεις σχολές σκέψης. Το πεδίο της υψηλής στρατηγικής, μπορούμε να πούμε ότι, καλύπτεται ετεροβαρώς από τους δύο στρατηγιστές με την πλάστιγγα να κλείνει σαφώς προς την πλευρά του Σουν Τσου⁸⁸. Σ' αυτό ίσως να συμβάλει και ο γενικότερος τρόπος γραφής του κινέζου, ο οποίος όντας αποφθεγματικός, επιτρέπει στον συγγραφέα να πραγματευτεί έναν μεγάλο αριθμό θεμάτων χωρίς τα εξαντλεί, ενώ ταυτόχρονα διατηρεί την έκταση του έργου περιορισμένη και ευανάγνωστη. Από την άλλη πλευρά, η υψηλή στρατηγική του Βυζαντίου συνιστά την πιο ικανοποιητική απάντηση στο ερώτημα, πως κατάφερε μια αυτοκρατορία να διαγράψει μια πορεία άνω των δέκα αιώνων λαμβάνοντας υπόψη το γεωπολιτικό περιβάλλον εντός του οποίου ενεργούσε με εχθρικές δυνάμεις να προκαλούν ή και να απειλούν τα σύνορα της.

Το έργο «Η τέχνη του πολέμου» ξεκινάει ως εξής: Ο Σουν Τσου είπε: *[Ο πόλεμος είναι ζήτημα ζωτικής σημασίας για το κράτος. Από αυτόν εξαρτάται το εάν το κράτος θα επιβιώσει ή θα καταλυθεί, το εάν η ασφάλεια του θα διατηρηθεί ή θα τεθεί*

⁸⁷ Αθ. Πλατιάς - Κων. Κολιόπουλος, Η Τέχνη του Πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Διάλογος, 2015), σελ. 64

⁸⁸ Κων/νος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Αθήνα, Ποιότητα, 2008), σελ.140

σε κίνδυνο. Συνεπώς απαιτείται προσεκτική και σε βάθος μελέτη του πολέμου⁸⁹. Στη συνέχεια του έργου του ο Σουν Τσου κάνει ξεκάθαρο ότι, ο πόλεμος πρέπει να χρησιμοποιείται με σύνεση σαν μέσο πολιτικής. Σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να διεξάγεται για συναισθηματικούς λόγους, αλλά μόνο όταν κρίνεται απαραίτητος λόγω ζωτικών κρατικών συμφερόντων. Πάντα πρέπει να πραγματοποιείται μια υποκειμενική, παρόλα αυτά ορθολογική και εμπειριστατωμένη, αξιολόγηση του πιθανού οφέλους σε σχέση με το κόστος και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο πόλεμος πρέπει να είναι η έσχατη επιλογή και να διεξάγεται μόνο κάτω από ορισμένες αυστηρές προϋποθέσεις⁹⁰.

Γίνεται άμεσα αντιληπτό ότι, για τον Σουν Τσου η υψηλή στρατηγική έχει τις ρίζες της στην περίοδο της ειρήνης. Ο πόλεμος, είτε σαν απειλή είτε σαν ενέργεια, σαφώς και κατέχει υψηλή θέση μεταξύ των εργαλείων του κράτους για την επίτευξη των πολιτικών του σκοπών⁹¹, σε καμιά περίπτωση όμως δεν είναι το μοναδικό ή το πρώτο που θα χρησιμοποιηθεί. Η προσέγγιση αυτή της υψηλής στρατηγικής σαφώς και έχει διαχρονική αξία. Αντανακλά τον σωστό τρόπο αντιμετώπισης του πολέμου στις μέρες μας αλλά και στο μέλλον. Ανεξάρτητα του ποιοι θα είναι οι δρώντες σε κάθε αντιπαλότητα και ποια τεχνολογικά επιτεύγματα θα διαχειρίζονται, ο πόλεμος είναι επιζήμιος για την εύρυθμη λειτουργία των κρατών τουλάχιστο για το χρονικό διάστημα που αυτά βρίσκονται σε σύγκρουση. Ενίοτε μάλιστα, οι συνέπειες του μπορεί να είναι δυσβάσταχτες για πολύ καιρό μετά το πέρας του.

Παρόμοια προσέγγιση με τον Κινέζο στρατηγό για τον πόλεμο, ακολουθούν και οι βυζαντινοί, η οποία αποτυπώνεται στις στρατιωτικές πραγματείες ως εξής: *[θα πρέπει να αρχίζει κανείς τη μάχη, μόνο όταν υπάρχει ανάγκη να διεξαχθεί πόλεμος και είτε να αμύνεται κατά των εχθρών με ασφαλή τρόπο είτε και να προχωρεί στη πραγμάτωση των δικών του επιθετικών σχεδίων, όταν κάθε φορά κρίνει ότι τούτο είναι γι' αυτόν το χρήσιμον και συμφέρον]*⁹², ή *[αποφεύγετε τον πόλεμο με κάθε δυνατό μέσον και σε όλες τις περιπτώσεις, αλλά ενεργείτε πάντοτε ωσάν να μπορούσε να ξεσπάσει ο πόλεμος ανά πάσα στιγμή.... Ο ύψιστος στόχος της μέγιστης μαχητικής*

---

⁸⁹ Αθ. Πλατιάς - Κων. Κολιόπουλος, Η Τέχνη του Πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Διάυλος, 2015), σ. 163

⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 33

⁹¹ Στο ίδιο, σ. 66

⁹² Νέστορ Κουράκης, Διαχρονικές αρχές βυζαντινής στρατηγικής και τακτικής (Αθήνα, Ποιότητα, 2012), σ. 56

ετοιμότητας είναι να αυξάνει την πιθανότητα του να μη χρειαστεί να πολεμήσετε καθόλου]⁹³.

Ο Clausewitz προσεγγίζει τον πόλεμο από τη στιγμή που η πολιτική επιλέγει τον πόλεμο για την επίτευξη των αντικειμενικών της σκοπών. Τονίζει μιν, ότι ο πόλεμος είναι μία καθαρά πολιτική πράξη και ότι η ηγεσία του κάθε κράτος πρέπει να καθορίζει επακριβώς τους πολιτικούς αντικειμενικούς σκοπούς πλην όμως αυτοί οι σκοποί δεν πρέπει να υπερβαίνουν τις υφιστάμενες δυνατότητες⁹⁴. Γενικά η πολιτική δεν θα πρέπει να απαιτεί από τον πόλεμο αυτά που ο πόλεμος δεν μπορεί να δώσει. Είναι χαρακτηριστική η ρήση του *[ο πόλεμος έχει τη δική του γραμματική αλλά όχι και τη δική του λογική]* εννοώντας ότι υπάρχει η εξειδίκευση στη χρήση του πολεμικού υλικού, αλλά ο λόγος και η απόφαση για τη χρησιμοποίηση του είναι θέμα υψηλής στρατηγικής. Κάνοντας την παραπάνω διαπίστωση ο Πρώσος θεωρητικός, «παραχωρεί» τον τομέα της υψηλής στρατηγικής στην ηγεσία του κράτους και περιορίζει το εύρος της ανάλυσης του, σχεδόν αποκλειστικά, σε στρατηγικό και επιχειρησιακό επίπεδο. Θεωρεί, ότι σε στρατιωτικό στρατηγικό επίπεδο, ο πόλεμος διενεργείται κατά βάση από τους στρατιωτικούς διοικητές, δηλώνει όμως ότι η πολιτική επηρεάζει κάθε πτυχή του πολέμου, εισερχόμενη ακόμη και στο τακτικό επίπεδο⁹⁵. Σε αυτό το πνεύμα κινείται και η παρεξηγημένη ρήση του *[ο πόλεμος είναι η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα]*.

Τόσο ο Sun Tzu, όσο και ο Clausewitz ήταν στρατιωτικοί οργανωμένων κρατών με διακριτούς θεσμικούς φορείς και εξουσίες. Οι οικονομικές, κοινωνικές και διπλωματικές δομές των κρατών τους, αφενός μπορούσαν να ρυθμίσουν ειρηνικά κάποιες διαφορές με τα άλλα κράτη, αφετέρου επηρεάζονταν αρνητικά αν τελικά οι χώρες κατέληγαν σε πόλεμο. Αναγνωρίζουν λοιπόν το καίριο ρόλο και την αναγκαιότητα εμπλοκής όλων των θεσμικών φορέων της πολιτείας στις τριβές μεταξύ των κρατών, ενώ όμως ο Clausewitz σταματά ουσιαστικά να ασχολείται περαιτέρω με την υψηλή στρατηγική, ο Sun Tzu επεκτείνεται σε θέματα που θα δούμε στη συνέχεια. Πάντως, οι απόψεις τους μέχρι αυτό το σημείο είναι απόλυτα συμβατές με τα σημερινά δεδομένα. Η διαφορά κουλτούρας όμως, και οι διαφορετικές κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που βίωναν οι δύο μελετητές του πολέμου γίνονται

---

⁹³ Edward Luttwak, *Η Υψηλή Στρατηγική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας* (Αθήνα, Τουρίκη, 2009), σελ. 624

⁹⁴ Κων/νος Κολιόπουλος, *Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα* (Αθήνα, Ποιότητα, 2008), σ.149

⁹⁵ Στο ίδιο, σ.147

άμεσα αντιληπτές, στον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται την παρουσία της πολιτικής μετά την έναρξη του πολέμου.

Ο Sun Tzu, βιώνει μια κοινωνική δομή χωρίς αποκλειστικούς και διακριτούς στρατιωτικούς ρόλους. Ο κάθε ευγενής μπορούσε να οριστεί διοικητής στρατιωτικής δύναμης, γι αυτό ο κινέζος μελετητής προσπαθεί να εξασφαλίσει τα δικαιώματα που θεωρεί ότι του αναλογούν τοποθετώντας, κατά περίπτωση, την κρίση του στρατιωτικού διοικητή πάνω από τις εντολές του πολιτικού ηγέτη. Συγκεκριμένα αναφέρει: *[Εάν οι εκπαμύσεις που έχετε κάνει δείχνουν ότι σε περίπτωση μάχης θα ηττηθείτε, μπορείτε να μη δώσετε τη μάχη ακόμα και αν ο ηγεμόνας σας έχει διατάξει να πολεμήσετε]*⁹⁶. Αυτή η αντίληψη είναι διαμετρικά αντίθετη με τη αντίστοιχη του Clausewitz, ο οποίος θεωρεί ότι ο στρατιωτικός διοικητής πρέπει να εκφράζει ευθαρσώς την αντίρρηση του και σε περίπτωση εμμονής του πολιτικού του προϊσταμένου πρέπει να παραιτείται, πράγμα που και αυτός έπραξε το 1812 όταν η Πρωσία βρέθηκε στο ίδιο στρατόπεδο με τη Γαλλία⁹⁷. Από τις δύο παραπάνω οπτικές στις σχέσεις πολιτικού ηγέτη και στρατιωτικού διοικητή αυτή που μπορεί να υιοθετηθεί στις μέρες μας είναι, χωρίς καμιά αμφιβολία, η δεύτερη.

4.1.2 Εσωτερική νομιμοποίηση. Ο Σουν Τσου, στο επίπεδο της υψηλής στρατηγικής, εκτός από τις σχέσεις στρατιωτικής και πολιτικής ηγεσίας εξετάζει και τις σχέσεις του λαού με την ηγεσία του κράτους. Την σχέση αυτή την αποκαλεί «ηθικό νόμο» και ισχυρίζεται ότι στην ιδανική περίπτωση κάνει τους ανθρώπους να είναι σε πλήρη αρμονία με τον ηγεμόνα τους, να τον ακολουθούν χωρίς να επικρίνουν ή να αμφισβητούν τις επιλογές του και χωρίς να αποθαρρύνονται από κανέναν κίνδυνο. Με άλλα λόγια, όταν η πολιτική ηγεσία απολαμβάνει την ονομαζόμενη στις μέρες μας «εσωτερική νομιμοποίηση», τότε έχει εξασφαλίσει τη δυνατότητα κινητοποίησης του λαού προς επίτευξη των στόχων της υψηλής στρατηγικής που έχει χαράξει⁹⁸. Η επίτευξη της «εσωτερικής νομιμοποίησης» είναι βασική επιδίωξη όλων των κυβερνήσεων στις μέρες μας.

Ο Clausewitz παρομοίως αποδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στο ρόλο του λαού περιγράφοντας στην περίφημη τριάδα μια αλληλεπιδραστική ομάδα τριών στοιχείων

---

⁹⁶ Κων/νος Κολιόπουλος, *Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα* (Αθήνα, Ποιότητα, 2008), σ. 79

⁹⁷ <https://www.britannica.com/biography/Carl-von-Clausewitz> (Πρόσβαση 30/03/18)

⁹⁸ Αθ. Πλατιάς – Κων/νος Κολιόπουλος, *Η Τέχνη του Πολέμου του Σουν Τσου* (Αθήνα, Δίαυλος, 2015), σ. 66

(λαός, στρατός, κυβέρνηση) τα οποία επηρεάζουν καθοριστικά την εξέλιξη και την έκβαση του πολέμου. Σύμφωνα με τον Πρώσο στρατηγό το πρώτο από τα στοιχεία της τριάδας είναι ο λαός χωρίς τη στήριξη του οποίου είναι αδύνατη η προσφυγή ενός κράτους στον πόλεμο⁹⁹. Για να εξασφαλιστεί η υποστήριξη του λαού στον πόλεμο, αυτός θα πρέπει να διακατέχεται από έντονα συναισθήματα μίσους και εχθρότητας προς τον αντίπαλο¹⁰⁰. Εάν τα συναισθήματα αυτά αρχίσουν να υποχωρούν, το ίδιο θα συμβεί και με τη στήριξη της υπόθεσης του πολέμου. Ο συνεκτικός δεσμός και των τριών συστατικών είναι η κατανόηση και η πίστη στον πολιτικό σκοπό του πολέμου, στον οποίο εφόσον πιστέψουν, ο μιν λαός θα τον υποστηρίξει με πάθος, ο στρατός θα τον επιδιώξει με αυτοθυσία και η κυβέρνηση θα επιμείνει σ' αυτόν με οποιοδήποτε κόστος.

Στο βυζάντιο, η αφοσίωση που μπορούσαν να εμπνεύσουν οι αυτοκράτορες – ορισμένοι εξ' αυτών λατρεύτηκαν ως θεοί εν ζωή, στα στρατεύματα τους οδήγησε στην επιτυχία σε αναρίθμητες συγκρούσεις μέχρι την ύστατη μάχη¹⁰¹. Βασικό συστατικό της κοινωνικής συνοχής στη βυζαντινή αυτοκρατορία αποτελούσε ο χριστιανισμός¹⁰² χωρίς να παραβλέπεται η ενότητα λαού και ηγεσίας σε στιγμές έξαρσης του πατριωτικού πνεύματος όταν ο κίνδυνος ήταν προ των πυλών. Ωστόσο ο χριστιανισμός ως επίσημη θρησκεία προσέφερε πολιτικά πλεονεκτήματα ανώτερα σε τάξεις μεγέθους. Στον αντίποδα, κάθε φορά που στη βυζαντινή ιστορία ο χριστιανισμός ήταν βαθιά διαιρεμένος, μοιραία ένα μέρος των πιστών απονομιμοποιούσαν την εξουσία του Αυτοκράτορα στα μάτια των αντιφρονούντων ενώ η εσωτερική νομιμοποίηση ήταν αμφίβολη όταν ο αυτοκράτορας δεν τύγχανε της αποδοχής του λαού, όπως στην περίπτωση του Φωκά που τον θεωρούσαν παράνομο και τύραννο¹⁰³.

Η σημασία της νομιμοποίησης γίνεται ιδιαίτερα αισθητή στις περιπτώσεις που απουσιάζει ή που δεν είναι επαρκής. Τέτοια περίπτωση ήταν ο πόλεμος του Βιετνάμ για τους αμερικάνους, κατά τον οποίο η αρμονική σχέση λαού και κυβέρνησης διαταράχθηκε δραματικά, δημιουργώντας έντονες τριβές που τελικά οδήγησαν σε

---

⁹⁹ Παναγιώτης Μαυρόπουλος, Εισαγωγή στη θεωρία του πολέμου και της στρατηγικής (Αθήνα, 2η Έκδοση), σ. 60

¹⁰⁰ Ανάλογη άποψη με τον Clausewitz έχει και ο Sun Tzu λέγοντας: «Για να κάνουμε τους στρατιώτες μας να σκοτώσουν τον εχθρό πρέπει να αυξήσουμε το συναίσθημα εχθρότητας που νιώθουν εναντίον του»

¹⁰¹ Edward D. Luttwak, Η Υψηλή Στρατηγική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (Αθήνα, Τουρίκη, 2009), σ. 33

¹⁰² Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, Βυζαντινή υψηλή στρατηγική (Αθήνα, Ποιότητα, 2000), σ. 47

¹⁰³ Στο ίδιο, σ. 116

ανατροπή των σχεδίων υψηλής στρατηγικής των ΗΠΑ¹⁰⁴. Αίσθηση προκαλεί η διαχρονικότητα του «ηθικού νόμου» ιδιαίτερα αν σκεφτεί κανείς τις μεγάλες διαφορές των ολιγαρχικών πολιτευμάτων της εποχής του Σουν Τσου, σε σχέση με τις δημοκρατίες του σημερινού δυτικού κόσμου. Είναι μια πολύ ηχηρή ένδειξη της δύναμης των πολιτών, ανεξαρτήτως πολιτεύματος.

4.1.3 Οικονομία. Ο Sun Tzu στο πλαίσιο της υψηλής στρατηγικής κάνει ιδιαίτερη μνεία και στην οικονομική διάσταση του πολέμου δίνοντας λεπτομερείς περιγραφές τόσο για το χρηματικό κόστος του πολέμου όσο για τις ευρύτερες οικονομικές του συνέπειες¹⁰⁵. Αναφέρει μεταξύ άλλων ότι για τη συντήρηση ενός στρατεύματος 100000 ανδρών με 2000 εξοπλισμένα άρματα (γρήγορα τέθριππα – βαριά καλυμμένα) και τα αναγκαία μέσα υποστήριξης για τη μετακίνηση σε απόσταση 1000 λι θα απαιτηθούν 100000 χρυσά νομίσματα την ημέρα και μόνο όταν υπάρχουν διαθέσιμα, μπορεί κάποιος να κινητοποιήσει έναν στρατό αυτού του μεγέθους¹⁰⁶. Ο Sun Tzu δεν παραλείπει να αναφερθεί στους πληθωριστικούς κινδύνους και την τιμαριθμική άνοδο -που προκαλεί ο πόλεμος, οι οποίοι με τη σειρά τους ανατρέπουν αρνητικά τους αρχικούς οικονομικούς υπολογισμούς¹⁰⁷.

Συνεχίζοντας, ο Sun Tzu συνδέει την ευρωστία μιας οικονομίας με τη διάρκεια των επιχειρήσεων λέγοντας χαρακτηριστικά¹⁰⁸: *[Ο στόχος στον πόλεμο είναι η γρήγορη νίκη], [σε παρατεταμένη εκστρατεία οι πόροι του κράτους δεν θα επαρκέσουν για την υποστήριξη της], [όταν το στράτευμα έχει εξαντληθεί και οι οικονομικοί πόροι έχουν καταναλωθεί τότε οι γειτονικοί ηγεμόνες θα εκμεταλλευτούν την τρωτότητα μας], [δεν υπάρχει κράτος που να ωφελήθηκε από ένα πόλεμο που κράτησε πολύ].* Από τα παραπάνω αναδεικνύεται η σημασία της οικονομικής ισχύος, - η οποία αποτελεί για τον Sun Tzu μια από τις σημαντικότερες παραμέτρους σταθερότητας, η κατάρρευση της οποίας θέτει σε αμφισβήτηση ακόμη και την ίδια την κρατική υπόσταση.

Παρόμοια προσέγγιση με τον Sun Tzu για τη σπουδαιότητα της οικονομίας, συναντούμε και στη βυζαντινή αυτοκρατορία. Το βυζάντιο είχε την πιο αναπτυγμένη

---

¹⁰⁴ Αθ. Πλατιάς - Κων. Κολιόπουλος, Η Τέχνη του Πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Δίαυλος, 2015), σ. 67

¹⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 68

¹⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 169

¹⁰⁷ Κων/νος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Αθήνα, Ποιότητα, 2008), σ.78

¹⁰⁸ Αθ. Πλατιάς - Κων/νος Κολιόπουλος, όπ. παρ., σ.171

οικονομία και τον καλύτερο διοικητικό και φορολογικό μηχανισμό της εποχής με αποτέλεσμα να υπερτερεί πολύ έναντι των αντιπάλων σε οικονομική ισχύ. Ποσά μικρά σε σχέση με το βυζαντινό προϋπολογισμό ήταν μεγάλα για τα μέτρα των εν δυνάμει αντίπαλων χωρών. Λόγω της οικονομικής του υπεροχής το βυζάντιο ήταν σε θέση να προωθεί εξωτερικούς στόχους με οικονομικά μέσα. Το απόθεμα χρυσού είχε κρίσιμη σημασία για την ικανότητα του βυζαντινού κράτους να χρηματοδοτεί έκτακτες εκστρατείες και να εξαγοράζει ξένες δυνάμεις¹⁰⁹. Η βυζαντινή δημόσια διοίκηση, ιδίως η εφορία ακολουθούσαν το στρατό από κοντά, για να ξεκινήσουν χωρίς χρονοτριβή τη φορολόγηση των κατακτημένων ή επανακτημένων πληθυσμών, με την ελπίδα όχι μόνο να αυτοχρηματοδοτείται η άμυνα των περιοχών αυτών αλλά να συνεισφέρουν και στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο¹¹⁰.

Το σύστημα συλλογής φόρων ήταν μοναδικά αποτελεσματικό για τον καιρό του, το οποίο κανείς αντίπαλος της αυτοκρατορίας δεν διανοείτο να ανταγωνιστεί¹¹¹. Η ροή αυτή του εισοδήματος εξασφάλιζε τις δαπάνες για την αυτοκρατορική αυλή και ολόκληρη την υπαλληλική γραφειοκρατία, κυρίως όμως χρησίμευε για να συντηρεί στρατιές και στόλους. Από στρατηγική άποψη η σημαντικότερη συνέπεια της τακτικής φορολόγησης ήταν η τακτική στρατιωτική υπηρεσία. Ενώ η πλειονότητα των αντιπάλων αναζητούσε εναγωνίως τρόπους για την εξεύρεση των αναγκαίων εφοδίων, οι βυζαντινοί είχαν τη δυνατότητα να συντηρούν μισθωτούς στρατιώτες και ναύτες των αυτοκρατορικών στρατιών σε ενεργό υπηρεσία όλη τη διάρκεια του χρόνου¹¹². Βέβαια υπήρξαν και περίοδοι που τα δημοσιονομικά της αυτοκρατορίας δεν ήταν ικανά για να εξυπηρετήσουν κυρίως το στράτευμα με αποτέλεσμα να παρατηρούνται συχνές ανταρσίες λόγω καθυστερήσεων των πληρωμών των στρατιωτικών μισθών.

4.1.4 Διπλωματία. Ο Sun Tzu δίνει επίσης έμφαση και στην διπλωματική διάσταση της υψηλής στρατηγικής λέγοντας: *[Με τη διπλωματία σου, να ματαιώνεις συμμαχίες που έχει συνάψει ο αντίπαλος και όταν ένας ισχυρός ηγεμόνας εκστρατεύει εναντίον ενός μεγάλου κράτους, δεν αφήνει τον εχθρό να συγκεντρώσει τα*

---

¹⁰⁹ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, Βυζαντινή υψηλή στρατηγική (Αθήνα, Ποιότητα, 2000), σ. 76

¹¹⁰ Στο ίδιο, σ. 113

¹¹¹ Edward D. Luttwak, Η Υψηλή Στρατηγική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (Αθήνα, Τουρική, 2009), σ. 27

¹¹² Στο ίδιο, σ. 29

στρατεύματα του)¹¹³. Εδώ λοιπόν ο Sun Tzu συνιστά τη διπλωματική απομόνωση του αντιπάλου με σκοπό την αποτροπή δημιουργίας από τον αντίπαλο εξωτερικής εξισορρόπησης ισχύος. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι, ο συγγραφέας της «τέχνης του πολέμου» έχει επηρεαστεί από το περιβάλλον των πολυάριθμων κρατών στα οποία ήταν χωρισμένη η Κίνα την «περίοδο των εμπόλεμων κρατών». Στις μέρες μας η θεωρία αυτή συνεχίζει να ισχύει, ενώ η συνένωση συμμαχικών δυνάμεων, εκτός από την προφανή πρακτική της αξία, πολλές φορές προσλαμβάνει μορφή διεθνούς ηθικής νομιμοποίησης. Για παράδειγμα, στις επεμβάσεις των ΗΠΑ στο Αφγανιστάν και το Ιράκ, η πρόσκληση τρίτων δυνάμεων δεν είχε κανένα σχεδόν πρακτικό όφελος. Η ύπαρξη τους όμως, έδινε στο εγχείρημα, διεθνή χαρακτήρα και απενοχοποιούσε τις ΗΠΑ από την κατηγορία της ιδιοτελούς δράσης.

Το διπλωματικό δίκτυο του βυζαντίου θα πρέπει να θεωρηθεί μια από τις εντυπωσιακότερες θεσμικές επιτυχίες της κρατικής τέχνης στην ιστορία. Η βυζαντινή διπλωματία διείσδυσε τόσο στη ρευστή πολιτική σκηνή των νομάδων της Ευρασιατικής Στέπας όσο και σε πιο κατασταλαγμένες αγροτικές κοινωνίες επιτρέποντας στην Κωνσταντινούπολη να επηρεάζει και να διαμορφώνει τις εξελίξεις από μακριά¹¹⁴. Οι βυζαντινοί συνεχώς βασιζόνταν στην αποτροπή και συνήθως εξαγόραζαν τους εχθρούς τους¹¹⁵. Έκαναν όμως πολύ περισσότερα από αυτό. Έβαζαν σε χρήση όλα τα δυνατά μέσα πειθούς για να στρατολογήσουν συμμάχους, να διασπών εχθρικές συμμαχίες, να υπονομεύουν εχθρικούς ηγεμόνες και στην περίπτωση των Μαγυάρων, να εκτρέπουν ακόμα και ολόκληρα έθνη από την πορεία τους¹¹⁶.

Για τους Ρωμαίους της δυτικής αυτοκρατορίας, η στρατιωτική δύναμη υπήρξε το κύριο εργαλείο της υψηλής στρατηγικής, με την πειθώ ως δευτερεύων συμπλήρωμα. Στη Βυζαντινή αυτοκρατορία συνέβαινε ως επί το πλείστον το αντίστροφο. Αυτή η μετατόπιση της έμφασης από τη δύναμη στη διπλωματία είναι ένα από τα σημεία διαφοροποίησης της Ρώμης από το Βυζάντιο. Ο προφανής λόγος γι' αυτή τη θεμελιώδη αλλαγή ήταν η σχετική αδυναμία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας: η συχνά ανεπαρκής στρατιωτική ισχύς να αντιμετωπίσει την πληθώρα των εχθρών της. Αλλά υπήρχε και ένας θετικός λόγος να στηρίζεται στη

---

¹¹³ Αθ. Πλατιάς – Κων. Κολιόπουλος, Η Τέχνη του Πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Διάυλος, 2015), σ. 72

¹¹⁴ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, Βυζαντινή υψηλή στρατηγική (Αθήνα, Ποιότητα, 2000), σ. 105

¹¹⁵ Ο χρυσός ήταν ένα «ευέλικτο και αποδοτικό εργαλείο εξωτερικής πολιτικής» σε συνδυασμό με το σίδηρο βεβαίως για λόγους αποτροπής, επιβολής και τιμωρίας.

¹¹⁶ Edward D. Luttwak, Η Υψηλή Στρατηγική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (Αθήνα, Τουρική, 2009), σ. 182

διπλωματία: οι Βυζαντινοί είχαν στη διάθεση τους πιο αποτελεσματικά εργαλεία πειθούς από τους προκατόχους ή τους αντιπάλους τους, κι ένα από αυτά ήταν η χριστιανική θρησκεία με τη γνήσια ορθόδοξη πίστη¹¹⁷.

Ο Σουν Τσου με τον αποφθεγματικό τρόπο που πηγάζει από τον κομφουκιανικό τρόπο σκέψης από τη μια και τα βυζαντινά κείμενα από την άλλη θίγουν κάποια βασικά σημεία της υψηλής στρατηγικής. Οι αναφορές τους, στη συντριπτική πλειοψηφία τους, φαίνονται διαχρονικές και εφαρμόσιμες και στις μέρες μας. Ωστόσο, υπάρχουν σημεία που η γνώμη τους είναι αμφισβητήσιμη, ενώ σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι έχουν καλύψει τον τομέα της υψηλής στρατηγικής σε τέτοιο επίπεδο, που να εξασφαλίζονται οι σημερινές ανάγκες σχεδίασης και προγραμματισμού εθνικής στρατηγικής.

Το διεθνές περιβάλλον στις μέρες μας είναι εξαιρετικά πολύπλοκο, με διεθνείς οργανισμούς, διεθνείς κανόνες, μεγάλες σφαίρες επιρροής υπερδυνάμεων, υπολογίσιμους μη κρατικούς δρώντες όπως οι τρομοκρατικές οργανώσεις αλλά και μία παγκοσμιοποιημένη κοινωνική δομή. Για να προσεγγιστεί με σχετική επάρκεια η σημερινή κατάσταση, θα χρειαζόταν ίσως η σχολαστική τοποθέτηση του Clausewitz, ο οποίος όμως αποφάσισε να ασχοληθεί με την στρατιωτική μορφή του πολέμου σχεδόν αποκλειστικά.

Για τον Clausewitz, η οικονομία και η διπλωματία δεν αποτέλεσαν πεδίο ανάλυσης της στρατηγικής του σκέψης εικάζοντας για τους λόγους ότι, ο Πρώσος στρατηγιστής αφενός επέλεξε συνειδητά να περιοριστεί στις καθαρά στρατιωτικές πτυχές του πολέμου και αφετέρου θεωρεί τους υπόψη συντελεστές της υψηλής στρατηγικής, αντικείμενα της πολιτικής ηγεσίας.

4.2 Πόλεμος και Στρατιωτική Στρατηγική

Στρατιωτική στρατηγική ορίζεται η χρήση όλων των στρατιωτικών μέσων ενός κράτους για την επίτευξη των πολιτικών αντικειμενικών σκοπών του ενόψει πραγματικής ή ενδεχόμενης σύγκρουσης¹¹⁸.

4.2.1 Η σημασία της στρατηγικής για τις τρεις σχολές σκέψης. Στο θέμα της στρατιωτικής στρατηγικής, τόσο ο Κινέζος όσο και ο Πρώσος στρατηγός, αφιέρωσαν μεγάλο μέρος του έργου τους. Ο Clausewitz, θεωρεί ως στρατηγική [τη

---

¹¹⁷ Στο ίδιο, σ. 182

¹¹⁸ Κων/νος Κολιόπουλος, Η Στρατηγική Σκέψη από την Αρχαιότητα μέχρι Σήμερα (Αθήνα, Ποιότητα, 2008), σ. 44

χρήση των συμπλοκών για την επίτευξη του σκοπού του πολέμου]¹¹⁹. Σκοπό του πολέμου, δε θεωρεί άλλο από την υποταγή του αντιπάλου στη θέληση μας. Στη στρατηγική, πιστεύει ότι δεν υπάρχει νίκη, η στρατηγική εξαντλείται στην προετοιμασία της τακτικής νίκης και την κατοπινή εκμετάλλευση της. Ευνόητο είναι, ότι η τακτική νίκη θα επιβεβαιώσει την στρατηγική που επιλέχθηκε, ενώ αντίθετα η ήττα θα την ακυρώσει.

Ο Sun Tzu προσεγγίζει ασυμπτωτικά στην άποψη αυτή λέγοντας ότι, *[ο στρατός που προορίζεται να νικήσει, πρώτα δημιουργεί τις συνθήκες εκείνες που θα του εξασφαλίσουν τη νίκη και μετά δίνει μάχη. Αντίθετα ο στρατός που προορίζεται να ηττηθεί, πρώτα δίνει μάχη και μετά ψάχνει να βρει πως θα νικήσει]*¹²⁰. Ουσιαστικά η στρατηγική σχεδίαση πρέπει να μας προφυλάξει πρωτίστως από την ενδεχόμενη ήττα και στη συνέχεια να αναζητήσει την νίκη μέσα από την εκμετάλλευση των αδύνατων σημείων του αντιπάλου. Υπάρχουν περιπτώσεις, όπως αναφέρει, που ενώ γνωρίζουμε τη νικηφόρα στρατηγική αδυνατούμε να την υλοποιήσουμε¹²¹. Καταλήγει δε, στην πανηγυρικά δικαιωμένη στο πέρασμα των αιώνων διαπίστωση ότι, όταν έχουμε επαρκή ισχύ περνάμε στην επίθεση, ενώ σε αντίθετη περίπτωση αμυνόμαστε.

Σύμφωνα με τη βυζαντινή σκέψη, η οποία δεν απέχει κατά πολύ από αυτή του κινέζου στρατηγού, πρέπει να αποθαρρύνεται κάποιος που εμπλέκεται σε επικίνδυνα εγχειρήματα βασιζόμενος μόνο στην τύχη, διότι η τύχη μια φορά έφερε την νίκη και πολλές φορές την ήττα. Αντίθετα, η στρατηγική, κάνοντας χρήση διαφόρων δεξιοτήτων και τεχνικών, οδήγησε ίσως κάποια φορά στη ήττα, αλλά υπήρξε νικηφόρα πολλές άλλες φορές¹²². Επαινεί δε τον ηγεμόνα, που απωθεί τους εχθρούς και διενεργεί τις επιθέσεις του κάθε φορά με ασφαλή τρόπο.

4.2.2 Επιμελητεία και Πόλεμος. Ενδεικτικό της σημασίας που έδιναν οι Βυζαντινοί στη Διοικητική Μέριμνα του στρατεύματος αποτελεί το στρατιωτικό αξίωμα όπως αποτυπώνεται στο «Στρατηγικόν» του Μαυρικού: *[Ο Στρατηγός που*

---

¹¹⁹ Karl Von Clausewitz, Περί του Πολέμου (Θεσσαλονίκη, BANIAS, 1999), σ. 201

¹²⁰ Αθ. Πλατιάς – Κων. Κολιόπουλος, Η Τέχνη του Πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Διάλογος, 2015), σ. 185

¹²¹ Στο ίδιο, σ. 183

¹²² Νέστωρ Κουράκης, Διαχρονικές αρχές βυζαντινής στρατηγικής και τακτικής (Αθήνα, Ποιότητα, 2012), σ. 56

δεν εφοδιάζει και δεν τροφοδοτεί ικανοποιητικά τον στρατό δεν χρειάζεται εχθρούς για να ηττηθεί]¹²³.

Πολυάριθμο προσωπικό ακολουθούσε το βυζαντινό στρατό, ιδίως σε περιπτώσεις εκστρατειών και πρόσφερε υποστηρικτικές υπηρεσίες¹²⁴, το «τούλδον» όπως το έλεγαν (επιμελητεία), στο οποίο ανήκαν οι πεταλωτήδες, οι σιδεράδες, οι μάγειροι, οι νοσοκόμοι, καθώς και τα ζώα που μετέφεραν τον εξοπλισμό (εργαλεία, σκηνές, τρόφιμα, όπλα κ.ά.). Στο βοηθητικό προσωπικό ανήκαν οι ρήτορες και οι κήρυκες (καντάτορες) που εμψύχωναν τους πολεμιστές, οι αγγελιοφόροι (μανδάτορες) που εξασφάλιζαν την επικοινωνία μεταξύ των σωμάτων, οι καλλιτέχνες που διασκεδάζαν τους πολεμιστές, οι κληρικοί που λειτουργούσαν στα στρατόπεδα και στα πεδία της μάχης. Επιπλέον, οι στρατιώτες είχαν δικαίωμα να παίρνουν μαζί τους δούλους ή υπηρέτες για να τους εξυπηρετούν σε διάφορες πρακτικές τους ανάγκες.

Για τον Sun Tzu η επιμελητεία κατέχει εξέχουσα θέση στο έργο του, γεγονός που φανερώνει την υψηλή αντίληψη που είχε για τον πόλεμο στο σύνολο του. Επιπλέον η έμφαση που δίνει στη χρήση των εχθρικών προμηθειών και εφοδίων¹²⁵ καταδεικνύει ότι για τον Κινέζο στρατηγό η διοικητική μέριμνα δεν ήταν απλώς ένας υπηρέτης της στρατηγικής αλλά, ιδεωδώς, αποτελούσε τμήμα της στρατηγικής¹²⁶. [*ο σοφός στρατηγός φροντίζει ώστε ο στρατός του να διατρέφεται από τις προμήθειες του εχθρού*]. Η διαπίστωση ότι, η στρατηγική σκέψη του Sun Tzu, σε μια ιστορική περίοδο που κυριαρχείται ακόμα από τον πρωτόγονο πόλεμο, οικοδομείται γύρω από την επιμελητεία πολέμου, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι για τον Κινέζο στρατηγιστή, η υπό όρους επιμελητεία πολέμου αποτελούσε βασικό στρατηγικό στόχο, στο πλαίσιο επίτευξης του πολιτικού σκοπού.

Αντίθετα, ο Clausewitz, ενώ τόνιζε ότι τα εν λόγω ζητήματα επιμελητείας ενίοτε μπορεί να έχουν αποφασιστική σημασία, εντούτοις δεν ενέταξε τη διοικητική μέριμνα στη στρατηγική αυτή καθαυτή¹²⁷ καθότι ουσιαστικά δεν αφορά τη διεξαγωγή

---

¹²³ Στρατηγικών Μαυρικίου: Διαχρονικό στρατιωτικό εγχειρίδιο, 27/5/2017, <http://www.armynow.net/strathgikon-maurikiou-diaxroniko-stratiotiko-egheiridio>, (έγινε πρόσβαση στις 18 Οκτωβρίου 18)

¹²⁴ Εξερευνώντας τον κόσμο του Βυζαντίου exploringbyzantium.gr/EKBMM/Page?name=yptomeleti&lang=gr&id=3&sub=31&level=3 (έγινε πρόσβαση στις 22 Οκτωβρίου 2018)

¹²⁵ Σύμφωνα με τον Σουν Τσου: «ο δεξιότηχνης του πολέμου, δεν μεταφέρει προμήθειες από τη χώρα του στο μέταπο πάνω από δύο φορές. Φέρνει το πολεμικό του υλικό από τη χώρα του, ενώ επιτάσσει ό,τι χρειαστεί από τη χώρα του εχθρού. Έτσι έχει ό,τι του χρειάζεται για να θρέψει το στρατό του.

¹²⁶ Αθ. Πλατιάς – Κων. Κολιόπουλος, *Η Τέχνη του Πολέμου του Σουν Τσου* (Αθήνα, Διάυλος, 2015), σ. 109

¹²⁷ Στο ίδιο

του κυρίως αγώνα. Σε κάθε περίπτωση όμως ο Πρώσος στρατηγός δίνει μεγάλη έμφαση στην επιμελητεία και τονίζει την εξέχουσα αξία της καθώς αυτή συνδέει τα μέσα με το σκοπό, προκειμένου η στρατηγική ενός κράτους να διέπεται από ορθολογισμό, τόσο σε τακτικό όσο και σε στρατηγικό επίπεδο¹²⁸. Για την επιμελητεία του πολέμου, ο πρώσος στρατηγός, θέτει ως πρώτη προτεραιότητα τον επισιτισμό του φίλιου στρατεύματος, αλλά και την παρεμπόδιση του αντίπαλου μηχανισμού τροφοδοσίας. Εν συνεχεία την ανάπαυση του στρατού, τις υγειονομικές υπηρεσίες και τέλος την συντήρηση των όπλων¹²⁹.

Ο Clausewitz, θεωρεί την επιμελητεία μαζί με τις επικοινωνίες, τα βασικά μέσα για την απρόσκοπτη διεξαγωγή του πολεμικού φαινομένου. Η έλλειψη αυτών των δύο ή ακόμα και η ύπαρξη τους σε μη ικανοποιητικό βαθμό, αποτελούν περιοριστικούς παράγοντες¹³⁰. Ο ίδιος αναγνωρίζει την δυνατότητα του Ναπολέοντα να μετακινεί μεγάλους αριθμούς στρατιωτών και μάλιστα ταχύτατα, φθάνοντας τους Γάλλους στρατιώτες στα όρια της αντοχής τους, έχοντας εξασφαλίσει εκ των προτέρων την δυνατότητα συνεχούς εφοδιασμού των στρατευμάτων του¹³¹.

Αξιοσημείωτο της υψηλής αξίας της επιμελητείας στον πόλεμο σήμερα, αποτελεί το γεγονός ότι καμία επιχείρηση μεγάλης κλίμακας δεν λαμβάνει χώρα από τους προηγμένους στρατούς, αν δεν έχουν προηγουμένως λυθεί τα θέματα διοικητικής μέριμνας. Μπορεί η διοικητική μέριμνα να είναι από τα τελευταία θέματα που θα μονοπωλήσουν σε μία πολιτική ή στρατιωτική συζήτηση, γύρω από μία επιχείρηση, όμως χωρίς την υποστήριξη της, κανένα σχέδιο δεν μπορεί να πετύχει.

4.2.3 Νίκη χωρίς μάχη. Ο Sun Tzu συνεχίζει λέγοντας: *[Το να πολεμάς και να νικάς σε όλες τις μάχες δεν είναι η καλύτερη ικανότητα. Η τελειότερη στρατηγική είναι να υποτάσσεις τον αντίπαλο χωρίς μάχη]*. Άρα για τον Sun Tzu η *[καλύτερη στρατιωτική στρατηγική σε ένα πόλεμο είναι το να επιτίθεται στη στρατηγική του αντιπάλου. Η αμέσως επόμενη σε αξία στρατηγική είναι το να ματαιώνεις με διπλωματικά μέσα συμμαχίες που έχει συνάψει ο αντίπαλος. Η επόμενη στην τάξη στρατηγική είναι το να επιτίθεται εναντίον του εχθρικού στρατεύματος στο πεδίο της*

---

¹²⁸ Σπυρίδων Ν. Λίτσας, Πόλεμος και Ορθολογισμός. Θεωρητικές προεκτάσεις και στρατηγικές εφαρμογές (Βάρη, Ποιότητα, 2010), σ. 253

¹²⁹ Στο ίδιο, σ. 257-261

¹³⁰ Hugh Smith, On Clausewitz, A Study of Military and political Ideas, New York (USA), Palgrave Macmillan, 2005, p. 26

¹³¹ Στο ίδιο, σ. 27

*μάχης και η χειρότερη επιλογή απ' όλες, το να πολιορκείς οχυρωμένες πόλεις]¹³². Η δήλωση αυτή, παρόλο που περιέχει και στοιχεία υψηλής στρατηγικής που αναλύσαμε νωρίτερα, σε στρατιωτικό επίπεδο αποκαθλώνει την αξία της μάχης από την κορυφή των διαθέσιμων επιλογών και δηλώνει ξεκάθαρη προτίμηση στην έμμεση προσέγγιση του πολέμου¹³³. Στην κατεύθυνση αυτή, δηλαδή «νίκη χωρίς μάχη», κινείται και η βυζαντινή στρατηγική σκέψη θεωρώντας ότι *[η στρατηγική χρησιμοποιεί χρόνους και τόπους, αιφνιδιασμούς και τεχνάσματα, για να παραπλανά τον εχθρό, ώστε ιδανικά να επιτυγχάνει τους στόχους της ακόμα και χωρίς μάχη]*¹³⁴. Ο συγγραφέας των τακτικών συμπληρώνει, ότι πρέπει να επιχειρείται η επικράτηση επί του εχθρού με το σχεδιασμό μάλλον και τη στρατηγική παρά με τη φυσική βία, τη δύναμη και τους κινδύνους μιας εκ του συστάδην μάχης¹³⁵ και συνεχίζει λέγοντας: *[είναι σφάλμα του Στρατηγού να επιτυγχάνει «ακριβές» σε αίμα νίκες]*.*

Γίνεται εύκολα αντιληπτό γιατί ο Sun Tzu θεωρείται από τους σύγχρονους μελετητές, ο πατέρας της έμμεσης προσέγγισης, -τακτική που ακολουθούσαν ως επί το πλείστον και οι βυζαντινοί¹³⁶, με σκοπό να υπερισχύσουν έναντι του εχθρού χωρίς φθοροποιές μετωπικές στρατιωτικές συγκρούσεις, δηλαδή την παράκαμψη των ισχυρών εχθρικών σημείων (γραμμή της ήσσοнос αντιστάσεως)¹³⁷ και την αποφυγή της κατατριβής των φίλιων δυνάμεων. Η κλίση του κινέζου στρατηγιστή στην έμμεση προσέγγιση του πολέμου συνάδει απόλυτα με το κομφουκιανικό ιδεώδες και τις επιρροές του ταοϊσμού, παρόλα αυτά οδηγεί μερικές φορές τον Σουν Τσου σε υπεραπλουστεύσεις ή και σε αντιφάσεις. Για παράδειγμα θεωρεί δεδομένη την ικανότητα των στρατιωτικών ηγετών να παραπλανήσουν τους αντιπάλους τους ανεξάρτητα από τις επικρατούσες συνθήκες¹³⁸. Ειδικά στις μέρες μας που οι στρατοί στην πλειονότητα τους είναι επαγγελματικοί και η διαθέσιμη πληροφόρηση των ηγητόρων τους είναι άριστη, η παραπλάνηση θα πρέπει να θεωρείται επιθυμητή αλλά όχι δεδομένη.

---

¹³² Αθ. Πλατιάς – Κων. Κολιόπουλος, Η Τέχνη του Πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Διάλογος, 2015), σ. 176

¹³³ Κων/νος Κολιόπουλος, Η Στρατηγική Σκέψη από την Αρχαιότητα μέχρι Σήμερα (Αθήνα, Ποιότητα, 2008), σ. 83

¹³⁴ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, Βυζαντινή υψηλή στρατηγική (Αθήνα, Ποιότητα, 2000), σ. 81

¹³⁵ Νέστορ Κουράκης, Διαχρονικές αρχές βυζαντινής στρατηγικής και τακτικής (Αθήνα, Ποιότητα, 2012), σ. 62

¹³⁶ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *όπ. παρ.*, σ. 114

¹³⁷ Κων/νος Κολιόπουλος, *όπ. παρ.*, σ. 19

¹³⁸ Αθ. Πλατιάς – Κων. Κολιόπουλος, *όπ. παρ.*, σ. 155

Βέβαια, ο Πρώσος στρατηγός δεν ακυρώνει την αξία των αποτρεπτικών και πειθαναγκαστικών απειλών για την επίτευξη κάποιων πολιτικών αντικειμενικών σκοπών με απειλή χρήσης βίας αλλά επισημαίνει ότι ακόμη και οι νίκες που φαινομενικά επιτυγχάνονται χωρίς μάχη, στην πραγματικότητα αποτελούν αναγνώριση του υποχωρούντος ότι η μάχη αν δοθεί, θα καταλήξει σε ήττα¹³⁹ –με άλλα λόγια ακόμη και οι δυνητικές συμπλοκές θα πρέπει να θεωρηθούν ως πραγματικές λόγω των συνεπειών που έχουν.

4.2.4 Άμεση προσέγγιση. Αντίθετα από το Sun Tzu, ο Clausewitz θα μείνει στις συνειδήσεις των μελετητών του πολέμου ως ο εκφραστής της άμεσης προσέγγισης και του ολοκληρωτικού πολέμου. Χαρακτηριστικά αναφέρει: *[Ο πόλεμος είναι μια πράξη βίας, και δεν υπάρχει όριο στην εκδήλωση αυτής της βίας. Καθένας από τους δύο αντιπάλους ακολουθεί τον νόμο του άλλου, κι απ' αυτό προκύπτει μια αλληλεπίδραση που, ως έννοια, οφείλει να φτάσει στα άκρα. Αυτή είναι η πρώτη αλληλεπίδραση και η πρώτη ακρότητα που συναντούμε]*¹⁴⁰. Μπορεί να ειπωθεί ότι είναι μια απάντηση του Clausewitz στο Sun Tzu, παρόλο που είναι σχεδόν βέβαιο ότι δεν έχει διαβάσει το έργο του, αναφέροντας: *[Οι φιλανθρωπικές ψυχές θα μπορούσαν να φανταστούν πως υπάρχει ένας τεχνητός τρόπος αφοπλισμού και καταβολής του αντιπάλου χωρίς μεγάλες αιματοχυσίες, και πως σ' αυτό ακριβώς τείνει η αυθεντική τέχνη του πολέμου. Όσο επιθυμητό κι αν φαίνεται αυτό, είναι ένα σφάλμα που πρέπει να εξαλειφθεί]*¹⁴¹.

Πολύ μελάνι έχει ξοδευθεί στο πέρασμα των χρόνων για το σχολιασμό των παραπάνω θέσεων στρατηγικής. Ο Πρώσος στρατηγός έχει κατηγορηθεί από πολλούς, ως ο κύριος ηθικός υπεύθυνος της εκτεταμένης αιματοχυσίας στους δύο παγκόσμιους πολέμους. Άλλοι πάλι, πιστεύουν ότι επηρέασε μεν τους πολεμικούς ηγέτες του 20ου αιώνα, αλλά οι ακρότητες των δύο παγκόσμιων πολέμων οφείλονται σε παρεξηγημένη ερμηνεία των συγγραμμάτων του. Η υιοθέτηση ή όχι λοιπόν, αυτής της στρατηγικής πρότασης του Clausewitz πρέπει να συνυπολογίζει πολλές παραμέτρους, ειδικά σήμερα που η καταστροφική δυνατότητα των όπλων είναι τεράστια και οι παράπλευρες επιδράσεις των πολεμικών επιχειρήσεων αποτελούν αντικείμενο διεθνούς δικαίου.

¹³⁹ Αθ. Πλατιάς – Κων. Κολιόπουλος, *Η Τέχνη του Πολέμου του Σουν Τσου* (Αθήνα, Διάλογος, 2015), σ. 103

¹⁴⁰ Karl Von Clausewitz, *Περί του Πολέμου* (Θεσσαλονίκη, BANIAS, 1999), σ. 34

¹⁴¹ Στο ίδιο, σ. 32

Η παραπάνω διαπίστωση επηρεάζει και την επιλογή των κέντρων βάρους του αντιπάλου. Ο Clausewitz προσδιορίζει τις ένοπλες δυνάμεις του αντιπάλου ως το πιθανότερο κέντρο βάρους. Αναφέρει και άλλα πιθανά κέντρα βάρους, όπως η πρωτεύουσα του αντίπαλου κράτους, το ισχυρότερο στρατιωτικά κράτος σε περίπτωση εμπλοκής με πολλά κράτη, ο ηγέτης των εξεγερμένων σε περίπτωση ανταρτοπόλεμου και η κοινή γνώμη¹⁴². Πλην όμως, η συμπλοκή και η αποφασιστική μάχη εναντίον των ενόπλων τμημάτων του εχθρού είναι για αυτόν η πεμπουσία της στρατηγικής σκέψης. Οι επιρροές που οδηγούν τη σκέψη του πρώσου στρατηγού προς αυτή την κατεύθυνση έχουν ήδη αναλυθεί. Ωστόσο με τη σημερινή αύξηση της κλίμακας του πολέμου, η περίπτωση ένας πόλεμος να κερδηθεί λόγω μίας και μόνο μάχης φαντάζει εξαιρετικά απίθανη. Από τον 20ο αιώνα και μετά μιλάμε περισσότερο για πολεμικές επιχειρήσεις παρά για μάχες. Υπάρχουν δε περιπτώσεις στις οποίες μάχες διήρκεσαν πολλούς μήνες. (μάχη του Βερντέν-10 μήνες, μάχη του Στάλινγκραντ-6 και πλέον Μήνες). Η έννοια της αποφασιστικής μάχης βέβαια, εξακολουθεί να υφίσταται μεταξύ όμως μικρότερης κλίμακας δυνάμεων και ειδικά στον αεροναυτικό τομέα που οι αριθμοί των οπλικών συστημάτων είναι κατά περίπτωση περιορισμένοι.

4.2.5 Η αξία της πληροφορίας. Ένας άλλος τομέας με εξέχουσα θέση στη στρατηγική σκέψη του Sun Tzu, είναι αυτός των πληροφοριών. Είναι μάλιστα ένα από τα λίγα σημεία στα οποία ο κινέζος θεωρητικός εμφανίζεται απόλυτος. Για την αξία της πληροφορίας ο Sun Tzu είπε: *[Αντίπαλοι στρατοί είναι δυνατό να αντιμετωπίσουν ο ένας τον άλλο για χρόνια, πασχίζοντας για τη νίκη η οποία μπορεί να κριθεί μέσα σε μια μέρα. Το να παραμένει κανείς σε άγνοια της κατάστασης του εχθρού απλά και μόνο επειδή τσιγκουνεύεται τις προαγωγές, την απονομή τιμών και τη χορήγηση χρημάτων είναι απάνθρωπο. Η γνώση των διαθέσεων του εχθρού μπορεί να αποκτηθεί μόνο από ανθρώπους που την κατέχουν, εννοώντας τους κατασκόπους]*¹⁴³. Η πρακτική αυτή γνώρισε ημέρες δόξας στο πέρασμα των αιώνων και έφτασε στο ζενίθ της την εποχή του ψυχρού πολέμου, είναι δε μαζί με την τακτική της έμμεσης προσέγγισης τα σημεία που η στρατηγική σκέψη της ανατολής (βυζάντιο & Sun Tzu) συγκρούεται με αυτή του Clausewitz.

---

¹⁴² Κων/νος Κολιόπουλος, Η Στρατηγική Σκέψη από την Αρχαιότητα μέχρι Σήμερα (Αθήνα, Ποιότητα, 2008), σ. 159

¹⁴³ Αθ. Πλατιάς – Κων. Κολιόπουλος, Η Τέχνη του Πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Διάλογος, 2015), σ. 246

Για τους βυζαντινούς, αποτελούσε σημαντικό έργο για το στρατηγό, η συλλογή πληροφοριών για την κατάσταση του εχθρού, από οπουδήποτε κι αν προέρχονται αυτές, δηλαδή από ειδικευμένους επαγγελματίες ή ιδιώτες, ανιχνευτές, αυτόμολους, κατασκόπους αλλά και με αυτοπρόσωπη έρευνα, ώστε να μπορεί να συγκρίνει τις δυνάμεις του με εκείνες των εχθρών, λαμβάνοντας υπόψη τα πλεονεκτήματα του κάθε στρατού¹⁴⁴. Ο κεκαυμένος στο «Στρατηγικόν» προσθέτει¹⁴⁵: *[Δεν μπορείς να μάθεις για τους εχθρούς με άλλο τρόπο, παρά μόνο εάν έχεις πολλούς κατασκόπους.... κι όταν μάθεις λεπτομερώς αυτά που τους αφορούν, τότε, αν μπορείς να τους αντιμετωπίσεις, κάνε πόλεμο, αλλά όχι άσκοπα, μήπως καταστρέψεις το στρατό σου]*. Οι πληροφορίες γενικά βοηθούσαν τους βυζαντινούς να παρακάμπτουν τα ισχυρά σημεία του εχθρού και να εκμεταλλεύονται αντίστοιχα τις αδυναμίες του.

Για τον Clausewitz αντίθετα αυτό απλά θα ήταν σπατάλη δυναμικού. Ο Πρώτος στρατηγός δεν πιστεύει στην αξιοπιστία της πληροφορίας κατά τη διάρκεια ενός πολέμου, και θεωρεί ότι η σύγχυση που προκαλείται από τις αντιφατικές πληροφορίες αποκρούει κάθε πιθανό όφελος. Αναφέρει συγκεκριμένα: *[Τα νέα που μας έρχονται σε καιρό πολέμου είναι κατά μεγάλο μέρος αντιφατικά, και λανθασμένα κατά ένα ακόμα μεγαλύτερο μέρος, τα περισσότερα πολύ απέχουν από του να είναι απλώς αμφίβολα. Το μόνο που μπορεί να ζητηθεί επ' αυτού από τον αξιωματικό είναι κάποια διάγνωση, που δεν αποκτάται παρά χάρη στην ψυχολογική κι επαγγελματική του επάρκεια και στην κριτική του ικανότητα]*¹⁴⁶.

Στις μέρες μας η πληροφορία και η διανομή της, είναι μια από τις βασικότερες επιδιώξεις των αντιπάλων κατά τις πολεμικές συγκρούσεις. Μάλιστα, η αξία της μεγαλώνει ανάλογα με τη δυσκολία των αντικειμενικών σκοπών, τη σπουδαιότητα των στόχων και την κλίμακα των επιχειρήσεων. Η επιχείρηση που αποτελεί σταθμό και σημείο αναφοράς στη σημασία της έγκαιρης και έγκυρης πληροφορίας στον πόλεμο, είναι η εισβολή των συμμαχικών δυνάμεων στο Ιράκ το 2003 (Operation Iraqi Freedom). Τα συμπεράσματα από αυτή την επιχείρηση, αλλά και από σχεδόν όλες τις μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεις του 20ου και 21ου αιώνα, δικαιώνουν τον Sun Tzu, ως προς το ενδιαφέρον που δείχνει για την απόκτηση πληροφορίας. Ο τρόπος βέβαια με τον οποίο αποκτάται η πληροφορία στις μέρες μας, κάνει τη μεθοδολογία που προτείνει ο κινέζος στρατηγός να φαίνεται παρωχημένη, ωστόσο οι

¹⁴⁴ Νέστορ Κουράκης, *Διαχρονικές αρχές βυζαντινής στρατηγικής και τακτικής* (Αθήνα, Ποιότητα, 2012), σ. 98

¹⁴⁵ Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας-2, *Κεκαυμένος Στρατηγικόν* (Αθήνα, Κανάκη, 1996), σ. 54

¹⁴⁶ Karl Von Clausewitz, *Περί του Πολέμου* (Θεσσαλονίκη, ΒΑΝΙΑΣ, 1999), σ. 106

στρατηγικές αρχές που προτείνει σε αυτόν τον τομέα μπορούν να χαρακτηριστούν διαχρονικές.

4.2.6 Αιφνιδιασμός-Παραπλάνηση-Εξαπάτηση. Άλλα σημεία στα οποία η στρατηγική σκέψη των τριών σχολών συγκρούεται, ενώ η αναγωγή τους στα σημερινά δεδομένα σχεδίασης και διεξαγωγής επιχειρήσεων παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, είναι αυτά του αιφνιδιασμού της παραπλάνησης και της εξαπάτησης. Για τον Sun Tzu ο αιφνιδιασμός και η παραπλάνηση αποτελούν ακρογωνιαίους λίθους τις στρατηγικής. Αναφέρει χαρακτηριστικά: *[Όλος ο πόλεμος βασίζεται στην παραπλάνηση. Όταν είμαστε σε θέση να επιτεθούμε, πρέπει να φαινόμαστε αδύναμοι. Όταν χρησιμοποιούμε τις δυνάμεις μας πρέπει να φαινόμαστε ότι αδρανούμε]*¹⁴⁷. Σε συνδυασμό με την τήρηση μυστικότητας γύρω από τις δυνατότητες και προθέσεις μας, μπορούμε να παραπλανήσουμε τον αντίπαλο και στη συνέχεια να τον αιφνιδιάσουμε πλήττοντάς τον την κατάλληλη στιγμή σε μη αναμενόμενο σημείο στο οποίο θα έχουμε συντριπτική υπεροχή.

Για το ίδιο θέμα ο Clausewitz έχει γράψει: «Η ιδέα είναι πολύ γοητευτική αλλά, στην πρακτική, η τριβή ολόκληρης της μηχανής το κάνει ν' αποτυγχάνει κατά το πλείστον. Ο αιφνιδιασμός αποτελεί μάλλον μέρος του πεδίου της τακτικής, για τον απλό λόγο πως όλα τα δεδομένα χρόνου και τόπου είναι σ' αυτόν πολύ σύντομα. Στη στρατηγική, θα είναι λοιπόν τόσο περισσότερο πραγματοποιήσιμος όσο τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν πλησιάζουν περισσότερο στο πεδίο της τακτικής, και τόσο δυσκολότερος όσο αυτά τα μέσα θα αίρονται ως το επίπεδο της πολιτικής»¹⁴⁸ και συνεχίζει σχετικά με την παραπλάνηση, *[...Κάθε αιφνιδιασμός υπονοεί έναν ορισμένο βαθμό δόλου, όσο μικρός κι αν είναι αυτός. Όσο όμως κι αν θέλουμε να βλέπουμε τους πολεμικούς ηγέτες να υπερέχουν σε πανουργία, επιτηδειότητα και προσποίηση, πρέπει να παραδεχτούμε πως αυτές οι ιδιότητες λίγο εκδηλώνονται στην ιστορία και σπάνια εμφανίζονται στη μάζα των γεγονότων και των συνθηκών]*¹⁴⁹.

Για τον Clausewitz λοιπόν, η παραπλάνηση δεν είναι το παν. Αντίθετα πιστεύει ότι η «διδειδυτική όραση του ηγέτη», η ικανότητα του να προβλέπει να οργανώνει και να συνδυάζει χρησιμεύει πολύ περισσότερο από το δόλο ο οποίος, σε μερικές περιπτώσεις μπορεί ακόμα και να φθείρει τις πραγματικές στρατηγικές

¹⁴⁷ Αθ. Πλατιάς – Κων. Κολιόπουλος Η Τέχνη του Πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Διάυλος, 2015), σ. 166

¹⁴⁸ Karl Von Clausewitz, Περί του Πολέμου (Θεσσαλονίκη, ΒΑΝΙΑΣ, 1999), σ. 231

¹⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 237

αρετές του ηγέτη που τον χρησιμοποιεί. Όσο για τον αιφνιδιασμό, ο Πρώσος στρατηγός πιστεύει ότι σε μεγάλο βαθμό ακυρώνεται από τις διαδικασίες προετοιμασίας του πολέμου που δεν μπορούν να παραμείνουν κρυφές από τον εχθρό¹⁵⁰.

Στη βυζαντινή στρατηγική σκέψη και οι τρεις συντελεστές είχαν βαρύνουσα σημασία. Ένα μεγάλο μέρος των επιτυχιών στις εκστρατείες ή στην αντιμετώπιση των απειλών εντός της βυζαντινής επικράτειας οφειλόταν στην ευρεία χρήση αυτών. Συγκεκριμένα η παραπλάνηση λειτουργούσε ως «σωματοφυλακή από ψέματα» προκειμένου να προφυλάξει την αλήθεια που έπρεπε να παραμείνει μυστική¹⁵¹. Ο αιφνιδιασμός επιτυγχάνονταν μέσω ενεδρών, πληγμάτων στο σύστημα ανεφοδιασμού του εχθρού και άλλων συναφών έμμεσων μεθόδων που εκμεταλλεύονταν τη φυσιολογική τριβή του πολέμου και αποδυνάμωναν τα εχθρικά εκστρατευτικά σώματα¹⁵². Ενίοτε επεδίωκαν προσχηματικές συζητήσεις προς δήθεν σύναψη ανακωχής, ώστε να εφησυχάσει ο αντίπαλος, να χαλαρώσει την άμυνα του και έτσι να γίνει ευκολότερα στόχος αιφνιδιαστικής εφόδου¹⁵³. Ορισμένες φορές χρησιμοποιούσαν την εξαπάτηση του εχθρού μέσω έντεχνης διάδοσης προς αυτούς, πληροφοριών που ήταν αντίθετες σε όσα οι ημέτερες δυνάμεις είχαν σχεδιάσει να κάνουν¹⁵⁴. Να σημειωθεί ότι για τους βυζαντινούς έπρεπε ο στρατηγός, να διαβιεί χωρίς δόλο, όμως ειδικά στην εκτέλεση των στρατηγημάτων του πολέμου ενδείκνυται να γίνει αποδεκτή μία εξαίρεση, όταν δηλαδή πρόκειται να εξαπατηθεί ο εχθρός¹⁵⁵.

Οι τρεις σχολές σκέψης για αυτό το θέμα φαίνεται να διεκδικούν, με αξιώσεις, κάποιο ποσοστό αλήθειας η κάθε μία. Μπορεί στις μέρες μας ο αιφνιδιασμός να κλίνει περισσότερο προς το τακτικό κομμάτι, αλλά υπήρξαν πρόσφατα πολεμικές επιχειρήσεις, όπως ο πόλεμος των έξι ημερών, που ο στρατηγικός αιφνιδιασμός και η παραπλάνηση έκριναν το αποτέλεσμα και διαμόρφωσαν τις γεωστρατηγικές ισορροπίες μετά το τέλος των επιχειρήσεων.

4.3 Πόλεμος και Τακτική

---

¹⁵⁰ Karl Von Clausewitz, Περί του Πολέμου (Θεσσαλονίκη, BANIAS, 1999), σ. 231

¹⁵¹ Edward D. Luttwak, Η Υψηλή Στρατηγική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (Αθήνα, Τουρίκη, 2009), σ. 435

¹⁵² Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, Βυζαντινή υψηλή στρατηγική (Αθήνα, Ποιότητα, 2000), σ. 294

¹⁵³ Νέστωρ Κουράκης, Διαχρονικές αρχές βυζαντινής στρατηγικής και τακτικής (Αθήνα, Ποιότητα, 2012), σ. 51

¹⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 112

¹⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 63

Η χρήση των στρατιωτικών μονάδων για την επίτευξη των αντικειμενικών σκοπών (σύζευξη σκοπών-μέσων) που έχουν τεθεί στα πλαίσια μίας μάχης ονομάζεται τακτική¹⁵⁶.

4.3.1 Προσωπικότητα και χαρίσματα του Ηγέτη. Η προσωπικότητα και τα χαρίσματα-αρετές του ηγέτη, αποτελούν κοινό τόπο, για τις τρεις σχολές σκέψεις, τονίζοντας η κάθε μία τις δεξιότητες που θεωρεί περισσότερο σημαντικές για έναν ηγέτη. Συγκεκριμένα: Κεφαλαιώδους σημασίας για τον Sun Tzu, η προσωπικότητα του ηγέτη τόσο σε επίπεδο υψηλής στρατηγικής (ο φωτισμένος ηγεμόνας) όσο και σε επίπεδο στρατιωτικής στρατηγικής, επιχειρησιακής τέχνης και τακτικής (ο δεξιότηχης του πολέμου) που θα κατευθύνει όλα τα διαθέσιμα κρατικά μέσα προς επίτευξη των πολιτικών αντικειμενικών σκοπών ή θα ελέγχει ψυχολογικά και θα καταβάλει τον αντίπαλο με το μικρότερο δυνατό κόστος, αντίστοιχα. Σύμφωνα με τον κινέζο στρατηγό¹⁵⁷, στις βασικές αρετές του ηγέτη, συγκαταλέγονται, η διορατικότητα, η ικανότητα να σχεδιάζει σε αρκετό βάθος το μέλλον, η ευστροφία του στις δυσκολίες και στους κινδύνους, το ταλέντο του να επιλέγει τους κατάλληλους ανθρώπους στις κατάλληλες θέσεις, η γενικότερη ψυχική του διάθεση, να γνωρίζει πως θα επιβάλει τη θέληση του στον εχθρό, να δείχνει αυτοσυγκράτηση και έλεγχο, να μην είναι απερίσκεπτος, δειλός, ευέξαπτος και ευαίσθητος στα θέματα τιμής και ντροπής. Να γνωρίζει να διοικεί, να εμπνέει στους στρατιώτες του ένα πρότυπο θάρρους, να τους καλλιεργεί ένα πνεύμα ριψοκίνδυνου και να εξάπτει την οργή τους όταν πρόκειται να πολεμήσουν. Τέλος να είναι έντιμος, δίκαιος, να κάνει αισθητή την εξουσία του, να επιβάλλει τις εντολές του, να μεταχειρίζεται τους στρατιώτες, με καλοσύνη αλλά και με σιδερένια πειθαρχία.

Για τους Βυζαντινούς συγγραφείς, ο ρόλος του ηγέτη αναδεικνύεται πρωταρχικός στον συντονισμό των ενεργειών για την επίτευξη ενός θετικού αποτελέσματος ή και για διέξοδο από μία κρίση. Ιδιαίτερα μέσα από τα κείμενα οι στρατιωτικοί συγγραφείς, δημιουργούν μία άμογη-πρότυπη ηγετική προσωπικότητα¹⁵⁸, ως έκφραση του καλού και αγαθού ηγήτορα ο οποίος θα πρέπει να

---

¹⁵⁶ Κων/νος Κολιόπουλος, Η Στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Αθήνα, Ποιότητα, 2008), σ. 45

¹⁵⁷ Αθ. Πλατιάς – Κων. Κολιόπουλος, Η Τέχνη του Πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Δίαυλος, 2015), σ. 104

¹⁵⁸ Νέστωρ Κουράκης, Διαχρονικές αρχές βυζαντινής στρατηγικής και τακτικής (Αθήνα, Ποιότητα, 2012), σ. 103-116

αποτελεί πρότυπο συμπεριφοράς για τους άνδρες του, πράττοντας όσα πρέπει και αποφεύγοντας όσα είναι ορθό να αποφεύγονται. Ως προς τα εξωτερικά γνωρίσματα χρήσιμο είναι να διατηρεί το σώμα του ρωμαλέο, να έχει επιβλητικό παράστημα και να χρησιμοποιεί αποτελεσματικά και ανεμπόδιστα κάθε είδους οπλισμό.

Γενικότερα, να θέτει σε προτεραιότητα το κοινό και όχι το προσωπικό συμφέρον, φροντίζοντας να τυγχάνουν καλής μεταχείρισης όσοι βρίσκονται υπό την επιμέλειά του. Να λαμβάνει τη δέουσα φροντίδα και πρόνοια για το μέλλον, υπολογίζοντας όλες τις απίθανες αντιξοότητες ή απρόοπτες καταστάσεις που μπορούν να εμφανιστούν. Περαιτέρω, ο στρατηγός πρέπει να είναι φιλόπονος και καρτερικός, ανδρείος στην αντιμετώπιση των κινδύνων, ψύχραιμος την ώρα της μάχης, φιλότιμος στις πράξεις που δείχνουν δικαιοσύνη και μεγαλόψυχος στη συμπεριφορά του προς τους στρατιώτες. Να είναι κοντά στους συμμαχητές του και να δείχνει σ' αυτούς πατρική στοργή. Προσεκτική συμπεριφορά και εγκράτεια, ιδίως κατά την περίοδο του πολέμου. Ακριβοδίκαη συμπεριφορά στους παραβάτες. Ικανότητα στην επικοινωνία και στο λέγειν που οδηγεί στην υπακοή και στοχεύει στην εμπύχωση των στρατιωτών. Φροντίδα στους αδυνάτους και συμπεριφορά σε όλους με πνεύμα δικαιοσύνης. Επιβράβευση των ικανών και τιμωρία όσων δειλίασαν ή λιποτάκτησαν στη μάχη. Η αντιμετώπιση των απειθαρχιών και η επιβολή ποινών, να λαμβάνει χώρα μετά το τέλος του πολέμου σε όσους αποδεικνύονται ένοχοι στάσεων.

Για τον Clausewitz, ο ιδεατός τύπος του στρατιωτικού ηγέτη παρουσιάζεται ως μια «στρατιωτική ιδιοφυΐα»¹⁵⁹ η οποία συνίσταται σ' έναν αρμονικό συνδυασμό δυνάμεων, όπου ενδέχεται να κυριαρχεί η μία, καμία ωστόσο δεν πρέπει ν' αντιτίθεται στην άλλη. Ιδιοφυΐα είναι μία ανώτερη ευφυΐα, που καθοδηγείται από θέληση για την επίτευξη μίας ορισμένης ικανότητας και οπωσδήποτε απαιτεί, ένα σύνολο ψυχικών και ειδικών ικανοτήτων όπως το πολεμικό πνεύμα. Τα χαρακτηριστικά και οι ιδιότητες αυτές για τον στρατιωτικό ηγέτη, θα πρέπει να έχουν απαλλαγεί από συναισθηματισμούς, ιδίως κατά την πολεμική περίοδο.

Να διαθέτει όλες τις στρατιωτικές αρετές, ικανότητα κρίσης και εκτίμησης της κατάστασης, αποφασιστικότητα, ενεργητικότητα, σταθερότητα, καρτερία, δύναμη του χαρακτήρα και του πνεύματος. Διατήρηση των απόψεων σε δύσκολες περιστάσεις και αλλαγή αυτών μόνο όταν το απαιτεί η κατάσταση. Στην διεξαγωγή

---

¹⁵⁹ Karl Von Clausewitz, Περί του Πολέμου (Θεσσαλονίκη, BANIAS, 1999), σ. 76

του αγώνα, η οποιαδήποτε έλλειψη πληροφοριών για τον εχθρό θα πρέπει να αναπληρώνεται από τη «φυσική ενόραση» του ηγέτη, τη φυσική αντίληψη του εδάφους, καθώς και την αντίληψη όσων μελλοντικά μπορεί να συμβούν.

Η ικανότητα αυτή, θα πρέπει να είναι μεγαλύτερη στα ανώτερα κλιμάκια της Διοικήσεως, διότι ο πόλεμος απαιτεί σύνολο πνευματικών και ψυχικών ικανοτήτων, που προέρχονται από μία ανώτερη πνευματική διάνοια, παρά τις όποιες αντίθετες απόψεις.¹⁶⁰ Καταλήγει ο πρώτος στρατηγός στο ρητορικό ερώτημα αν τελικά θα θέλαμε να επιλέξουμε την στρατιωτική προσωπικότητα με τον καταλληλότερο δείκτη ευφυΐας και την ικανότητα του πολεμικού ηγέτη, θα πρέπει να ανατρέξουμε στα ερευνητικά και ισορροπημένα μυαλά και όχι στα αντιδραστικά ή ένθερμα, σε ευρείες γενικά διάνοιες και όχι σε ανθρώπους προικισμένους με μία μόνο ειδικότητα.

4.3.2 Άμυνα και Επίθεση. Η σχεδίαση και η εκτέλεση πολεμικής τακτικής μπορεί να θεωρηθεί η πιο αυθεντική πολεμική δραστηριότητα. Εκτός των άλλων είναι αυτή που σε μεγάλο βαθμό καθορίζει και διαμορφώνει τη στρατηγική σκέψη. Σύμφωνα με τον Clausewitz, *[Από την τακτική και τη στρατηγική αποκτήσαμε γνώσεις από τις οποίες προκύπτει πως κάθε μεταβολή που παράγεται στη φύση της πρώτης αντανακλάται κατ' ανάγκην και στη δεύτερη]*¹⁶¹. Ο Clausewitz εδώ επιδεικνύει μεγάλη διορατικότητα, αφού τα βιώματα του ανήκουν σε μια εποχή που η πολεμική τεχνολογία ήταν στατική και η τακτική δράση ακολουθούσε αυτήν τη σταθερότητα. Συνειδητά προσεγγίζει την τακτική τέχνη μέσα από τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης μάχης και αναλύει διεξοδικά τους συσχετισμούς της άμυνας και της επίθεσης στην τακτική σχεδίαση και εκτέλεση.

Σε ανάλογο μήκος κύματος κινείται και ο Sun Tzu. Συγκεκριμένα διατυπώνει τη «Στρατηγική τοποθέτηση», στο ομώνυμο κεφάλαιο του έργου του, με ιδιαίτερες αναφορές στους συσχετισμούς άμυνας και επίθεσης. Ομοίως, στα κεφάλαια «Συμβατικό και ανορθόδοξο» και των «Ισχυρών και αδύνατων σημείων» οι τακτικές προτάσεις του κινέζου μελετητή φιλτράρονται μέσα από το πρίσμα των επιθετικών και αμυντικών επιχειρήσεων προσδιορίζοντας έτσι, τις δύο σημαντικότερες ενέργειες του πολέμου ανά τους αιώνες.

Σύμφωνα με τον Sun Tzu, *[Οι κορυφαίοι πολεμιστές της αρχαιότητας, πρώτα εξασφάλιζαν τους εαυτούς τους από την ήττα και έπειτα προσπαθούσαν να*

¹⁶⁰ Αυτή ήταν και η θέση που οδήγησε τον Ναπολέοντα να πει, ότι η πολεμική ενέργεια απαιτεί μαθηματικούς υπολογισμούς, που ούτε ο Νεύτων θα μπορούσε να επιλύσει.

¹⁶¹ Karl Von Clausewitz, Περί του Πολέμου (Θεσσαλονίκη, BANIAS, 1999), σ. 242

εκμεταλλευτούν τυχόν τρωτότητα του αντιπάλου]¹⁶². Συνεπώς προκύπτει ότι είναι μεν σε θέση να αποφύγουν την ήττα, αλλά δεν είναι πάντοτε σε θέση να νικήσουν. Η εξασφάλιση από την ήττα προϋποθέτει αμυντική τακτική ενώ η ικανότητα να νικήσεις τον εχθρό σημαίνει να αναλάβεις επίθεση. Ο κινέζος στρατηγός χτίζει το οικοδόμημα της συμπλοκής διασφαλίζοντας αρχικά το οικείο στράτευμα από το οδυνηρό ενδεχόμενο της ήττας, για να έχει την ευκαιρία στη συνέχεια να επιτύχει τον απώτερο σκοπό της συμπλοκής που είναι η νίκη.

Ο Sun Tzu δεν προσπαθεί να αποφύγει τη συμπλοκή πάση θυσία. Προσπαθεί να δημιουργήσει τις ιδανικές συνθήκες για μία νίκη με τις ελάχιστες απώλειες. Είναι όπως έχει ήδη αναφερθεί υπέρμαχος της έμμεσης προσπάθειας, δεν τρέφει όμως αυταπάτες για την αξία και της άμεσης. Αντίθετα θεωρεί ότι ο συνδυασμός των δύο πολλές φορές, φέρνει τα κάλλιστα αποτελέσματα. Στο κεφάλαιο του με τίτλο «Συμβατικό και ανορθόδοξο» αναφέρει, *[τα δύο είδη στρατιωτικών δυνάμεων και μεθόδων, συμβατικές και ανορθόδοξες, παράγουν το ένα το άλλο, σαν να κινείται κάποιος σε έναν ατέλειωτο κύκλο. Ποιος μπορεί να εξαντλήσει τις πιθανότητες συνδυασμού τους;]*¹⁶³. Οι προτάσεις του Sun Tzu, ως αυτό το σημείο, παραμένουν επίκαιρες παρά τις χαώδεις τεχνολογικές εξελίξεις που μεσολάβησαν με το πέρασμα των χρόνων. Στη συνέχεια της «Τέχνης του πολέμου», παραθέτει συγκεκριμένες τακτικές, όπως οι πέντε διαφορετικοί τρόποι επίθεσης με φωτιά, που διαχωρίζουν τη σημερινή τακτική πρακτική από αυτήν της εποχής των «εμπόλεμων κρατών» και δικαιώνουν τον Clausewitz στην επισήμανση του ότι η τακτική σε μεγάλο βαθμό διαμορφώνεται από την τεχνολογία.

Συναφώς με τον Sun Tzu και ο Βυζαντινός «επιχειρησιακός κώδικας», αναλύει τους συσχετισμούς της άμυνας και της επίθεσης κατά τη διάρκεια των εκστρατειών. Συγκεκριμένα αναφέρει: *[Εκστρατεύστε με σθένος, τόσο επιθετικά όσο και αμυντικά, αλλά να επιτίθεστε κυρίως με μικρές μονάδες. Δώστε έμφαση στις περιπολίες, στις καταδρομές και στους ακροβολισμούς παρά στις ολομέτωπες επιθέσεις. Στην άμυνα προσπαθήστε να μην έρχεστε αντιμέτωποι με πολύ ανώτερες δυνάμεις. Αποφύγετε τη μάχη και ιδιαίτερα τη μεγάλης κλίμακας σύγκρουση, παρά μόνο υπό εξαιρετικά ευνοϊκές συνθήκες]*¹⁶⁴.

¹⁶² Αθ. Πλατιάς – Κων. Κολιόπουλος, Η Τέχνη του Πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Διάλογος, 2015), σ. 183

¹⁶³ Στο ίδιο, σ. 191

¹⁶⁴ Edward D. Luttwak, Η Υψηλή Στρατηγική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (Αθήνα, Τουρική, 2009), σ. 625

Ο Πρώτος στρατηγός προχωρά σε μία πιο μεθοδική, κατά τεκμήριο, προσέγγιση των πολεμικών ενεργειών της άμυνας και της επίθεσης. Επιμερίζει την άμυνα σε τρία χαρακτηριστικά στάδια¹⁶⁵, το στάδιο της απόκρουσης του εχθρικού πρώτου πλήγματος, τη διατήρηση εδάφους ή αντικειμένου και την καταστροφή των εχθρικών ενόπλων δυνάμεων. Αντίστοιχα ως χαρακτηριστικά της επίθεσης θεωρεί, το πρώτο πλήγμα, την κατάληψη εδάφους και την καταστροφή των εχθρικών ενόπλων δυνάμεων¹⁶⁶. Στη συνέχεια ο Clausewitz προχωρά στην τολμηρή αλλά συνάμα άκρως ορθολογική διαπίστωση ότι η ισχυρότερη μορφή πολέμου είναι η άμυνα. Τεκμηριώνει δε την άποψη του επισημαίνοντας ότι ο χρόνος κυλά υπέρ του αμυνομένου, αφού κατά την έναρξη των επιχειρήσεων επιτυγχάνει τη διατήρηση της κατάστασης, που αποτελεί τελικό στόχο για αυτόν¹⁶⁷. Επιπλέον, ο αμυνόμενος έχει πλεονέκτημα θέσης αφού μπορεί να οχυρωθεί ή να χρησιμοποιήσει επιλεγμένα σημεία άμυνας που έχει ετοιμάσει από την περίοδο της ειρήνης. Ο Clausewitz καταλήγει με επιχειρήματα στο συμπέρασμα ότι η επίθεση προϋποθέτει περίσσεια δύναμης, ενώ στην άμυνα καταφεύγει η ασθενέστερη πλευρά. Επισημαίνει ότι η διατήρηση σαν αντικειμενικός σκοπός μπορεί να χαρακτηριστεί «αρνητικός» παρόλα αυτά, ο αμυνόμενος αν αισθανθεί κάποια στιγμή ισχυρός μπορεί, και πρέπει, να περάσει στην αντεπίθεση με σκοπό την καταστροφή της αντίπαλης δύναμης¹⁶⁸, αντικειμενικός σκοπός που κατά τον Clausewitz είναι απόλυτα «θετικός».

Μέχρι αυτό το σημείο προσδιορισμού της τακτικής φάσης του πολέμου, οι απόψεις των τριών σχολών σκέψης συμπίπτουν σε όλη τους την έκταση και μπορούμε να πούμε ότι παραμένουν διαχρονικές και επίκαιρες παρά την χρονολογική απόσταση που τις χωρίζει από τις μέρες μας. Οι τακτικοί συσχετισμοί που διατυπώνονται ως εδώ δεν εξαρτώνται από την φύση και την τεχνολογική ποιότητα των μέσων, αρκεί οι αντίπαλες δυνάμεις να έχουν ανάλογα ποιοτικά χαρακτηριστικά.

4.3.3 Πολεμικές δομές της κάθε εποχής. Στη συνέχεια του τακτικού προσδιορισμού της συμπλοκής, οι τρεις σχολές σκέψης υπεισέρχονται σε θέματα που αφορούν τις πολεμικές δομές της εποχής τους όπως, ο τρόπος που πρέπει να

---

¹⁶⁵ Karl Von Clausewitz, Περί του Πολέμου (Θεσσαλονίκη, BANIAS, 1999), σ. 271

¹⁶⁶ Είναι χαρακτηριστική η εμμονή του στην απόλυτη σύγκρουση, αφού ακόμα και στους αμυνόμενους τονίζει ότι δεν πρέπει να λησμονούν την πραγματική επιθυμητή τελική κατάσταση, που δεν είναι άλλη από την καταστροφή της αντίπαλης δύναμης.

¹⁶⁷ Με τη συνέχιση των επιχειρήσεων η κατάσταση μπορεί να ανατραπεί, αλλά τουλάχιστο στο ξέσπασμα του πολέμου επιτυγχάνεται ο αντικειμενικός σκοπός του αμυνόμενου.

¹⁶⁸ Κων/νος Κολιόπουλος, Η Στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Αθήνα, Ποιότητα, 2008), σ. 164

μετακινούνται οι δυνάμεις, ο τρόπος που πρέπει να στρατοπεδεύουν, ο τρόπος που πρέπει να τοποθετούνται στο πεδίο της μάχης αλλά και ο τρόπος που πρέπει να χρησιμοποιούν τους φυσικούς πόρους της ευρύτερης περιοχής του πεδίου της μάχης για σκοπούς διοικητικής μέριμνας. Μέσα από αυτές τις περιγραφές οι εκφραστές της ανατολικής σκέψης (Sun Tzu και Βυζάντιο) και ο πρώτος στρατηγός δεν χάνουν την ευκαιρία να εντοπίζουν οι μεν πρώτοι τα πλεονεκτήματα του αφηνδιασμού και της εξαπάτησης, ο δε δεύτερος αυτά της αποφασιστικής μάχης και της καταστροφής της αντίπαλης δύναμης, υποστηρίζοντας τη γενικότερη αντίληψη τους για τις πολεμικές επιχειρήσεις.

Από καθαρά τακτική σκοπιά ωστόσο, η όποια αναγωγή των προτάσεων τους στις μέρες μας, αν επιχειρηθεί, πρέπει να γίνει πολύ προσεκτικά και χωρίς καμία προσπάθεια εκλογίκευσης. Για παράδειγμα στη σκέψη του Sun Tzu, σύμφωνα με την οποία, τα πέντε είδη επιθέσεων με φωτιά είναι: «ο πρώτος εναντίον των ανδρών του εχθρού, ο δεύτερος εναντίον των εφοδίων του, ο τρίτος εναντίον των μεταγωγικών οχημάτων του, ο τέταρτος εναντίον του στρατιωτικού εξοπλισμού του και ο πέμπτος εναντίον των συγκοινωνιακών του γραμμών»¹⁶⁹, μπορεί να εντοπίζονται αντιστοιχίες με τακτικές δραστηριότητες της εποχής μας όμως, το να «κάψεις» τους στρατιώτες στο στρατόπεδο τους απέχει πολύ στις μέρες μας από το να βάλεις φωτιά απλά στην ύπαιθρο, όπως θεωρούσε ο κινέζος στρατηγός.

Ομοίως, στη δήλωση του Clausewitz σύμφωνα με την οποία στη μεγάλη μάχη, *[Παίρνουμε ήσυχα θέση σε μεγάλες μάζες τοποθετώντας τις μεν δίπλα στις δε και τις μεν πίσω από τις δε. Δε χρησιμοποιούμε παρά ένα σχετικά μικρό μέρος του συνόλου, που το αφήνουμε να αποκάμει για πολλές ώρες στα πυρά της μάχης, τα οποία διακόπτονται από καιρό σε καιρό από μικρούς κλονισμούς που συνίστανται από εφόδους, από εφορμήσεις του ιππικού ή των λογχοφόρων, που αντικαθιστούν εδώ και εκεί ελαφρά τα πυρά]*¹⁷⁰, δεν πρέπει να επιχειρήσουμε εύκολες αναγωγές ή αντικαταστάσεις δυνάμεων γιατί η τεχνολογική εξέλιξη των οπλικών μέσων ακυρώνει συθέμελα την προτεινόμενη τακτική. Αντίθετα, όπως κάναμε σε αυτή τη μελέτη, πρέπει να αναζητούνται οι συνθήκες που οδήγησαν στην κάθε τακτική και να προσδιορίζεται η διαδικασία επιλογής της.

---

¹⁶⁹ Αθ. Πλατιάς – Κων. Κολιόπουλος, *Η Τέχνη του Πολέμου του Σουν Τσου* (Αθήνα, Δίαυλος, 2015), σ. 241

¹⁷⁰ Karl Von Clausewitz, *Περί του Πολέμου* (Θεσσαλονίκη, BANIAS 1999), σ. 242

4.3.4 Δίοδος διαφυγής. Ένα αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό που εφάρμοζαν οι βυζαντινοί στη μάχη και στις πολιορκίες ήταν η δίοδος διαφυγής για τα εχθρικά στρατεύματα καθόσον θεωρούσαν ότι η απόγνωση όταν μεγιστοποιείται από την ανάγκη, καθιστά τους μαχητές υπέρμετρα θαρραλέους και ανδρείους¹⁷¹. Ενώ ο Sun Tzu στο έργο του αναφέρει: *[Μην εμποδίζετε έναν εχθρό που επιστρέφει στην πατρίδα του. Αφήστε μια δίοδο διαφυγής στον περικυκλωμένο εχθρό. Μην πιέζετε πάρα πολύ έναν απελπισμένο εχθρό]*¹⁷². Για τον Clausewitz η υπόψη τακτική ήταν έξω από τη δική του οπτική του πολέμου, άλλωστε την εποχή που γράφηκε το «Περί του Πολέμου» η πρακτική του ολοκληρωτικού πολέμου και της αποφασιστικής μάχης είχε δικαιωθεί πανηγυρικά και επανειλημμένα.

Βέβαια πρέπει να τονίσουμε ότι η απόλυτη εφαρμογή της παραπάνω προτροπής τόσο από τους βυζαντινούς όσο και από τον Sun Tzu ενδεχομένως να δημιουργεί περισσότερα προβλήματα από όσα πίστευαν ότι μπορεί να λύσει, διότι μερικές φορές επιδρά ανασταλτικά στην αρχή του σύντομου πολέμου -που υποστηρίζει θερμά ο κινέζος στρατηγός, και υπό προϋποθέσεις μπορεί να οδηγήσει στην ανασύνταξη του εχθρού και τη συνένωση του με άλλα τμήματα με φυσικό επακόλουθο την παράταση των εχθροπραξιών¹⁷³. Η καταστροφή του Ναπολέοντα στο Βατερλό, σε μεγάλο βαθμό αποδίδεται στην κακή επιλογή του να μην καταστρέψει ολοσχερώς τις πρωσικές δυνάμεις όταν είχε τη δυνατότητα, με αποτέλεσμα αυτές να ανασυνταχθούν και να πρωταγωνιστήσουν στην εναντίον του τελική προσπάθεια.

4.3.5 Τριβή του πολέμου. Κλείνοντας το κεφάλαιο, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούμε στην «τριβή του πολέμου» όπως την ορίζει ο Clausewitz, σύμφωνα με τον οποίο «τριβή» είναι, «αυτό που κάνει δύσκολο ότι, φαίνεται εύκολο». Αναφέρει χαρακτηριστικά: *[Στον πόλεμο, όλα είναι πολύ απλά, αλλά και το απλούστερο πράγμα είναι δύσκολο. Οι δυσκολίες συσσωρεύονται και προκαλούν μία τριβή, που κανείς δεν αντιλαμβάνεται σωστά αν δεν έχει δει πόλεμο]*¹⁷⁴. Μέσα από τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί για να προσδιορίσει την «τριβή», γίνεται αντιληπτό ότι αυτή επηρεάζει,

¹⁷¹ Νέστωρ Κουράκης, Διαχρονικές αρχές βυζαντινής στρατηγικής και τακτικής (Αθήνα, Ποιότητα, 2012), σελ. 100

¹⁷² Αθ. Πλατιάς – Κων. Κολιόπουλος, Η Τέχνη του Πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Διάλογος, 2015), σ. 208

¹⁷³ Κων/νος Κολιόπουλος, Η Στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Αθήνα, Ποιότητα, 2008), σ. 91

¹⁷⁴ Karl Von Clausewitz, Περί του Πολέμου (Θεσσαλονίκη, BANIAS, 1999), σ. 109

σχεδόν αποκλειστικά, την τακτική φάση της συμπλοκής. Παράγοντες που πρωταγωνιστούν στο φαινόμενο αυτό είναι, οι καιρικές συνθήκες και οι μεταβολές τους, οι ψυχολογικές μεταπτώσεις των πολεμιστών και η εσφαλμένη εκτέλεση ή μετάδοση εντολών και πληροφοριών.

Η τακτική λοιπόν, επηρεάζεται περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη πολεμική δραστηριότητα από το τυχαίο. Γι αυτό σύμφωνα με τον πρώσο στρατηγό, ο στρατιωτικός ηγέτης που είναι υπεύθυνος για την εκτέλεση εκτεταμένων πολεμικών επιχειρήσεων, πρέπει εκτός από εμπειρία και μεγάλη δύναμη θέλησης να διαθέτει τρομερή ευελιξία σκέψης, προσαρμοστικότητα σε νέες καταστάσεις και νηφαλιότητα απόφασης κάτω από δύσκολες συνθήκες. Παρόμοιες απόψεις με τον Πρώσο στρατηγό βλέπουμε και στο Sun Tzu, ολόκληρο το έργο του οποίου διαπνέεται από την πεποίθηση ότι ο πόλεμος είναι κάτι το απρόβλεπτο, που δεν υπόκειται σε κανόνες και που εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις συγκυρίες¹⁷⁵.

Από την άλλη, ο συγγραφέας του «Στρατηγικών» ακολουθεί μια μέση οδό, δίνοντας μεγάλη έμφαση στη συλλογή πληροφοριών από ανιχνευτές και κατασκόπους, και παράλληλα συνιστά στους Βυζαντινούς στρατηγούς, επιχειρήσεις συνετές και όχι τολμηρές¹⁷⁶. Η συνειδητοποίηση ότι ο τολμηρός ελιγμός κινδυνεύει να δημιουργήσει τις συνθήκες της ίδιας του της ήττας από υπερεπέκταση είναι ο συνήθης λόγος για τον οποίο ως επί το πλείστον αποφεύγονται σχεσιακά σχέδια ενεργείας. Ένας επιπλέον λόγος είναι ότι οποιαδήποτε στρατιωτική δράση, πιο περίπλοκη από την κατευθείαν επίθεση ή την ακλόνητη άμυνα χωρίς παραχώρηση εδάφους, έχει πολύ περισσότερες πιθανότητες να καταρρεύσει απλά και μόνο λόγω της «τριβής», δηλαδή το σύνολο των φαινομενικά πολλών αδιόρατων λαθών, καθυστερήσεων και παρεξηγήσεων, τα οποία μπορούν να συνδυαστούν για να καταστρέψουν τα καλύτερα καταστρωμένα σχέδια¹⁷⁷.

Στο πεδίο της τακτικής σκέψης λοιπόν, οι απόψεις των τριών σχολών σχεδόν ταυτίζονται ενώ καταφέρνουν να παραμείνουν διαχρονικές, διατηρώντας και υποστηρίζοντας παράλληλα τη στρατηγική πρόταση των θεωριών τους.

---

¹⁷⁵ Αθ. Πλατιάς – Κων. Κολιόπουλος, Η Τέχνη του Πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα, Δίαυλος, 2015), σ. 87

¹⁷⁶ Edward Luttwak, Η Υψηλή Στρατηγική της Βυζαντινής αυτοκρατορίας (Αθήνα, Τουρίκη, 2009), σ. 454

¹⁷⁷ Αυτό ισχύει για οποιαδήποτε στρατιωτική ενέργεια, αλλά περισσότερο για τους ελιγμούς που επιδιώκουν να επιτύχουν αφηνιδισμό χάρη στο γρήγορο ρυθμό, ή την απρόσμενη προσέγγιση μέσα από δύσβατα εδάφη, ή τη διείσδυση σε μεγάλες αποστάσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Συμπεράσματα

Από τη μελέτη, ανάλυση και σύγκριση των τριών σχολών στρατηγικής σκέψης όπως αποτυπώνονται στα έργα των δύο στρατηγιστών Sun Tzu και Clausewitz, καθώς και στα στρατιωτικά εγκύκλια-εγχειρίδια εκστρατείας των Βυζαντινών συγγραφέων, διαπιστώνεται ότι υπάρχουν πολλές περιπτώσεις στη νεώτερη παγκόσμια ιστορία όπου ενσυνείδητα ή ασυνείδητα, εφαρμόστηκε η θεωρία της μιας ή της άλλης «σκέψης» ή αναλόγως των συνθηκών, συνδυασμός αυτών.

Ο Sun Tzu και ο Clausewitz, είχαν την ευκαιρία να γνωρίσουν τον πόλεμο μέσα από τη μελέτη της ιστορίας της ευρύτερης περιοχής τους και την παρατήρηση των πολεμικών εξελίξεων μέχρι την πρόωμη φάση της στρατιωτικής τους σταδιοδρομίας. Είχαν επίσης την ευκαιρία να εντρυφήσουν σε αυτόν, μέσα από τη συμμετοχή σε πολυάριθμες μάχες, μετά τις οποίες βρέθηκαν πολλές φορές στη θέση του νικητή, αρκετές στη θέση του ηττημένου, ενώ τουλάχιστο ο ένας από αυτούς βίωσε την αιχμαλωσία σαν συνέπεια της ήττας. Ωστόσο, η τεράστια αξία της στρατηγικής σκέψης τους, που αποτυπώθηκε μέσα στα έργα τους, δεν οφείλεται μόνο στο πλήθος των εμπειριών και των γνώσεων τους. Οφείλεται κυρίως, στη διεισδυτική ματιά τους και στην ικανότητα της αντικειμενικής αξιολόγησης των δεδομένων που οδηγεί στην εμπειριστατωμένη εξαγωγή συμπερασμάτων.

Οι θεωρίες που διατυπώνουν οι δύο μελετητές, δεν είναι απαλλαγμένες από τις κοινωνικές, τεχνολογικές, φιλοσοφικές και οικονομικές επιρροές της εποχής τους. Κάτι τέτοιο εξάλλου, θα ήταν αφύσικο αφού γράφουν για ένα φαινόμενο που δεν μπορεί να εξεταστεί σε θεωρητική καθαρά βάση, όπως γίνεται για παράδειγμα με τη μεταφυσική. Παρόλα αυτά, στις σκέψεις και τις προτάσεις που διατυπώνονται στα συγγράμματα των δύο ανδρών εντοπίζονται πολλές, των οποίων η διαχρονικότητα είναι αδιαμφισβήτητη και άλλες, που μπορεί να αναχθούν με ασφάλεια στην εποχή μας χωρίς να αλλοιωθεί η ουσία τους. Το ικανοποιητικό ποσοστό διαχρονικών αξιών στα έργα του Sun Tzu και του Clausewitz, αποδεικνύει το βάθος της στρατηγικής σκέψης τους και καθιστά τα κείμενα τους πολύτιμα βοηθήματα σχεδίασης και διεξαγωγής επιχειρήσεων στις μέρες μας.

Η διαπιστωμένη επάρκεια ορθολογικής στρατηγικής σκέψης των δύο μελετητών καθιστά ακόμα και τα σημεία στα οποία τα έργα τους έρχονται σε ασυμφωνία με τη σημερινή πραγματικότητα, άξια μελέτης με βάση τη μεθοδολογία

που οδήγησε σε αυτά. Αυτή η πρακτική θα γυμνάσει την κριτική και συνδυαστική σκέψη των μελλοντικών στρατιωτικών ηγετών και θα τους προφυλάξει από λάθη ή παρανοήσεις που μπορεί να προκύψουν από μια μερικώς ολοκληρωμένη μελέτη των συγγραμμάτων των δύο στρατηγών. Τα έργα των δύο ανδρών διαφέρουν σε ύφος και σε ποσοστό κάλυψης των διαφόρων φάσεων του πολέμου, γεγονός που τα καθιστά σε πολλά σημεία συμπληρωματικά μεταξύ τους. Άλλες φορές πάλι, έρχονται σε σύγκρουση για το ίδιο θέμα, καταδεικνύοντας έτσι ότι δεν υπάρχει τίποτα απόλυτο στον πόλεμο.

Είναι εξαιρετικά διδακτικό το ότι, σε πολλά θέματα η στρατηγική σκέψη του Sun Tzu δικαιώνεται στο πέρασμα των χρόνων, χωρίς όμως να την έχει εξαντλήσει λεπτομερειακά. Το εγχειρίδιο «Η τέχνη του πολέμου» σαν βοήθημα χρήζει βαθιάς ανάλυσης από το σύγχρονο μελετητή ο οποίος πρέπει να μετατρέψει τον αποφθεγματικό λόγο σε ενέργειες. Αντίθετα, ο Clausewitz εξαντλεί σχεδόν όλα τα θέματα με τα οποία ασχολείται, χρησιμοποιεί στις αναλύσεις του συγκεκριμένα παραδείγματα μαχών και εξηγεί πλήρως τους λόγους που οδηγούν τις προτάσεις του. Ακόμα και τα σημεία στα οποία αποδεδειγμένα αστοχεί, όπως αυτό της σπουδαιότητας της πληροφορίας στον πόλεμο, υποστηρίζονται με τρόπο που δικαιολογεί την συγκεκριμένη επιλογή, δεδομένων των συνθηκών της εποχής.

Εκείνο που πηγάζει αυτονόητα από τη συνολική θεώρηση της στρατηγικής σκέψης του Clausewitz και παραμένει χαραγμένο στη λογική της σύγχρονης εποχής, είναι ότι -παρά την όποια πρόοδο των οπλικών συστημάτων, την αλλαγή του τρόπου διεξαγωγής του πολέμου, και τη διαφορετική σκοπιά αξιολόγησης των αντικειμενικών σκοπών- παραμένει στο σύνολό της σχεδόν αναλλοίωτη. Και αυτό, γιατί πολλές από τις θέσεις που διατύπωσε ο στρατηγιστής έχουν άμεση σχέση με τους κανονισμούς που διέπουν τη σύγχρονη στρατιωτική και υψηλή πολιτική. Διότι, πράγματι, η τέχνη του πολέμου στην ανώτερή της μορφή είναι η ίδια η πολιτική γύρω από την οποία διαμορφώνονται οι μέθοδοι και οι τακτικές που επιλέγουν να ακολουθήσουν τα κράτη, ώστε να εξασφαλίσουν την επιθυμητή ασφάλεια και τάξη.

Η μοναδικότητα στη στρατηγική σκέψη του Clausewitz βρίσκεται στη διαχρονικότητά του. Ασχολείται γενικά με τον πόλεμο ως σπουδή, ως τέχνη, ως απρόβλεπτο. Αδιαφορεί για την οικονομία του πολέμου, δεν τον ενδιαφέρει πώς το σίδερο θα γίνει πυρομαχικά και κανόνια. Τον ενδιαφέρει ο πόλεμος με την πλέον απόλυτη έννοια του όρου. Αυτό, δηλαδή, που γίνεται όταν άνθρωποι και όπλα στρέφονται απέναντι στον εχθρό με σκοπό να τον νικήσουν: να του αφαιρέσουν,

δηλαδή, τα μέσα και τη θέληση να κάνει πόλεμο. Δεν τον ενδιαφέρει ο πόλεμος στη θάλασσα, δεν τον ενδιαφέρει ο κρατικός μηχανισμός που βρίσκεται πίσω από τους στρατούς, δεν τον ενδιαφέρει το καθεστώς, κοινωνικό και πολιτικό, πάνω στο οποίο στηρίζονται οι αντίπαλοι στρατοί.

Είναι εντυπωσιακή η ταύτιση που παρατηρείται ανάμεσα στη στρατηγική σκέψη του Κινέζου στρατηγού Sun Tzu και αυτής του βυζαντίου η οποία αν και ήταν αποτέλεσμα που διαμορφώθηκε με το πέρασμα των αιώνων, -και όχι μιας δεδομένης χρονικής περιόδου, είχε μια καταπληκτική δυναμική συνέχεια, γεγονός που αποδεικνύει τη σταθερότητα στη βυζαντινή σκέψη και παράδοση, απόρροια της διαχρονικά επιτυχημένης εφαρμογής της. Επιπλέον, οι ομοιότητες αυτές καταδεικνύουν, ότι οι εν λόγω αρχές για την «τέχνη του πολέμου» εμφανίζουν μια οικουμενικότητα, που τις καθιστά χρήσιμες, διαχρονικά, ανεξάρτητα από τον τομέα ειδίκευσης του καθενός, καθότι το ζητούμενο αυτών των αρχών είναι η ανάδειξη κανόνων για την επίτευξη της νίκης με το μικρότερο δυνατό κόστος.

Η εξάπλωση του βυζαντινού πολιτισμού προϋπέθετε την επιβίωση του Βυζαντίου ως μεγάλης δύναμης σε ένα σκληρά ανταγωνιστικό διεθνές σύστημα. Η εξαιρετική μακροβιότητα του Βυζαντίου ως πρωταγωνιστικού διεθνούς κέντρου ήταν αποτέλεσμα μιας υψηλής στρατηγικής που απέφευγε τις μετωπικές στρατιωτικές συγκρούσεις και αποδυνάμωνε τους αντιπάλους με έμμεσες στρατηγικές.

Η ιδιοφυία της βυζαντινής υψηλής στρατηγικής έγκειται στο γεγονός ότι μετέτρεπε την ίδια την πολλαπλότητα των εχθρών σε πλεονέκτημα, όταν, χρησιμοποιώντας διπλωματία, παραπλάνηση, δωροδοκία και θρησκευτικό προσηλυτισμό, ενθάρρυνε τους εχθρούς να πολεμούν μεταξύ τους αντί να πολεμούν την αυτοκρατορία. Το ακλόνητο πιστεύω τους ως αποκλειστικοί υπερασπιστές της μόνης αληθινής πίστης διατηρούσε την ηθική ισορροπία των Βυζαντινών. Στη βυζαντινή τάξη πραγμάτων η στρατιωτική ισχύς υποτάσσονταν κατ' ουσία στη διπλωματία αντί για το αντίστροφο, την οποία χρησιμοποιούσαν ως μέσο αναχαίτισης, τιμωρίας και εκφοβισμού.

Ο βυζαντινός στρατός έμαθε να προσαρμόζεται σε κάθε στρατηγική κατάσταση, μη διστάζοντας να αντιγράψει επιτυχημένες μεθόδους του εχθρού. Διέθετε πολλούς τύπους στρατευμάτων συνεργαζομένων μεταξύ τους, πληθώρα όπλων, και ένα μεγάλο ανθολόγιο τακτικών για κάθε περίπτωση. Ήταν απρόθυμος να εμπλακεί σε μάχη όταν δεν ήταν εξασφαλισμένη η συντριπτική υπεροχή και η βεβαιότητα της νίκης, γιατί γνώριζε ότι δεν αρκεί να κερδηθεί μία μάχη, όταν το

ζητούμενο είναι να κερδηθεί ο πόλεμος. Το αποκορύφωμα της βυζαντινής στρατηγικής αντίληψης είναι η καταγραφή των βασικών αρχών ενέργειας σε σειρά εγχειριδίων που μας επιτρέπουν να ανασυστήσουμε κάθε πτυχή της ζωής στο βυζαντινό στρατό, από το στάδιο της εκπαίδευσης μέχρι τη στιγμή της νικηφόρας σύγκρουσης.

Ο πόλεμος είναι ένα σύνθετο οικοδόμημα η βάση του οποίου βρίσκεται στην τακτική εκτέλεση. Εξ ορισμού λοιπόν, στηρίζεται και εξαρτάται από τις τεχνολογικές δυνατότητες της κάθε εποχής. Η υψηλή και η στρατιωτική στρατηγική με τη σειρά τους, ως ανώτερα στρώματα του ίδιου οικοδομήματος, διαμορφώνονται βάση των τακτικών επιταγών, άρα και των τεχνολογικών εξελίξεων. Ενσωματώνουν παρόλα αυτά και πλήθος άλλων επιρροών όπως, οι διπλωματικές σχέσεις των κρατών, οι οικονομικές συγκυρίες, οι πολιτικές επιδιώξεις των πρωταγωνιστών και η αλληλεπίδραση τους με την κοινή γνώμη.

Παράλληλα όμως, ο σύγχρονος μελετητής πρέπει να συνειδητοποιήσει ότι, «ο πόλεμος είναι σαν το νερό», όπως διαπιστώνει ο κινέζος στρατηγός, για να βρει σύμμαχο δύο χιλιάδες χρόνια μετά στο πρόσωπο του πρώσου ομόλογου του ο οποίος θα πει ότι, «ο πόλεμος είναι χαμαιλέον» ενώ η βυζαντινή σκέψη συμπληρώνει ότι ο στρατηγός πρέπει να έχει επινοητικό πνεύμα για να αντιμετωπίσει την ευμεταβλητότητα του πολέμου που αναφύεται είτε λόγω της φύσης των πραγμάτων είτε διότι η ανθρώπινη φύση είναι «πανούργος» και «ακατάληπτος». Προκειμένου να αντιμετωπιστεί αυτή η ευμεταβλητότητα του πολέμου, πρέπει ακόμα και οι αρχές που φαντάζουν διαχρονικές, σε όποιο στάδιο σχεδίασης ή διεξαγωγής επιχειρήσεων και αν ανήκουν, να αξιολογούνται διαρκώς βάση των επικρατούντων συνθηκών. Η μελέτη της στρατηγικής, σε καμία περίπτωση, δεν πρέπει να συνεπάγεται τη δογματική προσκόλληση σε συγκεκριμένες θεωρίες και επιπλέον, η αποδεδειγμένη σπουδαιότητα των υπόψη στρατηγών δεν επιλύει το πρόβλημα του πολέμου άπαξ.

Η τακτική ευφυΐα, η επιχειρησιακή εφευρετικότητα, ακόμα και νίκες σε επίπεδο θεάτρου πολέμου, δεν μπορούν να αντισταθμίσουν μια ελαττωματική υψηλή στρατηγική, ενώ αντίθετα, μια συνεκτική υψηλή στρατηγική απαιτεί μόνο επάρκεια σε επίπεδο στρατηγικής θεάτρου πολέμου, επιχειρησιακών μεθόδων, και τακτικής.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Γλύκατζη-Αρβελέρ Ελένη, Η Πολιτική Ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (Αθήνα: Τρίτη έκδοση, Ψυχογιός, 1988).
- Κονδύλης Παναγιώτης, Θεωρία του Πολέμου (Αθήνα: Θεμέλιο, 1998)
- Κολιόπουλος Κωνσταντίνος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Αθήνα: Ποιότητα, 2008)
- Κουκουδάκης Γεώργιος, Ο πόλεμος στη θεωρία των διεθνών σχέσεων & της στρατηγικής (Αθήνα: Τουρίκη, 2016)
- Κουράκης Νέστωρ, Διαχρονικές Αρχές Βυζαντινής στρατηγικής και Τακτικής (Αθήνα: Ποιότητα, 2012)
- Λίτσας Ν. Σπυρίδων, Πόλεμος και Ορθολογισμός. Θεωρητικές προεκτάσεις και Στρατηγικές εφαρμογές (Αθήνα: Ποιότητα, 2010)
- Μαυρόπουλος Παναγιώτης, Εισαγωγή στη θεωρία του πολέμου και της στρατηγικής (Αθήνα: ανάτυπο 2ης έκδοσης, 2012)
- Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, Βυζαντινή υψηλή στρατηγική 6ος-11ος αιώνας (Αθήνα: Ποιότητα, 2000)
- Πλατιάς Αθανάσιος - Κολιόπουλος Κωνσταντίνος, Η τέχνη του πολέμου του Σουν Τσου (Αθήνα: Δίαυλος, 2015)

Έργα μεταφρασμένα στα Ελληνικά

- Κεκαυμένος, Στρατηγικόν, Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας-2, [Μετάφραση Δημήτρης Τσουγκαράκης], (Αθήνα: Κανάκη, 1996).
- Clausewitz Karl Von, Περί του πολέμου, [Μετάφραση Νατάσα Ξεπουλιά], (Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1999).
- Haldon John, Οι Πόλεμοι του Βυζαντίου [Μετάφραση Νίκος Πρωτονοτάριος], (Αθήνα: Τουρίκη, 2004).
- Liddell Hart Basil, Στρατηγική της έμμεσης προσέγγισης [Μετάφραση Κων/νος Γεωργαντάς], (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1995)
- Luttwak N. Edward., Η Υψηλή Στρατηγική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας [Μετάφραση Μάριος Μπλέτας], (Αθήνα: Τουρίκη, 2009).

Ξενόγλωσση

- Brodie Bernard, The Continuing Relevance of on War, in Carl Von Clausewitz, On War edited and translated Howard Michael and Peter Paret, [Princeton (N.J.), Princeton University Press, 1984].
- Clausewitz Carl von, On War [edited & translated by Michael Howard and Peter Paret], (Princeton New Jersey, Princeton University Press, 1989).
- Handel Michael, Masters of War: Sun Tzu, Clausewitz and Jomini (London: Frank Cass, 1992)
- Handel Michael, Masters of War: Classical Strategic Thought (London: Frank Cass, 2001)
- Handel Michael, War, Strategy and Intelligence (London: Routledge, 1989).
- Keegan John, A History of Warfare (London, Pimlico, 2004).
- Obolensky Dimitri, The Byzantine Commonwealth. (Crestwood, NY. St. Vladimir's Seminary Press, 1982). Cornwall, 1990)
- Ostrogorsky George, History of the Byzantine State (T.J. Press Ltd, Padstow, Cornwall, 1980)
- Paret Peter, Clausewitz and the state: The man, his theories, and his times (Princeton, NJ, Princeton University Press, 1985).
- Smith Hugh, On Clausewitz, A Study of Military and political Ideas (UK, Palgrave Macmillan, 2004).

Διαδίκτυο

- Βιογραφίες, Καρλ Φίλιπ Γκότφριντ φον Κλαούζεβιτς 1780 – 1831 <https://www.sansimera.gr/biographies/19> , (έγινε πρόσβαση στις 16 Μαρτίου 2018)
- Η ΥΨΗΛΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ , 4 Ιανουαρίου 2015, <http://hellenichistory4you.blogspot.gr/2015/01/blog-post.html> (έγινε πρόσβαση στις 19 Μαρτίου 2018)
- Luttwak N. Edward, συνέντευξη στο Δημήτρη Δεληολάνη, «Η στρατηγική του Βυζαντίου μάθημα για τις ΗΠΑ» , Η Καθημερινή, 28 Μαρτίου 2010, <http://www.kathimerini.gr/389081/article/politismos/arxeio-politismoy/h-strathgikh-toy-vyzantioy-ma8hma-gia-tis-hpa> (έγινε πρόσβαση στις 19 Μαρ. 2018)
- Βυζαντινή στρατηγική: η υψηλότερη του κόσμου, 01 Δεκ 2004, http://www.parembasis.gr/2003/03_09_14.htm, (έγινε πρόσβαση στις 16 Φεβ 2018)

- Carl von Clausewitz, PRUSSIAN GENERAL <https://www.britannica.com/biography/Carl-von-Clausewitz>, (έγινε πρόσβαση στις 25 Ιαν 2018)
- Ν. Λυγερός, «Από τα βυζαντινά λάθη στη βυζαντινή στρατηγική», <http://www.lygeros.org/5818-gr.html>, (έγινε πρόσβαση στις 14 Οκτ. 2018)
- Πως πολέμουσε το Βυζάντιο - Η αμυντική οργάνωση της μεσαιωνικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, 23 Νοε 2013, <http://www.comic-n-play.gr/paixnidia/arxeia-paixnidia/80-byzantio-amyntiki-organwsh.html>, (έγινε πρόσβαση στις 17 Οκτ 2108)
- Στρατηγικόν Μαυρικίου: Διαχρονικό στρατιωτικό εγχειρίδιο, 27/5/2017, <http://www.armynow.net/strathgikon-maurikiou-diaxroniko-stratitotiko-egheiridio>, (έγινε πρόσβαση στις 18 Οκτ. 2018)
- Εξερευνώντας τον κόσμο του Βυζαντίου exploringbyzantium.gr/EKBMM/Page?name=yromeleti&lang=gr&id=3&sub=31&level=3 (έγινε πρόσβαση στις 22 Οκτ 18)